

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

BASINDA TÜRK – SOVYET İLİŞKİLERİ (1925 – 1945)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Volkan ERGÜL

Tez Yöneticisi

Yrd. Doç. Dr. Nebahat ORAN ARSLAN

KARS-2009

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Volkan ERGÜL'e ait Basında Türk-Sovyet İlişkileri (1925-1945) konulu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak oy kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesinin Ünvanı, Adı ve Soyadı

İmza

Doç. Dr.

Selçuk URAL

Yrd. Doç. Dr.

Nesrin GÜLLÜDAĞ

Yrd. Doç. Dr.

Nebahat Oran ASLAN (Danışman)

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

UYGUNDUR

...../...../.....

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doç. Dr. Selçuk URAL

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR.....	VI
EKLER LİSTESİ	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-SSCB İLİŞKİLERİNDE DOSTLUK DÖNEMİ (1925 – 1937)

1.1. Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması (1925)	8
1.2. Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması (1927)	12
1.3. Deniz Kuvvetleri'nin Sınırlandırılması Protokolü (1930)	15
1.4. İsmet Paşa'nın Moskova Ziyareti (25 Nisan-10 Mayıs 1932)	16
1.5. Türkiye ve SSCB'nin Milletler Cemiyeti'ne Girmesi	19
1.5.1. Türkiye ve Sovyet Rusya'nın Milletler Cemiyetine Girme Nedenleri	20
1.5.2. Sovyet Rusya Tarafından Saldırganın Tarifinin Yapılması	23
1.6. Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nın Uzatılması (27 Ekim 1935).....	24
1.7. Revizyonist Hareketlere Karşı Türk-Sovyet Yakınlaşması	29
1.7.1. Balkan Antantı ve SSCB (9 Şubat 1934)	29
1.7.2. Montrö Boğazlar Sözleşmesi (22 Temmuz 1936)	32
1.7.3. Sadabat Paktı ve SSCB (8 Temmuz 1937)	35

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE GERGİNLİK DÖNEMİ (1937–1943)

2.1. Türk-İngiliz-Fransız Deklarasyonu ve Sovyetler Birliği'nin Tutumu	39
--	----

2.2. Alman-Sovyet Yakınlaşması ve Türkiye'nin Tutumu	39
2.2.1. Alman Sovyet Yakınlaşması.....	39
2.2.2. Alman-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması (22 Ağustos 1939).....	44
2.2.3. Türkiye'nin Alman-Sovyet Yakınlaşmasına Bakışı.....	46
2.3. Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova Ziyareti (25 Eylül 1939)	48
2.4. Üçlü İttifak Antlaşması ve Sovyet Rusya'nın İttifaka Tepkileri (19 Ekim 1939) ...	55
2.5. Bakü'ye Saldırı Planı'nın Türk-Sovyet İlişkilerine Etkileri (3 Temmuz 1940)	58
2.6. Hitler-Molotov (Berlin) Görüşmeleri (12 Kasım 1940)	61
2.7. Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması (18 Haziran 1941)	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE YOL AYRIMI (1943–1945)

3.1. İkinci Dünya Savaşına Kadar Türk Dış Politikasının Ana Hatları.....	66
3.2. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Dış Politikası	67
3.3. Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşına Dahil Etme Çabaları ve Sovyet Tutumu	75
3.3.1. Casablanca Konferansı (15-24 Ocak 1943)	75
3.3.2. Adana Konferansı (İnönü-Churchill Görüşmeleri) 30-31 Ocak 1943).....	76
3.3.3. Quebec Konferansı (14-24 Ağustos 1943)	78
3.3.4. Moskova Konferansı (29 Ekim 1943).....	78
3.4. Molotov-Sarper Görüşmesi ve Türk-Sovyet Saldırmazlık Anlaşması'nın Uzatılmayacağına Dair Sovyet Notası (7 Haziran 1945)	84
3.5. Türk-Sovyet Dostluğunun Sona Ermesi	88
SONUÇ	94
BİBLİYOGRAFYA	100
EKLER	108
ÖZGEÇMİŞ	119

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****BASINDA TÜRK – SOVYET İLİŞKİLERİ (1925 – 1945)****Volkan ERGÜL****Tez Yöneticisi: Yrd. Doç. Dr. Nebahat ORAN ARSLAN**

Bu araştırmanın amacı 1925–1945 yılları arasında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında meydana gelen ilişkileri gazete makalelerine yansıdığı biçimde incelemektir. Genel olarak konu birçok yönden irdelenmeye çalışılmış, konuyla ilgili kavramlar ışığında değerlendirilmiştir.

Bu incelememiz üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Türk-Sovyet ilişkilerinde dostluğun ön planda olduğu 1925–1937 yılları arasında Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında imzalanmış olan antlaşmalar incelenmiş ve bu dönemde Türkiye'nin katılmış olduğu Milletler Cemiyeti, Balkan Antantı ile Sadabat Paktı'nın Türk-Sovyet ilişkilerine etkileri anlatılmıştır.

İkinci bölümde, değişen koşullar nedeniyle Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin diğer ülkelerle imzalamış oldukları antlaşmaların Türk-Sovyet ilişkilerine etkileri anlatılmıştır. Alman-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması'nın; Türkiye, Fransa ve İngiltere Üçlü İttifak Antlaşması'nın ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın Türk-Sovyet ilişkileri üzerindeki etkileri açıklanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde, Almanya'nın başını çektiği Mihver devletleri ile İngiltere, ABD, SSCB ve Fransa'nın oluşturduğu Müttefik devletlerin Türkiye'yi kendi saflarında savaşa çekme çabaları ve bu şartlar altında Türk Dış Politikası anlatılmıştır.

Sonuç bölümünde, 1925–1945 yılları arasını kapsayan süreçte, Türk-Sovyet ilişkilerinde dostluğun ön planda olduğu dönemlerde dahi coğrafi şartlardan, II. Dünya Harbi'nden, ideolojik farklılıklardan, milli menfaatlerden ve daha birçok nedenden kaynaklanan meselelerin Türk-Sovyet ilişkilerine olan etkileri anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Sovyet Rusya, İkinci Dünya Savaşı, İngiltere, Fransa

ABSTRACT

THESIS OF MASTER ART

RELATIAONS BETWEEN TURKEY AND SOVIET RUSSIA ON PRESS

(1925–1945)

Volkan ERGÜL

Supervisor: Yrd. Doç. Dr. Nebahat ORAN ARSLAN

The purpose of this study is to analyse the relations between Turkey and Soviet Russia in years between 1925 and 1945 by utilizing press articles. Generally the subject is tried to discuss in many courses and it is appreciated under the enlightenment of meanings related to subject.

This study consists of three main parts. In the first part, Treatys signed between Turkey and Soviet Russia in years between 1925 and 1937 when friendship is priveged on relations between Turkey and Soviet Russia are studied and effects of League of Nations, Entente of Balkan and Covenant of Sadabat in which Turkey took part on relations between Turkey and Soviet Russia are explained.

In the second part, effects of treatys which Turkey and Soviet Russia signed with other countries because of changing circumstances on relations between Turkey and Soviet Russia are studied. The effects of Soviet Russia-Germany Nonaggression Treaty, Turkey-England-France Treaty of Alliance, Turkey-Germany Nonaggression and Friendship treaty on relations between Turkey and Soviet Russia are tried to explain.

In the third part, tries of The Axis Countries led by Germany and Allied Countries consist of England, USA, Soviet Russia and France to make Turkey join the World War II and Turkish Foreign Policy under this circumstances are discussed.

In the conclusion part, In the process includes years between 1925 and 1945, In spite of the periods when friendship is priveged on relations between Turkey and Soviet Russia; Turkey and Soviet Russia had Problems result from geographical conditions, World War II, ideological rifts, national interests and many reasons with each other. This subject is explain

Key Words: Turkey, Soviet Russia, World War II, Britain, France.

ÖNSÖZ

İki devlet arasında dönem dönem yaşanan krizlerin temelinde yatan sebeplerin, tarihin derinliklerine uzandığını görmek mümkündür. Türk-Sovyet ilişkilerinde yaşanan değişken ilişkilerin temelinde, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı izlemiş olduğu politikalar önemli bir role sahiptir. Milli Mücadele yıllarında komünizmi Türkiye'de egemen kılmak isteyen Sovyetler Birliği, başarılı olamayınca Türkiye'yi kendi nüfuzu altına almak ve Türkiye'nin Batılı Devletlerle yakınlaşmasını engellemek istemiştir. II. Dünya Savaşı'nda, Sovyetler Birliği Türkiye ile ilgili taleplerini fırsat buldukça dile getirmiş, savaş sonrasında ise Türkiye üzerindeki baskısını daha da arttırmıştır. Gazete taramamızda da gördüğümüz üzere Sovyet baskılarına rağmen Türkiye, Türk-Sovyet dostluğunu dış politikasının temel taşı olarak görmüş, imzaladığı antlaşmalarda Sovyet çekincesini her zaman ön planda tutmuş ve ikili ilişkilerin en kötü olduğu dönemlerde dahi komşusunu tahrik etmekten çekinmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sırasında yakın komşusu olan Sovyet Rusya ile olan ilişkileri her zaman önemli kabul edilmiştir. Özellikle farklı yönetim anlayışları ve ideolojileri bu ilişkiyi daha ilginç hale getirmiş, araştırmacıların dikkatini bu dönemde yaşanan olaylara ve problemlere çevirmiştir. 1925–1945 tarihleri arasında Sovyet Rusya'yı yöneten Stalin ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün aynı dönemde yaşaması, araştırmanın sonuçlarının dış ilişkilerimize olacak faydasını bir kat daha arttırmaktadır. 1925–1945 tarihleri arası Türk-Sovyet ilişkilerinde sorunların oluşmasında birinci derecede etkili olan, Sovyet Rusya ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkileri gazete makalelerinden incelemek, bu sorunları günümüzde çıkan haberlere uyarlamak ve kuşkusuz bunlardan ders almak, araştırmanın başlıca amaçlarındandır.

1925–1945 yılları arasında kalan yirmi yıllık dönem içinde Türkiye ile Sovyet Rusya arasında gazetelere yansıyan ilişkileri araştırırken, başlık ve konu içinde Türk-Sovyet ilişkilerine etki edecek olayları incelemek büyük bir özveri istemektedir. Araştırmada ağırlıklı olarak faydalanılan kaynaklar olan mikrofilmleri incelerken, bahsi geçen dönemde Cumhuriyet, Vatan, Ulus gibi gazeteler sık sık kesintiye uğramış, erişilen kaynaklar eksik ya da yıpranmış olsa da, araştırmada büyük kolaylık sağlamıştır. Fakat bu gazetelerde yazan makale sahiplerinin sahip olduğu ideolojik düşünceleri ve görevleri dolayısıyla olaylara tarafsız bakmakta güçlük çektikleri de

unutulmamalıdır. Bu tür eleştiriye açık olan anı türündeki makalelerden faydalanırken, döneme ait diğer aynı tür gazetelerle kıyaslamalar yapmak mümkündür.

Türkiye’de taramasını yaptığımız gazeteler, Sovyet kaynaklarından çok Batı menşeli kaynaklara ilgi göstermişlerdir. Bilhassa da Türk-Sovyet ilişkilerinde birinci derecede etkili olan İngilizlere ait kaynaklar önemli bir yer tutmaktadır. II. Dünya Savaşı sırasında Türk-Sovyet ilişkilerine bakıldığında, İngiltere'nin, Müttefiklerin sözcüsü olarak Türkiye üzerindeki etkisini arttırması, bu döneme ait olan İngiliz gazetelerinde çıkan makalelerin önemini daha da ön plana çıkarmıştır.

Gazetelerimizde alıntı ve yorumları yapılan Sovyet makalelerine bakıldığında ise objektiflik açısından durumun Türk kaynaklarından farklı olmadığı, hatta daha kötü durumda olduğu söylenebilir. Sovyet Rusya'nın en önemli gazeteleri olan İzvestiya ve Pravda, devlet politikası doğrultusunda hareket eden gazetelerdir. Daha objektif haber veren Tass bile objektifliğini dönem dönem kaybetmiştir.

Araştırma sırasında kaynakların eski ve yıpranmış olması ve çalışma alanlarının yetersiz ve teknolojilerin eksik olması bakımından taranan yıllarda bazı makalelerin atlanmış olma ihtimali yüksektir. Fakat tarihi aydınlatan birçok olayın taramamızda ortaya çıktığı hatta tarihleri verilen ve kitaplarımıza geçen olayların tarihlerinin yanlış yansıtıldığı araştırmamızda ortaya çıkmıştır.

Araştırmada şu dikkati çekmektedir: 1925–1937 dönemi arasında basına sıkı dost olarak yansıtılırken; 1937–1943 yılları arası gerginlik dönemine girilmiş; 1943’lü yıllardan sonra rüzgar tamamıyla ters yönden esmeye başlamış; basında yönünü bu rüzgara çevirmiştir. Bu yüzden araştırmada üç bölümün olduğu söylenebilir. 1925–1937 yılları arası Türkiye-Sovyet dostluğu, 1937–1943 yılları arası Türk-Sovyet ilişkilerinde gerginlik dönemi, 1943 sonrası Türk-Sovyet ilişkilerinde yol ayrımı.

Konunun Kurgusu:

Giriş kısmında, Osmanlı Rus ilişkilerinin tarihçesi;

Birinci Bölüm’de, 1925–1937 yılları arasında dostluğun ön planda olduğu Türk-Sovyet ilişkileri;

İkinci Bölüm’de, 1936–1943 yılları arasında gerginlik dönemine giren Türk-Sovyet ilişkileri;

Üçüncü Bölüm’de, 1943–1945 yılları arasında Mihver ve Müttefik devletlerin Türkiye’yi kendi saflarında savaşa dahil etme çabaları, bu dönemde Türk-Sovyet ilişkilerinde yol ayrımı ve değişen koşullara ayak uydurmaya çalışan Türk dış politikası şeklinde düşünülmüş ve bu şekilde uygulanmıştır.

Arşiv çalışmaları sırasında yardımlarını esirgemeyen Ankara Milli Kütüphanesi görevlilerine teşekkür ediyorum.

Yüksek lisansa başlamamda ve bitirmemde beni motive eden anne ve babama şükranlarımı belirtmek isterim. Tez konumun seçilmesinde, araştırılmasında, yazılmasında ve değerlendirilmesinde benden desteğini esirgemeyen; bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren ve ufkumu açan tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Nebahat ORAN ARSLAN’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

KARS–2009

Volkan ERGÜL

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Ant.	: Antlaşma
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
F.	: Fihrist
Haz.	: Hazırlayan
HHK	: Hariciye Halk Komiseri
MC	: Milletler Cemiyeti
md.	: Madde
No	: Numro / Numara
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TASS	: (Telegrafnoye Agenstvo Sovetskogo Soyuzu) Sovyetler Birliği Telgraf Ajansı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
Yay.	: Yayınları
Yy.	: Yüzyıl

EKLER LİSTESİ

FOTOĞRAFLAR

1. Türkiye Başbakanı İsmet İnönü başkanlığındaki Türk hükümet heyetinin SSCB'yi ziyareti, 1932108
2. Türkiye Cumhurbaşkanı M. Kemal Atatürk, "Ankara, 1929, Sovyetler İttihadi büyük elçisi Suriç Hazretlerine, Gazi M. Kemal" imzalı fotoğraf 108
3. Rusya ve Türkiye arasında dostluk ve kardeşlik Antlaşması'nın imzalama töreninde, 16 Mart 1921, Moskova.109
4. SSCB'nin Büyükelçisi Y. Z. Surits'e hediye edilen İsmet İnönü imzalı Türkiye Başbakanı'nın portresi "A Son Excellence Mr. Suriç, 9.12.1929, İsmet Paşa.109
5. SSCB'nin Büyükelçisi Y. Z. Surits'e hediye edilen Mustafa Kemal Atatürk imzalı Türkiye Cumhurbaşkanı'nın portresi, 'Dostumuz Mösyö Suriç Hazretlerine, 21.06.1933, Gazi M. Kemal'110
6. SSCB Dışişleri Halk Komiseri M. M. Litvinov'un Türkiye'yi ziyareti. M. M. Litvinov, Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras ve SSCB'nin Türkiye'deki Büyükelçisi Y. Z. Surits onursal kıta önünden geçerken, Ekim 1931.110
7. Başbakanı İ. İnönü Leningrad'ı ziyaret ederken, 1932, Solda Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras ve SSCB'nin Türkiye Büyükelçisi Y. Z. Surits.111
8. SSCB Dışişleri Halk Komiseri M. M. Litvinov'un Türkiye'yi ziyareti. M. M. Litvinov'un elinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı M. Kemal Atatürk'ün portresi, Ekim 1931.111
9. SSCB Askeri ve Deniz işleri Halk Komiseri K. E. Vorosilov başkanlığındaki Sovyet hükümet heyetinin Türkiye'yi ziyareti. M. Kemal Atatürk ve K. E. Vorosilov tribünde görüşürken, Ankara, 29 Ekim 1933.112
10. Türkiye Tarafından Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye Başbakanı İsmet İnönü, SSCB Tarafından SSCB'nin Türkiye'deki Büyükelçisi Y. Z. Surits'in katıldığı diplomatik bir resepsiyon, Rusya Büyükelçiliği binası, 7.11.1927112

FOTOKOPİLER

1. Ulus gazetesi113
2. Cumhuriyet gazetesi115
3. Vatan gazetesi117

GİRİŞ

Ruslar ve Türklerin tarihi yakınlığı, Rusların Türkler aleyhine yayılmasıyla başladı. Korkunç İvan'ın 1552'de Kazan Hanlığı'nı ortadan kaldırmasıyla beraber bu yayılma hız kazandı. Bu süreçte hiçbir devlet ve millet, Ruslar gibi mütemadi harplerle, komşuları hesabına genişlemiş değildir. Rusların siyasi faaliyetlerinin en karakteristik vasıfları, yayılma ve komşuları aleyhine çoğalmadır.¹ Dolayısıyla bu durumdan en çok zarar gören Türk kavimleri ve devletleri olmuştur.

Türk tarihinde siyasi, diplomatik ve askeri açıdan Rusya ile olan ilişkiler üçyüz yıldır devam etmektedir. Rusya'nın takip ettiği genişleme politikası ve Türkiye'nin jeopolitik durumu, bu iki ülke arasında bugüne kadar dokuz büyük savaş yaşanmasına neden oldu. II. Katerina ile başlayan Rus-Türk Savaşları, Türkiye'nin büyük arazi kayıplarına yol açtığı gibi, 1878 Şubatında Rus ordularını İstanbul surlarına kadar getirdi.²

Rusya'nın tarihsel misyonu sıcak denizlere inme politikasıydı. Bunu da İstanbul ve Boğazları ele geçirip Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirdikten sonra Balkanlarda, Kafkaslarda ve Doğu Anadolu'da yayılma politikasını sürdürerek yapmayı hayal ediyordu.

Rusya'nın yayılma politikası Petro'dan itibaren artarak devam etti özellikle II. Katerina ve I. Nicola zamanında en yüksek noktasına ulaştı. II. Katerina'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama yolundaki projeleri malumdur; bu projenin özünde yalnız bir "Grek Devleti"nin kurulması değil, Kafkasları da ele geçirdikten sonra Anadolu'nun da Ruslar tarafından işgali vardı. Buna göre: Rus kuvvetleri Balkanlarda harekete geçince, ikinci bir Rus ordusu da Kafkaslardan Anadolu'ya yürüyecekti; her iki ordu da boğazlarda birleşecekler ve İstanbul'u zapt edecekleri, böylece Osmanlı Devleti'ne son verilecekti. Katerina dış siyasette I. Petro'nun prensiplerini uygulamaya çalıştı, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı siyasetinde I. Petro'dan daha başarılı oldu. II. Katerina'nın Lehistan'ı ortadan kaldırması ve Karadeniz'e ayak basması Rusya için büyük menfaatler sağladı.³

Bundan sonra da Osmanlı Devleti üzerinde emellerini gerçekleştirmeye çalışacak olan Rusya, 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Balkanlarda Edirne'yi işgal

¹ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917'e kadar)**, Ankara, 1993, s. XXI.

² Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1995, s. V.

³ KURAT, **Türkiye ve Rusya**, s. 38.

ederken, Kafkas cephesinde de Suhum, Kars ve Erzurum’u ele geçirdi. Yapılan 1829 Edirne Antlaşması ile ele geçirilen yerlerden vazgeçen Rusya 1833’te yapılan Hünkar İskelesi Ant. ile Osmanlı Devleti üzerinde devamlı bir şekilde kontrol ve idare yetkisini sağlamayı hedeflemiştir.⁴ Fakat İngiltere ile Boğazlar ve İstanbul konusunda anlaşamayan Rusya, Kırım Harbi’nde yenilince 1856 Paris Antlaşması sonucunda Karadeniz’in tarafsız bölge ilan edilmesiyle, Karadeniz donanmasından mahrum edildi ve böylece I. Çar Nikola, İstanbul ve Boğazlar üzerindeki emellerini gerçekleştiremediği gibi, Osmanlı Devleti’nin Avrupa devleti kabul edilmesine ve toprak bütünlüğünün anlaşmayı imzalayan devletler tarafından garanti edilmesine sebep oldu. Bu suretle Rusya’nın “İstanbul’u ele geçirme” arzusu ve Osmanlı Devleti’nin mirasına konma ihtirası hayal kırıklığı ile sonuçlandı.⁵

Bütün bu gelişmelere rağmen amacından vazgeçmeyen Rusya, Balkanlarda yeni bir siyaset izleyerek, Türklerin zulmü altında inleyen Slav kardeşlerini kurtarma maskesi altında, Rusya’nın hakimiyetinde bütün Slavları birleştirmek istiyordu. Bunun için de Balkanlarda çıkan isyanları fırsat bilerek Osmanlı Devleti’ne tekrar savaş açtı. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Osmanlı Devleti Balkanlarda Edirne’yi; doğuda ise Ardahan ve Kars’ı Ruslar karşısında kaybetti.⁶ Neticede Ruslar istedikleri amaca ulaşmak üzere idiler. Fakat Osmanlı-Rus Savaşı’nda tarafsızlıklarını ilan eden büyük devletlerden İngiltere Rusya’nın Osmanlı İmparatorluğu’nu ele geçirmesini kendi çıkarları açısından uygun görmeyince Osmanlı Devleti’nden yana tavır koydu ve Rusya da İngiltere ile savaşmayı göze alamadı. Buna karşılık olarak Rusya, savaştan galip çıktığı için Osmanlı Devleti’nin ağır şartlarda bir barış anlaşması imzalamasını sağladı. 3 Mart 1878’de imzalanan “Ayestefanos-Yeşilköy Barışı” içerdiği hükümler açısından Osmanlı-Rus ilişkilerinde bir dönem noktası idi. Bu anlaşma ile Balkanlarda Rus nüfuzu yerleşti; Romanya, Sırbistan bağımsızlıklarını ilan ederken Bulgaristan’ın sınırları genişletildi ve Osmanlı Devleti’ne bağlı bir beylik haline getirildi. Doğuda da Kars, Ardahan, Batum ve Beyazıt Ruslara bırakıldı.⁷ Böylece Rusya Balkanlarda ve doğuda istediği şeyleri elde etmişti. Ancak bu durum diğer devletleri oldukça rahatsız etti. Rusya’nın Boğazlara gelip yerleşmesi İngiltere, Fransa, İtalya ve Avusturyalıların çıkarlarını tehlikeye düşürdü. Bunun üzerine Ayestefanos Anlaşması’nın

⁴ W.E.D. Allen, Paul Muratoff, **1828–1921 Türk Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Ankara, 1996, s.45.

⁵ Selami Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, İstanbul, 1998, s. 16.

⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi VIII**, Ankara, 1988, s. 57.

⁷ KARAL, **Osmanlı Tarihi VIII**, s. 66.

değiştirilmesini ve bir kongre ile meselenin yeniden gözden geçirilmesini istediler. Rusya da bu devletlerle arasının daha fazla açılmasını istemediği için anlaşmanın değiştirilmesine razı oldu.

13 Haziran 1878 tarihinde Berlin’de toplanan Kongre bir ay faaliyette bulunarak, Ayestefanos Barışı’nın bütün maddelerini Rusya’nın aleyhine olarak değiştirdi.⁸ Rusya Berlin Kongresi’nde Boğazlar meselesinde tam bir başarısızlığa uğradı. Boğazların tüm devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulmasını bir kez daha saptayan kongre, Karadeniz’in güvenliği açısından Rusya’ya her ne kadar fayda sağlıyorsa da, bu denizdeki donanmasını başka bölgelere göndermesi olanağını da ortadan kaldırıyor.⁹ Bulgaristan’ın Balkanların kuzeyinde bir beylik haline getirilmesi ve aynı zamanda Beyazıt şehri ve Eleşkirt ovasının da Ruslardan geri alınması Rus menfaatleri bakımından büyük bir kayıptı. Fakat Berlin Kongresi Rusya için diplomatik bir mağlubiyet olduğu kadar bazı kazançlar da sağladı. Basarabya ve Evliye-i Selase Rusya’ya bırakıldı. Öte yandan Babiali savaş tazminatı ödeyecekti.¹⁰ Ayrıca Ayestefanos Antlaşması’nın önemli maddelerinden biri olan Ermenilerle ilgili maddesi de kabul ediliyordu. Bu madde Ermenilerin yaşadıkları yerlerde ıslahat yapılmasını ve kontrol edilmesini sağlayacak devletler arasında Rusya’nın da bulunmasını öngörüyordu. Bu şartlarda Rusların Kırım Savaşı’ndan beri özlemini çektikleri Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışma ve bilhassa Doğu Anadolu’da nüfuzlarını tesis etme özlemine kavuştukları görülmektedir.¹¹

Rusya bundan sonra da Boğazlar ve İstanbul konusundaki emellerinden vazgeçmiş değildir. 1877 yılında İstanbul’da uzun süre elçi olarak görev yapmış olan Nelidov, sunduğu bir rapor ile Osmanlı’nın başkenti ve Karadeniz Boğazı’nın ani bir baskın ile ele geçirilmesinin uygun olduğunu vurguluyordu. Ona göre Rusya, Osmanlı’yı himayesi altına alacak, Selanik’in Avusturya-Macaristan’a verilmesi ve İngiltere’nin de Mısır’a yerleşmesinin onaylanması karşılığ, söz konusu oldubitti uluslararası platformda kabul ettirilmiş olacaktı. Ancak bu sıralarda Rusya için daha

⁸ KURAT, **Türkiye ve Rusya**, s. 89.

⁹ Yuluğ Tekin Kurat, “1878–1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl**, Ankara, 1999, s. 139.

¹⁰ KURAT, **Türkiye ve Rusya**, s. 90.

¹¹ Mim Kemal Öke, **Ermeni sorunu 1914–1923**, Ankara, 1991, s. 79; KARAL, **Osmanlı Tarihi IX**, Ankara, 1996, s. 377.

önem arzeden Uzak Doğu projesi idi. Böylece Rusya 1905'deki yenilgisine kadar Osmanlı ile olan ilişkilerini ikinci plana aldı.¹²

Sultan II. Abdulhamit ise 1880'den itibaren İngiltere'de Türk dostu olmayan hükümetlerin iktidara gelmesiyle İngiltere'ye olan güvenini yitirdi. Padişah, Rusya ile olan ilişkileri yumuşak tutmaya çalıştı; fakat bu devletin geleneksel boğazlar politikasından ötürü Çar'a da güvenmediğinden Osmanlı Devleti'nin çıkarlarının korunabilmesi için Almanya'ya sıcak bakmaya başladı.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Balkanlardaki faaliyetlerine hız veren Rusya, Balkan Savaşları'nın çıkmasında etkin bir rol üstlendi. Bununla birlikte Rusya Balkanların Osmanlıya saldırmasına seyirci kalmakla birlikte, Bulgaristan'ın İstanbul'u ele geçirmesine asla göz yumamazdı. Eğer Bulgar Ordusu Çatalca savunması önünde püskürtülmüş olmasaydı, Osmanlı başkentindeki Rus elçiliği ve Rus uyruklularının can ve mal güvenliğini korumak bahanesi ile İstanbul'a girmek için hazırlık yapmıştı. Zaten I. ve II. Balkan savaşlarını izleyen Londra Konferansı'nda, Osmanlı sınırının Midye-Enez çizgisi olarak saptanmasında Bulgarları İstanbul'dan mümkün olduğu kadar uzak tutmak isteyen Rusya'nın büyük rolü vardı.¹³

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında I. Dünya Savaşı'na gelindiğinde iki devlet arasında geçmişte rastlanmayan kırk yıla yaklaşan bir barış dönemi yaşanmakta idi. Osmanlı Devleti Balkan Savaşı'ndaki olumsuz rolüne rağmen, Rusya'nın gücünü kabul ettiğinden çıkacak olan genel bir savaşta, onunla bir ittifak yapmakta dahil olmak üzere ilişkilerini geliştirmek istemekte idi. Ruslar da buna kayıtsız kalmayarak taraflar yarı resmi mahiyette dostluk cemiyetleri kurmuşlar; yine Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı öncesinde Rusya ile ilişkilerini geliştirebilmek için Dahiliye Nazırı Talat Bey'in başkanlığında bir heyeti Rus Çar'ı II. Nikola'nın ziyaretine göndermişti.¹⁴ Ancak iki devlet bu ortak eğilimlerine rağmen değil ittifak etmek, birbirlerine zarar vermeyecek bir işbirliğinin kendilerine sayısız yararlar sağlayacağını bilincinde olamadılar. Böylece iki devletin bir kez daha karşı karşıya gelerek savaşmaları kaçınılmaz oldu.

¹² KURAT, "1878–1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl**, s. 140.

¹³ KURAT, "1878–1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl**, s. 141.

¹⁴ Sabahattin Özel, "Balkan ve I. Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti-Rusya İlişkileri", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S. 12, 1998, s. 257.

Balkan savaşlarında Sırbistan'ın genişleyip kuvvetlenmesi, Avusturya'nın Sırbistan'a karşı tutumunun sertleşmesine sebep oldu. Aynı zamanda Balkan savaşlarında Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ve imparatorluğun milletler arası plandaki zayıflığı, Rusya'nın Boğazlar üzerindeki isteklerini kamçıladı. Bu gelişmeler Sırbistan ve Rusya'yı birbirlerine yaklaştırırken, Rusya'nın Balkanlardaki faaliyetleri nedeni ile Avusturya-Macaristan ile Almanya'yı bu devlete karşı bir araya getirdi.¹⁵

Avrupa'daki bu gelişmelere siyasi, ekonomik, askeri rekabet gibi faktörlerin de katılması ve izlenen yayılcı politikalar devletlerarasındaki ilişkilerin bozulmasına neden oldu. Bu nedenle Avrupa'daki devletler İtilaf ve İttifak Devletleri olarak iki gruba ayrıldı. Anlaşma yoluyla çözülemeyen bu sorunlar, Saraybosna'daki suikast ile bütün dünya'nın etkileneceği bir savaşın başlamasına neden oldu.

I. Dünya Savaşı çıktığında Osmanlı Devleti henüz Balkan Savaşından yenilgi ile çıkmıştı. Devletin ekonomisi ve ordunun durumu oldukça kötü idi. Bu nedenle yeniden savaşabilecek bir kuvvete sahip değildi.¹⁶ Savaşa girmemek için iki gruba ayrılan devletlere karşı tarafsızlığını korumak istediye de bunu başaramadı.

Almanya'nın 1 Ağustos 1914'te Rusya'ya harp ilan etmesi üzerine 1-2 Ağustos gecesi Yeniköy'de Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'nın yalısında toplanan Enver Paşa, Cemal Paşa; Talat, Cavit ve Halil Beylerden oluşan bir kısım vekiller heyeti hemen vaziyeti müzakere ile Osmanlı ordusunun seferber hale getirilmesine ve aynı zamanda “*Umumi Harpte Türkiye'nin tarafsız kalacağıının ve buna muharip devletleri riayete mecbur etmek için ordunun seferber hale bulunduğuın ilan edilmesine*” karar verdiler.¹⁷

Aynı zamanda 2 Ağustos 1914'te Almanya ile gizli bir ittifak antlaşması yapıldı.¹⁸ Bu antlaşmanın ikinci maddesi gereğince Almanya, Rusya'ya savaş ilan ederse; Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında savaşa girecektir. Neticede; ordunun noksanları olduğu, bunların tamamlanması gerektiği ve henüz seferberlik hazırlıklarının bitmemesi gibi mazeretler beyan edilip, savaşa hemen girilmedi.

İngiliz ve Fransız donanmalarından kaçan Almanya'ya ait Goben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) isimli savaş gemileri, 10 Ağustos 1914'te Boğazlardan geçerek

¹⁵ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara, 1988, s. 100–101.

¹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **Enver Paşa II (1908–1914)**, İstanbul, 1993, s. 505.

¹⁷ Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım I. Dünya Harbi**, İstanbul, 1990, s. 103.

¹⁸ Veli Yılmaz, “I. Dünya Harbi ve 2 Ağustos 1914 Tarihli Türk-Alman İttifakı Antlaşması”, **Atatürk Yolu**, Ankara, 1992, s. 122-123; SABİS, **Harp Hatıralarım I. Dünya Harbi**, s. 106-107.

İstanbul'a geldiler. Bir tarafta antlaşma imzalayarak müttefik olduğu Almanya'nın baskısı, diğer taraftan savaş ilan etme kararı alan İtilaf devletlerin tepkisi üzerine; bu bunalımdan kurtulabilmek için bu gemilerin Almanya'dan satın alındığı ilan edildi ve gemilere Türk bayrakları çekildi.¹⁹

28–29 Ekim 1914'te Yavuz ve Midilli savaş gemilerinin de içinde bulunduğu Türk donanmasının, Rusya'nın Karadeniz sahillerini bombalaması ve 2 Kasım 1914'te Rus sefirinin ve ardından diğer itilaf devletleri sefirlerinin İstanbul'dan ayrılmasıyla birlikte Rusya, İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti. 12 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti artık bütün itilaf devletleri ile savaş halinde bulunuyordu.²⁰

I. Dünya Savaşı başlarında Osmanlı Devleti'nin tarafsız politikasına İtilaf Devletleri özellikle Rusya büyük önem verdi. Çünkü Osmanlı Devleti tarafsız olduğu sürece müttefiklerden Boğazlar yolu ile yardım alabilecekti. Ayrıca Rusya, Osmanlı Devleti savaşa girdikten sonra boğazların kapatılması, doğuda bir cephe açılmasıyla artı bir savaş külfeti ve yüküyle karşılaşacaktı ve bunu istemiyordu. Ancak Osmanlı Devleti savaşa girince bu imkan ortadan kalktığından dolayı, müttefikleri Rusya'ya silah ve malzeme sevkıyatı için Çanakkale Cephesi'ni açtılsa da başarısız oldular.²¹

Yardım alamayan Rusya'nın siyasi, sosyal ve ekonomik sistemi 1917 ihtilali ile yıkıldı. Rusya'da yönetimi ele geçiren Bolşevikler, Brest-Litovsk Antlaşması ile 3 Mart 1918'de İttifak Devletleri ile aralarındaki savaşı bitirdiler.²² Böylece Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndan istifade ederek Boğazları ele geçirerek sıcak denizlere inme planı Çanakkale'de Mustafa Kemal'in üstün komuta gücü ve Türk askerinin direnişi sayesinde başarısız oldu.

Milli Mücadele döneminde TBMM'nin açılışından sonra yeni Türk Devleti ile Sovyetler Birliği arasında direk ikili ilişkiler başladı.²³ 1917 Sovyet İhtilali'yle I. Dünya Savaşı'ndan çıkan, yeni sisteminin temel ilkeleri itibarıyla Batı'yla çatışan Sovyet Rusya, Batı'yla savaşan Türkiye ile doğal bir yakınlık içine girdi. Birinci İnönü muharebesinin kazanılmasından sonra Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki

¹⁹ AYDEMİR, **Enver Paşa II**, s. 536.

²⁰ KURAT, **Türkiye ve Rusya**, s. 342-345.

²¹ Gündüz Uluksar, "İkinci Dünya Savaşı Öncesi ve Savaşın Devamında Türk-Rus İlişkileri", Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, **İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, Ankara, 1999, s.389-392.

²² KURAT, **Türkiye ve Rusya**, s. 349.

²³ ULUKSAR, "İkinci Dünya Savaşı Öncesi ve Savaşın Devamında Türk-Rus İlişkileri", Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, **İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, s. 393.

Milli Mücadele hareketinin başarıya ulaşacağını anlayan Sovyetler Birliği, 16 Mart 1921’de TBMM ile Moskova Antlaşması’nı imzaladı.²⁴

Bu antlaşma şu maddeleri ihtiva etmektedir: Birinci maddede, Sovyetler Birliği, Büyük Millet Meclisi’ni ve Meclisin seçtiği hükümeti Türkiye’nin yasal hükümeti olarak tanıdığını beyan etmekte ve Misak-ı Milli sınırlarını Türkiye sınırları olarak tanımaktadır. İkinci maddeye göre, Batum Gürcistan’a bırakılmış; fakat Batum’da yaşayan Müslüman halka bazı özerklikler tanınması kabul edilmiştir. Üçüncü maddeye göre, Nahçıvan özerk bir statüde bırakılmış ve kontrolü Azerbaycan’a verilmiştir. Beşinci maddeye göre, Karadeniz kıyı rejimi ve boğazlar meselesi daha sonra toplanacak bir konferansa bırakılmıştır. Bu konferansa Karadeniz’e kıyısı olan diğer devletlerin de katılması öngörülmüştür. Altıncı maddeye göre de, iki ülke arasında yapılmış olan eski anlaşmalar iptal edilmiş ve Türkiye’nin Çarlık Rusya’sına olan mali yükümlülükleri ortadan kaldırılmıştır. Anlaşmanın yedinci maddesi uyarınca kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Sekizinci maddeye göre ise, her iki ülke diğerinde faaliyet gösteren zararlı örgütleri desteklemeyeceğini belirtmekte ve Kafkas cumhuriyetleri üzerinde ortak yükümlülükler üstlenmektedir. On ikinci maddeye göre, eski Rus toprağı iken Türk toprağı, Türk toprağı iken Sovyet toprağı haline gelen bölgelerdeki halk serbest bir şekilde ana vatanına göç etme hakkını elde etmiş ve bu göç esnasında eşya, mal ve para nakline serbestlik tanınmıştır. On üçüncü maddeye göre, taraflar arasında esir değiş tokuşu yapılacaktır ve bu değişimin esasları daha sonra yapılacak özel bir sözleşme ile belirlenecektir.²⁵

Türk Bağımsızlık Savaşı başarıya ulaşınca İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında Lozan Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Boğazlardan Karadeniz’e geçen askeri gemilere sınırlamalar getirildi ve Milletler Cemiyeti güvencesinde Boğazların her iki tarafı askersizleştirildi. Ayrıca Boğazlardan geçişi düzenlemek için bir kurul oluşturulacaktı. Boğazlarla ilgili bu düzenleme Sovyetler Birliği’ni tam memnun etmedi. Çünkü onlar Boğazlar rejiminin Karadeniz’e kıyısı olan devletlerce düzenlenmesini istemekteydiler.²⁶

²⁴ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir, 1984, s.276: Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920–1953)**, Ankara, 1991, s. 68.

²⁵ Çağatay Benhur, “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 4, Ankara, 2007, s. 286–287.

²⁶ ULUKSAR, “İkinci Dünya Savaşı Öncesi ve Savaşın Devamında Türk-Rus İlişkileri”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, s. 395.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE-SOVYET İLİŞKİLERİNDE DOSTLUK DÖNEMİ (1925–1937)

1.1. Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması (1925)

Rusların, Türkiye üzerinde nüfuz kurma isteği sonucunda yaşanan olumsuzluklar, Batı’da meydana gelen gelişmelerden ötürü ikinci planda kaldı. Avrupa’da Lokarno Antlaşması’nın imzalanması sonucunda gerek Sovyetler Birliği gerekse Türkiye bunu kendileri açısından bir tehdit olarak algıladılar. Bu antlaşma, 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık ve Tarafsızlık Antlaşmasının imzalanması sürecini hızlandırdı. İki ülke 17 Aralık 1925 günü, 3 madde ve 3 protokolden oluşan antlaşma metnini imzaladılar.²⁷

Sovyetler Birliği, İngiltere’nin Musul ve çevresindeki faaliyetlerinden rahatsız oldu, Güney cephesini güven altına almak için İran ve Türkiye ile saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşması imzaladı. Bu antlaşmanın imzalanması için Sovyetler Birliği’nin teklifte bulunması, o dönem için Sovyetler Birliği’nin zor bir duruma düştüğünün göstergesidir.²⁸

İngiltere ile birçok konuda sorun yaşayan Sovyetler Birliği, Türkiye ile yaptığı bu saldırmazlık antlaşmasının sabote edilmesinden çekindi. Antlaşma bu sebeple imzalandıktan 5 gün sonra basına açıklandı. Türkiye’den sonra sırasıyla; Afganistan, Litvanya ve İran’la da benzer antlaşmalar yapan Sovyetler Birliği, Türkiye’nin antlaşmayı imzalaması için Mussolini yönetimindeki İtalya’yı aracı olarak kullandı. Bunun sonucunda Akdeniz’de yayılma eğilimi olan İtalya ile Sovyetler Birliği arasında bir antlaşmanın imzalanmış olması ihtimali ortaya çıktı ve Türkiye bu durumdan son derece tedirgin oldu.²⁹

Sovyet Hükümeti sonradan yaptığı açıklamalarla iddiaların asılsız olduğunu, Türk Hükümeti’ne bildirdi. Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin ve Tefvik Rüştü Aras, Batılı Devletlere karşı Türk-Sovyet dostluğunu göstermek için antlaşmayı Paris’te

²⁷ Kamuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Ankara, 1997, s.197–207.

²⁸ Raşid Tacibayev, *Siyasette Kültürde Sanatta Türk-Sovyet İlişkileri*, Ankara, 2004, s. 35.

²⁹ İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları*, C. I, Ankara 1983, s. 268–270.

imzaladı. Bu sebeple 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'na, Paris Antlaşması da denilmektedir. Antlaşmada alınan önemli kararlar ise şu şekildedir:³⁰

“1- Bağlı taraflardan birisine karşı üçüncü bir ya da birkaç devletçe saldırıda bulunulduğunda, öteki bağlı taraf birincisine karşı tarafsızlığını sürdürmeği yükümlenir. 2- Bağlı taraflardan her biri ötekine karşı her türlü saldırıdan kaçınmayı yükümlenir. Bağlı taraflardan her biri üçüncü bir devlet ya da birkaç devletçe öteki bağlı devlete karşı yöneltilen hiçbir ittifaka ya da antlaşmaya katılmamayı yükümlenir. 3- Bağlı taraflardan her biri, üçüncü bir ya da birkaç devletçe öteki bağlı devlete karşı yöneltilen hiçbir düşmanca eyleme katılmamayı yükümlenir.

Protokollerde ise: tarafsızlık ve saldırmazlık yükümlerinin dışında tarafların diğer devletlerle serbestçe ilişkilerde bulunabileceği fakat bağlı herhangi bir tarafa karşı parasal ve ekonomik antlaşmalara katılmayacağı kararlaştırıldı. Ayrıca taraflar arasında çözümlenemeyen anlaşmazlıkların çözüm yollarını bulmak için görüşmelerin yapılması gerektiğine değinildi.”

1925 Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nın imzalanmasından sonra antlaşmanın mahiyeti hakkında İsmet İnönü şu açıklamayı yaptı:³¹

“...1925 Antlaşması, Lokarno'dan hemen hemen iki hafta sonradır ve ona cevap mahiyetindedir. Sovyetler, ilk zamandan itibaren, Almanya ile diğer devletler arasında yapılan muahedeleri ve yakınlaşma teşebbüslerini daima endişe ile karşılamışlardır. 1925'te bizim muahedemizle ona cevap vermek istediler.

Sovyetlerle münasebetimizin emniyet üzerinde bulunması ve araya bir şüphe girmeksizin devam etmesi, bizim için ilk günden beri önemli bir dikkat mevzuu olmuştur. Bu bakımdan 1925 tarafsızlık muahedesini, bizim politikamıza da uygun düşünüyorduk. Gerçi Musul ihtilafı esnasında uğradığımız güçlüklerde Sovyetlerin fiili bir yardımı söz konusu değildi; ama siyasi olarak Cemiyeti Akvam Meclisi'nde ve komisyonlarında Musul meselesi müzakereleri ve münakaşaları devam ederken, Sovyetler bize manen destek olmuşlardır...”

11 Şubat 1926'da, Sovyetler Birliği ile imzalanan tarafsızlık antlaşması TBMM'de onaylandı. Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin bunun üzerine 17 Şubat 1926'da, Dışişleri Bakanımız Tevfik Rüştü Bey'e teşekkür telgrafı gönderdi. Telgrafta

³⁰ SOYSAL, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, s.268-270.

³¹ İsmet İnönü, *Hatıralar*, C. II, Ankara, 2006, s.243.

iki ülke arasındaki ilişkilerin karşılıklı işbirliği içerisinde devam etmesi gerektiği ifade edildi.

1925 senesinde, Musul'un Irak'a bırakılması ve Milletler Cemiyeti Konseyi'nin İngiltere lehine karar vermesi üzerine Türkiye'nin, Fransa ve İngiltere ile olan ilişkileri gerginleşti ve Türk-Sovyet yakınlaşması söz konusu oldu. Bu yakınlaşmayı daha da kuvvetlendiren 1925 Paris Antlaşması, 1945 yılı Mart ayında Sovyetler Birliği tarafından fesh edilinceye kadar yürürlükte kaldı.³²

1923–1925 tarihleri arasında ikili ilişkileri etkileyen diğer önemli konular ise; Lenin'in ölümü, konsolosluklar meselesi ve Rusya'daki Türklerin asimilasyonuydu. Lenin'in 1924 yılında ölmesi üzerine SSCB'de iktidar için mücadele başladı. Mücadelede iki ayrı komünist anlayışa sahip taraf vardı. Bunlardan birincisi; Troçki-Kamenev ve Zinoviev'in savunduğu sürekli ve tüm dünyayı hedef alan bir komünist anlayıştı. İkincisi ise, Stalin'in "Tek Ülkede Komünizm" anlayıştı. Stalin uzun süren bir mücadeleden sonra 1920'li yılların sonuna doğru rakiplerini saf dışı etti. Stalin'in tek ülkede komünizm ve bu anlayışa muhalifler hakkındaki düşüncelerini, 1920 yılında yaptığı şu konuşma daha iyi anlatmaktadır:³³

"Sizin birinci vazifeniz (fabrika işçilerine) istihsalı (üretim) arttırmaktır. Kapitalist ülkelerin istihsal normlarına yetişmek ve onları geçmektir. Parazitler, gevezeler, laf ebeleri, bizim kapitalistlerden daha tehlikeli düşmanlarımızdır. Bütün dünyada en ileri ve en kuvvetli olmak, bizim işimiz budur." SSCB'ni bir üs olarak gören Stalin'in, tek ülkede komünizm anlayışı ile gerçekleştirmek istediği temel hedefi Sovyetler Birliğini güçlendirmek olduğundan, dünyadaki diğer komünist faaliyetler ikinci plana düştü. Sovyet Rusya'ya bağlı uydu şeklinde komünist devletler yaratma düşüncesi, Rus milliyetçiliğini körükledi. Bu durumdan ise en çok yurtlarından edilen Rusya Türkleri etkilendi.³⁴

Rusya'daki Türkler ile Türkiye'deki Rus asıllılar (özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde Sovyet sınırına yakın olan yerlerde bulunanlar), iki ülke arasında temsil sorununu ortaya çıkardı. Türkiye, Rusların özellikle Anadolu'nun doğusunda konsolosluk bulundurmamasını isterken, Sovyetler Birliği de Türklerin çok yaşadığı bölgelerde Türkiye'nin konsolosluk bulundurmasını istemedi. Bu sorunu çözmek için,

³² Atatürk'ün Milli Dış Politikası: (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge), Ankara, 1992, s. 127.

³³ Baskın Oran, Türk Dış Politikası, C. I, İstanbul, 2002, s. 160.

³⁴ ORAN, Türk Dış Politikası, s. 160.

Konsolosluk Antlaşması görüşmeleri 1922 yılında başladı, 1988 yılına kadar da devam etti. Rusya 1922 yılında yapılan bu antlaşma ile İstanbul ve İzmir’de konsolosluk açarken, Mersin ve Samsun’daki konsolosluklarını kapattı, Türkiye ise Tiflis, Bakü ve Erivan diplomatik temsilciliklerini konsolosluğa çevirirken, Moskova konsolosluğunu kapatıp, görevlerini sefarete devretti. İki ülkenin diğer temsilcileri ise sabit kaldı. Sovyetlere bağlı Kafkas Cumhuriyetleri’nin dış temsil haklarının ortadan kalktığı iddiası ile Konsolosluk Antlaşması çözümlenemedi.

1923–1925 yılları arasında, Türkiye ve Sovyetler Birliği daha önceki dönemde gerçekleşmiş olan bir dizi siyasal olayın etkileri ile uğraştı. Türkiye açısından Lozan Konferansı’nda çözülemeyen Musul Meselesi, Milletler Cemiyeti ve bu cemiyeti kontrol eden İngiltere, Fransa ve İtalya gibi devletlerin Türkiye aleyhinde izlemiş oldukları politikaları gündeme getirirken, Sovyet Rusya’da, Lokarno Antlaşması ile daha önceki dönemlerde olduğu gibi izole edilmeye başlandı.³⁵

Batılı Devletler kendi bünyelerinde hızla gelişen komünist faaliyetler karşısında çeşitli önlemler alma ihtiyacı duydular ve buna paralel olarak Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini azaltmaya çalıştılar. Batılı Devletlerin Türkiye ve Sovyetler Birliği’ne karşı sergilediği bu politika, iki ülke arasındaki siyasi ilişkileri arttırdı ve 1925 Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması’nın imzalanmasına sebep oldu. Türk-Sovyet ilişkilerinde bu dönemde yaşanan yakınlaşma, var olan sorunları ortadan kaldırmadı.

Sovyet Rusya’nın sömürge milletlerini, emperyalistlere karşı kışkırtma ve sonrasında da oluşan milliyetçi nitelikteki bu yeni devletleri Bolşevikleştirme politikası, bu dönemde de devam etti. Çin’de amacına ulaşan Ruslar, Türkiye’de komünizme karşı alınan sert tedbirler yüzünden başarılı olamadı.

1925 yılında imzalanan Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması sonrasında, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, uluslararası siyasetteki değişikliklere paralel olarak belirli dönemlerde değişti. Özellikle Avrupa’da yaşanan siyasi gelişmelerin ikili ilişkilere olan etkileri, bu bölüme verilen başlığa paralel olarak dostluğun gelişmesini sağladı.³⁶

³⁵ ORAN, **Türk Dış Politikası**, s. 161–164.

³⁶ ORAN, **Türk Dış Politikası**, s.161–164.

1.2. Türk-Sovyet Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması (1927)

SSCB 1922'den başlayarak Türkiye'de ticaret temsilcilikleri açmıştı. Dostane şekilde iki ülke yetkilileri zaman zaman bir araya geldiler. Cumhuriyet gazetesinin "Türkiye-Rusya Dostluğu" başlıklı yazısında şu satırlar yer aldı: "*Türkiye Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey, Sovyet yetkilisi M. Kalenine ile görüşmüştür. Türkiye Cumhurbaşkanı M. Kemal Atatürk'ün itimat mektubu ve iltifatlarını Hüseyin Ragıp Bey bu görüşmede iletmişlerdir. Kalenine de çok memnun kalmış ve şu satırlarda memnuniyetini dile getirmiştir: "Türkiye Reiscumhur hazretlerinin ve sizin hakkımda izhar buyurduğunuz iltifatlardan derin surette mütehassisim. Ben de müşarünileyh hakkındaki minnettarlığımı en dostane hissiyatıma ve Sovyet ittifadı halkının Türk halkı hakkındaki sarsılmaz muhabbetine kendileri nezdinde tercüman olmaklığınızı rica ederim."*

Ticaret Temsilciliklerin statüsü ve komünizm propagandası yaptıkları iddiası iki hükümet arasında sorun yaratıyordu. Sorun asıl olarak, SSCB'de ticaretin devletin tekelinde olması ve Türkiye'deki temsilcilerin devlet memuru olmaları nedeniyle diplomatik dokunulmazlık istemelerinden kaynaklanıyordu. Üstelik Şubat 1926'da SSCB, Türkiye'den gelen bazı mallara sınırlamalar getirdi. Mayıs'ta ise, Odesa limanı Türkiye'den gelen mallara kapandı. Bu konu ile ilgili olarak Hakimiyeti Milliye gazetesinin "Rusya İle Ticaret" başlıklı yazısında şu satırlar yer almaktadır: "*Ruslar, Rusya'ya mal gönderen tacirlerimizden muahede hilafında fahiş kazanç vergileri istemişler ve tacirlerimizin Rusya'daki mallarını, servetlerini, verginin tahsili için haczetmişlerdir.*"³⁷ Bu sorunlarsa 1926'da Odesa'da bir araya gelen Dışişleri Bakanları Tevfik Rüştü ve Çiçerin tarafından ele alındı. Odesa ziyaretinde Troçki Türkiye'nin içişleri hakkında söz söylemek istemediğini, fakat Türk inkılabını takdir ettiğini, hatta ilk zamanlar yardım edildiğini ve bunu Mustafa Kemal Atatürk'ün de bildiğini ifade etti. Ayrıca bu görüşmede, Stalin'le mücadelesi, Bolşevik Rusya'sının istikbali hakkında düşünceleri, olası bir dünya savaşı gibi konulardan bahsetti.³⁹ Görüşmeler 11 Mart 1927'de "Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması"nın imzalanmasıyla sonuca bağlandı. Hakimiyeti Milliye gazetesinde "Sovyetler Kongresi'nde M. Rikof'un Raporu" başlığıyla verilen haberde M. Rikof'un okuduğu rapor üzerinde geniş bilgi verildi ve Rusya'nın dış siyasetine değinildi. Türkiye ile ilişkilerin iyi gittiğine ilişkin izlenimlerin

³⁷ CUMHURİYET, 31.03.1929, No: 1755.

³⁸ HAKİMİYETİ MİLLİYE, 18.06.1929, No: 2546.

³⁹ CUMHURİYET, 20.03.1929, No: 1744.

bulunduğu yazıda şu satırlar büyük puntolarla verildi: “*Türkiye ile münasebat; yalnız bu münasebatın takviyesi noktai nazardan değil, aynı zamanda Yakın Şarkta sulhun tahkimi noktai nazarından da samimi bir dostluk ve teşriki mesai havası içinde inkişaf ediyor.*”⁴⁰

11 Mart 1927’de imzalan “Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması”na göre,⁴¹

1)SSCB’nin Türkiye’deki ticari temsilciliklerinin statüsü düzenlendi. Ticari temsilcilikler, yardımcıları ve binalar, diplomatik dokunulmazlık kazandılar. Hangi şehirlerde ticari temsilcilik açılacağı sayıldı; İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum, Konya ve Eskişehir (Kars ve Artvin’de açtırılmadı).

2)Taraflar üçüncü bir devlete gönderilecek malların gümrüğe tabi olmadan kendi ülkelerinden transit olarak geçmesini kabul ettiler. Böylece, Türkiye kaynaklı mallara Batum’dan transit geçiş hakkı tanınmış oldu.

3)Türkiye’nin SSCB’ye ihracatına yıllık değer sınırlaması getirildi.

Anlaşma iki devlet arasındaki sorunları tamamen ortadan kaldırmaktan uzaktı.⁴² Bu antlaşma, Türkiye’nin, Sovyetler Birliği ile olan ekonomik sorunlarını tam anlamı ile çözümlenemedi. Dünya genelinde yaşanan ekonomik sıkıntılardan en az derecede etkilenmek isteyen iki tarafta, bu antlaşmadan menfaatleri doğrultusunda faydalanmak istedi, zaman zamanda antlaşmanın göz ardı edilmesi söz konusu oldu.

Cumhuriyet gazetesinin “*Rusya İle Ticaretimiz Hemen Hemen Tamamen Durdu*” başlıklı yazısında şu satırlara yer verildi: “*Rus yetkililer, ihraç ettiğimiz mallar arasına Türk malı yerine yabancı mallar karıştırdığını ve Ticaret odamızın denetleme eksikliğini iddia ederek ticareti tamamıyla durdurmuşlardır. Ancak iyi niyet sahibi olduklarını iddia eden Rus tarafı malların tamamını değil sadece bir kısmını geri çevirerek yaptıklarının haklılık payına sahip olduğunu kanıtlamaya ve hoş görünmeye çalışmışlardır.*”⁴³ Yine aynı gazetede “*Rusya ile Münasebatımız*” başlıklı yazıda Rusya ile ilişkilerimizin kötüye gidişinden bahsedildi, son dönemde iki ülkenin gazetelerinde çıkan yazılardan iki ülke ilişkilerinde sıkıntılar olduğu üzerinde duruldu. Gazetelerde çıkan bu yazılardaki problemler şunlardı: Türkiye’de komünizm faaliyeti yapan bazı kimselerin tutuklanması, Rus gazetesi (Pravda)’nın Türkiye Cumhuriyeti rejimi

⁴⁰ HAKİMİYETİ MİLLİYE, 23.05.1929, No: 2520.

⁴¹ A. Suat Bilge, **Türkiye–SSCB İlişkileri (1920–1964)**, Ankara, 1992 s. 86–88.

⁴² BİLGE, **Türkiye–SSCB İlişkileri (1920–1964)**, s. 86–88.

⁴³ CUMHURİYET, 20.06.1929, No: 1836.

hakkında olumsuz yazılar yayınlamış olması, İstanbul'da çıkan bazı gazetelerde komünizm aleyhinde çıkan yazılardır.⁴⁴

Cumhuriyet gazetesinde “*Tacirlerimiz Gene Haklı Şikayetlerde Bulunuyorlar*” başlıklı yazıda şu satırlar yer aldı:“*Türkiye’den Rusya’ya ihraç edilen mamul deriler önce Türk malı mı Avrupa malı mı diye gümrükte bekletilmiş. Daha sonra kısmen Avrupa malı diyerekten gümrükten geçmesine izin verilmiştir. Fakat bu mallardan haksız bir kazanç vergisi alınması içinde Rus maliye memurları görevlendirilmiştir. Ve Türk malı diye değildir diye iade olunan mallarında burada Türk malı olduğu tespit edilmiştir.*”⁴⁵

Fakat Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkiler hep olumsuz bir şekilde cereyan etmedi. Rus ihtilalinin yıl dönümünde iki ülke birbirine iyi niyet mesajları gönderdiler. Cumhuriyet gazetesinde “*Türk-Rus Dostluğu*” başlıklı yazıda şu satırlar yer aldı:“*Rus ihtilalinin 12. yılı münasebetiyle Gazi hazretleri ile Kalenin arasında ve Tevfik Rüştü Bey ile M. Karahan arasında samimi telgraflar olmuştur. Bu telgraflarda ana fikir olarak şunlar anlatılmaktadır: Karşılıklı tebrikler ve iyi temennilerde bulunulmuş; Türk-Rus halkları arasındaki dostluğun devamı temenni edilmiştir*”⁴⁶

İki ülke arasındaki iktisadi ilişkileri arttırmak için çabalarda bulunulmaya devam edilmiştir. Cumhuriyet gazetesinin “*Rusya ile Muvakkat İtilaf İmzalandı*” başlıklı haberinde Rusya ile altı ay sürecek bir ihracat antlaşması imzalandığı belirtilmiş; bu konuda yetkili bir ağızdan şu açıklama yapıldı:“*Ruslarla muvakkat bir anlaşma yaptık. Gelecek haftadan itibaren milli bankalar ihracata başlayacaklardır. Bu hususta icap eden hazırlıklar ve talimatname bitmiştir. Milli bankalar, sevk edilecek mevaddı tüccardan alacaklardır.*”⁴⁷

Türkiye ve Rusya, aralarındaki olumlu ilişkilerin devam etmesi hususunda karara vardılar ve Paris Antlaşması'nın devam etmesi için ortak karar aldılar. Cumhuriyet gazetesinde “*Türk-Rus Misakı Dün Tecriden İmzalandı*” başlıklı yazıda şu satırlar yer aldı:

“*1925'te Paris'te imzalanan ve dün Ankara'da tecdit ve temdit edilen muhadenet misakını iki tarafın hariciye vekilleri olan Mihailoviç Karahan ve Tevfik*

⁴⁴ CUMHURİYET, 10.07.1929, No: 1856.

⁴⁵ CUMHURİYET, 16.09.1929, No: 1924.

⁴⁶ CUMHURİYET, 13.11.1929, No: 1981.

⁴⁷ CUMHURİYET, 27.11.1929, No: 1995.

Rüşti Bey imzalamışlardır. Bu anlaşma dostluk, tarafsızlık ve samimi dostluğu muhafaza etmek, kuvvetlendirmek arzusunda olduğunu orta koymuştur."⁴⁸

1929 yılında Türk-Sovyet ilişkileri, Türkiye'nin Litvinov Protokolü'ne katılmasıyla ve 1925 Paris Antlaşması'nın 1929 yılında imzalanan bir protokolle, 2 yıl uzatılması ile son derece iyi bir hava içerisine girdi. 1929 protokolünün imzalanmasıyla Türkiye, gerek İngiltere gerekse Romanya ile bir antlaşma yapmadan önce Rusların onayını almak sözünü verdi. Türkiye'nin yaptığı anlaşmaları Sovyetler Birliği'ne bildirmek konusunda gösterdiği hassasiyeti, Sovyetler Birliği Türkiye'ye karşı göstermedi. Litvinov Protokolü Milletler Cemiyeti'ne alternatif olarak ortaya çıktı, Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olması ile de anlamını yitirdi.

1.3. Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılması Protokolü (1930)

1930'lara gelindiğinde uluslararası ortamdaki gelişmelerin de etkisiyle iki devlet arasındaki ilişkiler işbirliğine dayandı. Türkiye-SSCB ilişkilerinde 1929 protokolü ile Türkiye'nin dış politika alanında SSCB'ye bağımlı duruma geldiği yorumları yapılırken, öte yandan da 1930'larda (Özellikle Türkiye'nin 1932'de Milletler Cemiyeti'ne girmesiyle) ilişkilerde dengenin varlığından söz edilmekteydi.

Denge politikası Türkiye açısından SSCB-Batı bölünmüşlüğüne kullanabilmesi bakımından oldukça önemliydi. Türkiye, Sovyet Rusya ve Batı arasında kendi çıkarları için denge kurmalıydı. Çünkü Türkiye batılı devletlerle de sorunlarını çözmüştü ve statükocu devletler Türkiye'nin değişimci kampa katılmasının önüne geçmeye çalışmaktaydılar. Türkiye'nin bu şartlarda statükocu devletlerle beraber ilişkilerini devam ettirmesi kendi yararınaydı. Böylelikle kendi güvenliğini sağlayabilir, dünya barışına katkıda bulunabilir ve Sovyetler Birliği ile olan dostluk ilişkilerini devam ettirebilirdi. İkili ilişkilere gelince, ne 1929'da bağımlılık, ne de 1930'larda denge vardı. Doğrusu bağımlılık ya da denge yerine 1930'ların ortasına kadar ilişkilerde işbirliğinin egemenliği vardı.⁴⁹ Böylelikle ikili ilişkilerini işbirliği temeline oturturken Sovyetler Birliği ve Batı ile dengeyi de sağlayabilirdi.

Söz konusu dönemde önce Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras 24 Eylül 1930'da Sovyet Rusya'yı ziyaret etti. Bu ziyaret 3 Ekim 1930'da yayınlanan ortak bir bildiriyle sonuçlandı. Ardından 17 Mart 1931'de Ankara'da Büyükelçi Surits ile Dışişleri Bakanı

⁴⁸ CUMHURİYET, 18.12.1929, No: 2016.

⁴⁹ ORAN, *Türk Dış Politikası*, s. 399-402.

Tevfik Rüştü arasında “Karadeniz ve ona bitişik denizlerde deniz kuvvetlerinin sınırlandırılmasına ilişkin protokol” imzalandı. Bu protokol 1929 Litvinov Protokolü’nün ayrılmaz bir parçası olarak tanımlandı. Buna göre

*“Bağıtlı yüksek taraflardan her biri, öteki bağıtlı tarafa altı ay önce bildirmeden, Karadeniz’de ya da ona bitişik denizlerdeki savaş donanmalarını güçlendirecek herhangi bir savaş gemisini tezgâha koymayacak ya da böyle bir gemiyi yabancı gemi tezgâhlarına ısmarlamayacak ya da söz konusu denizlerde bulunan kendi savaş donanmasının gücünü arttırmak sonucunu verebilecek herhangi bir başka önlem almayacaktır.”*⁵⁰

Bu protokolle birlikte 1925 antlaşmasının beş yıllık süreyle uzatılmasına dair karar alındı.

Deniz kuvvetlerini düzenleyen protokol 22 Temmuz 1931’de yürürlüğe girdi. 1925 anlaşmasını uzatma protokolü ise, 30 Ekim 1931’de Litvinov’un Türkiye’yi ziyareti sırasında onaylandı.⁵¹

1.4. İsmet Paşa’nın Moskova Ziyareti (25 Nisan–10 Mayıs 1932)

Başvekil İsmet Paşa, Türkiye-Rusya arasındaki ilişkilerin olumlu bir havada devam etmesi için Rusya’ya resmi bir ziyarette bulunmaya karar verdi. Ulus gazetesinde “*Türk Milletinden Dost Rus Milletine Selam*” başlıklı yazı bu konu ile ilgili şunları aktarmaktadır:

*“Yeni Türkiye’yi siyasi ve milli bir mevcudiyet olarak ilk kabul eden devlet dost Rusya’dır. İki milletin ateş dalgaları arasında mevcut bulunan dostluğu 16 Mart 1921’den beri her gün biraz daha çelikleşmiştir. İsmet Paşa Rusya’ya yapacağı bu ziyarette hala devam eden Dünya harbinin sonunda Rus ve Türk milletlerinin bir daha çözülemeyecek bir dostlukla birbirlerine bağlanmış olacaklarını ifade ve temenni etmiştir.”*⁵²

Başvekil İsmet Paşa 25 Nisan - 10 Mayıs 1932’de SSCB’ye, Odesa, Moskova, Leningrad ve Harkov’u kapsayan resmi bir ziyarette bulundu. Konuyla ilgili “*Moskova’da Mühim Temaslar ve Mülakatlar*” başlıklı yazıda şu satırlara yer verildi: “*İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey ve mahiyetindekiler Moskova’da otomobil*

⁵⁰Fahir Armaoğlu, **XX. yy Siyasî Tarihi**, Ankara, 2000, s. 280–281.

⁵¹ARMAOĞLU, **XX. yy Siyasî Tarihi**, s. 280–281.

⁵²ULUS, 24.04.1932, No: 2859.

fabrikasını gezmişler buradaki mesai tarzını ve otomobil imali için takip edilen usulleri incelemişler. Hatta iki kamyonun imalathaneden depoya nasıl sevk edildiğini müşaade etmişlerdir. Temasların devamında çay ziyafeti esnasında Rusya ile Türkiye arasındaki dostluk seviyesini ve işbirliğinin her alanda arttırılması için görüşmeler yapılmıştır.”⁵³

Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın, Sovyet yetkilileriyle yapmış oldukları görüşmelerde şu konular ele alındı:

1- Kültürel işbirliğinin arttırılması,

2- Uluslararası alanda işbirliğinin sürdürülmesi (Türkiye özellikle Balkanlarda izlediği politika üzerine bilgi verdi ve Milletler Cemiyeti’ne üye olma isteğini SSCB’ye kabul ettirdi),

3- Farklı politik sistemlerin varlığının işbirliğine engel olmaması,

4- SSCB’nin Türkiye’ye kredi vermesi (8.000.000 dolar, faizsiz, yirmi yıl içinde tarım ürünleriyle ödemeli, kurulacak fabrikalara teknoloji ve uzman yardımı koşullarını içeren)⁵⁴.

Diğer yandan 8 Mayıs 1932 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “*Rusya Bize 16 Milyon Liralık Kredi Açıyor*” başlıklı yazıda şu satırlar yer aldı:“*Rusya, 20 sene vade ile faizsiz olarak 8 milyon dolarlık kredi açmaya karar vermiştir. Paranın geri ödemesi dolar olarak değil, Rusya’nın ülkemizden alacağı mallarla ödenecektir.*”⁵⁵

İsmet Paşa, 3 Mayıs 1932 tarihinde Moskova’da Türk heyeti adına düzenlenen resmî kabul sırasında demiştir ki:“*Türk-Rus dostluğunun zeval bulacağını zannedenler inkisal bulacaklardır.*” İsmet Paşa, 3 Mayıs 1932’de Moskova’da Türk heyeti adına yapılan resmî kabulde söz alarak “*Bütün Sovyet arazisinde bize karşı gösterilmiş olan dostane kabulden son derece mütehassısız; yapılan bu kabul hafızamızdan uzun müddet silinmeyecektir ve Türk milliyet perverleri, milletlerimiz arasındaki dostluğun başlangıcında ne idilerse bugün de öyledirler. İşte bu sebepten Moskova’yı ziyaretimin 1 Mayıs Bayramı’na tesadüf etmiş olmasından dolayı bahtiyarım.*”⁵⁶ şeklinde konuşmuştur.

⁵³ CUMHURİYET, 30.04.1932, No: 2865.

⁵⁴ ORAN, **Türk Dış Politikası**, s.499–501.

⁵⁵ CUMHURİYET, 08.05.1932, No: 2873.

⁵⁶ CUMHURİYET, 04.05.1932, No: 2869.

İsmet Paşa'nın 1932'deki gezisi en az iki açıdan önemliydi: Birincisi, Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye olma konusunda SSCB'yi ikna etti. İkincisi, Türk-Sovyet ilişkileri siyasal alanla sınırlı olmaktan çıkıp kültürel ve ekonomik alana da yayıldı.

İsmet Paşa'nın Moskova ziyaretinin ardından 18 Temmuz 1932'de Türkiye M.C.'ne üye oldu. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin toplantısında, Türkiye'nin kesinlikle Cemiyet-i Akvam'a dahil olması gerektiğine karar verildi. "Cemiyet-i Akvam'a Davetimiz Katiyetle Takarrür Etti" başlıklı Cumhuriyet gazetesinde şu ifadeler yer aldı:

*"Cemiyet'i Akvam Büyük Meclisi'nin Celse-i mahsurası esnasında Avustralya, İran, İtalya, Almanya, Portekiz; İngiltere, Macaristan, Fransa, Japonya, Bulgaristan, Lehistan, Hindistan, İrlanda, Avusturya, Kanada ve Kolombiya mümessilleri Türkiye'nin Cemiyet'i Akvam'a girmeye davet edilmesi hakkındaki takrire müzaheret etmişlerdir."*⁵⁷

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne üye olurken Milletler Cemiyeti Misakına koyduğu bir çekinceyle SSCB'ye güvence verdi. Bu güvence şuydu: SSCB saldırgan taraf olmadığı sürece Türkiye üçüncü devletlerin SSCB'ye yaptırımlarına katılmayacağını açıkladı.⁵⁸

Türkiye, M.C.'ne girdiği için SSCB ile ilişkisi bozulmadı. Çünkü Türkiye, cemiyete girmeden önce Sovyet Rusya'dan onay aldı ve Sovyet Rusya da iki yıl sonra bu cemiyetin üyesi oldu. 1934'de SSCB'nin de örgüte katılımından sonra, iki devlet bu platformda da işbirliği yaptılar.

SSCB'nin Türkiye'ye vermeyi kabul ettiği kredi önemliydi. Ayrıca ekonomide devletçi modeli benimseyen Türkiye'nin I. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı'nın hazırlanmasında, Sovyet uzmanlarının kendi ülkelerinde hazırlamış oldukları kalkınma planının büyük katkısı oldu. Sağlanan kredi bu planın mali kaynaklarının üçte birini oluşturuyordu. Bu mali ve teknik yardımla 1934'te Kayseri, 1935'te Nazilli dokuma fabrikaları açıldı. Çok daha önemlisi, bu kredi 1930'ların İkinci yarısında Almanya ve İngiltere'den alınan kredilere örnek oluşturdu ve Türkiye'yi yanına çekmeye çalışan devletler uygun koşullarla kredi verme yolunu izledi.⁵⁹

⁵⁷ CUMHURİYET, 07.07.1932, No: 2903.

⁵⁸ ORAN, *Türk Dış Politikası*, s.499-501.

⁵⁹ Sina Akşin, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İstanbul, 1997, s.190-193.

İsmet Paşa'nın ziyareti sırasında 1 Mayıs kutlamalarını Kremlin'de resmi erkanla birlikte izlemiş olması, bu dönemdeki ilişkilerin soğuk savaş döneminde oluşacak ilişkilerden ne kadar farklı olduğunu göstermesi bakımından ilginçti. 1932 Moskova görüşmesi öncelikle Türk-Rus dostluğunu, iki memleket ve milletin birbirlerine olan bağlılığını gözler önüne serdi. Yine bu görüşmede inkılap dava ve kavgaları içinde dost olmuş iki inkılapçı milletin her alanda güç birliğine gitmesi gerektiği, her iki tarafında ortak düşüncesi olduğu gözlemlendi.⁶⁰ Türkiye Başbakanının ziyareti bir yıl sonra, Cumhuriyet'in 10. kuruluş yıldönümü kutlamaları sırasında karşılıklı gördü. SSCB Deniz Kuvvetleri Komiseri General Vorşilov başkanlığındaki geniş bir heyetle yapılan bu ziyaret sırasında SSCB'nin Türkiye'ye desteği bir kez daha vurgulandı. Bundan önce de Türkiye-Rusya arasındaki ilişkileri geliştiren ziyaretler oldu. Bu ziyaretlerden biri Sovyet Büyükelçisi B. Terentief'in 22 Temmuz 1932'deki ziyaretiydi. Bu konuda basında şu satırlar yer aldı:

*“Bundan önce de birçok defalar Türkiye'ye gelen Sovyet Büyükelçisi B. Terentief yurdumuzu çok misafirperver bulmaktadır. Daha önce de Türkiye'de çalışan Terentief bu sefer büyükelçilik sıfatıyla yurttan bulunmaktan mutluluğunu iletmiştir. Gün içinde Başbakan Celal Bayar ve Dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras'la ilk temaslarda bulunmuştur.”*⁶¹

1.5. Türkiye ve SSCB'nin Milletler Cemiyeti'ne Girmesi

Türk-Sovyet ilişkilerindeki yakınlaşma, Milletler Cemiyeti'ne her iki devletin girmesi ile daha da ileri bir düzeye ulaştı. Fakat Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi o kadar basit olmadı. İngiltere'nin nüfuzu altında kalan Milletler Cemiyeti'ne Türkiye başlangıçta şüphe ile yaklaştı ve üye olmaktan kaçındı.

Ancak 1926 yılında, İngiltere ile arasında en büyük sorun olan Musul Meselesini çözünce daha sonra da, Milletler Cemiyeti'nin diğer önemli üyeleri olan Fransa ve İtalya gibi devletlerle dostluk antlaşmaları imzalanınca, Türkiye'nin cemiyet hakkındaki düşünceleri değişti. 1 Temmuz 1932'de, Türkiye'nin üyelik şartlarına uygun olduğu ve cemiyete üye olması gerektiği genel kurulda teklif edildi ve çok geçmeden Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne kabul edildi.⁶²

⁶⁰ CUMHURİYET, 11.05.1932, No: 2876.

⁶¹ CUMHURİYET, 23.07.1932, No: 2918.

⁶² Atatürk'ün Milli Dış Politikası: (Cumhuriyet dönemine ait 100 belge), Ankara, 1992, s.216.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılması karşısında Sovyetler Birliği rahatsız oldu. Bu durum karşısında Türkiye, Sovyetler Birliği'ne teminat verdi:“*Sovyet Rusya herhangi bir devlete saldırmadıkça; Türkiye, paktın 16. ve 17. maddelerinde öngörülen zorlama tedbirlerinin haksız bir şekilde Sovyetlere karşı yöneltilmesine asla rıza göstermeyecektir.*”⁶³

Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ile ilgili olarak verdiği bu teminat 17 Aralık 1929 yılında, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında gerçekleşen protokolünde bir gereği idi. Bu protokolde:“*sözleşme taraflarından biri komşularını ilgilendiren siyasi taahhütlere girerken diğerinin onayını alacaktır.*” denmektedir. Türkiye'de Milletler Cemiyeti'ne girerken, Sovyetler Birliği'nin onayını aldı.

1934 yılında, Sovyetler Birliği Milletler Cemiyeti'ne üye olduğunda, Tevfik Rüştü Aras bu konu ile ilgili olarak:“*Büyük komsumuz ve dostumuz Sovyet Rusya'sının da biraz sonra Milletler Cemiyeti'ne girmesi hareketimizdeki isabeti gösterdi. Zaten buraya onunla anlaşarak girmiştik.*” diyerek, Milletler Cemiyeti'ne Sovyetler Birliği'nden habersiz girmediklerini vurguladı.⁶⁴

Üyeliğin koşulları ile ilgili pazarlıklar sırasında, Türkiye Milletler Cemiyeti Konseyi'nde daimi üyelik istedi ve Sovyetler Birliği'ni pazarlık konusu yaptı. Buna göre, Türk tarafı yalnızca büyük devletlerin daimi üye olabildiğini ve Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler içerisinde olan Türkiye'nin daimi üyeliğinin Ruslar tarafından hoş görüleceği, sade bir üyeliğin ise Rusları gücendireceği belirtildi.

Sonuç olarak, Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girdi; fakat geçici üyelik koşulunu da kabullenmek zorunda kaldı. Türkiye Milletler Cemiyeti'ne girerken, bir taraftan kopacak fırtına öncesinde birtakım tedbirler almak ve özellikle İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini geliştirmek, diğer taraftan da Sovyetler Birliği ile olan iyi ilişkilerini devam ettirmek istedi. Bu sebeple 1930'lu yıllarda imzaladığı her antlaşmada, Sovyetler Birliği ile ilgili çekincelerini, imzalamış olduğu antlaşmalara koyma gereği gördü.⁶⁵

1.5.1. Türkiye ve Sovyet Rusya'nın Milletler Cemiyeti'ne Girme nedenleri

Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin, Milletler Cemiyeti'ne girmesine neden olan temel sebeplerden belki de en önemlisi; revizyonist harekete duyulan tepkiydi. Almanya ve İtalya'nın başını çektiği revizyonistler; Avrupa'nın haritasını yeniden çizmeyi

⁶³ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s.337.

⁶⁴ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s.337–338.

⁶⁵ ORAN, Türk Dış Politikası, s. 310–311.

hedeflemişlerdi. Avrupa'daki siyasal değişim Türkiye içinde Sovyetler Birliği içinde zorluklarla elde edilen barış ortamının yok olması anlamına gelmekteydi. Türkiye Avrupa Devletleri ile gerginliğe yol açan meselelerini çözmüşken, tekrar bir savaşın ortaya çıkmasını ve Avrupa'da var olan düzenin (status quo) bozulmasını istemedi.

Sovyetler Birliği de, Almanya, Japonya gibi Revizyonist Devletlerin faaliyetleri karşısında eski düşman Batı emperyalizmiyle tekrar dost olmanın çarelerini aramak mecburiyetinde kaldı.⁶⁶

18 Eylül 1931'de, Japonların Çin'in Mançurya bölgesine saldırması ve bu bölgeyi işgal etmesi karşısında, Sovyetler Birliği Uzakdoğu'daki topraklarının güvenliğini sağlamak amacı ile Japonlarla saldırmazlık antlaşması imzalamak istedi. Fakat Japonlar bu isteği geri çevirdi. Bu da Sovyetler Birliği'nin Türkiye ve Batı ile olan ilişkilerinin artmasına neden olan önemli bir gelişmeydi. 1934 yılında, Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesiyle birlikte Türkiye ile olan ilişkilerinde tekrar bir yakınlaşmanın olduğu görüldü.⁶⁷ Bu yakınlaşma yalnız siyasi alanda değil her alanda oldu. Bunlardan biri de ilmi alanda olan yakınlaşmaydı.

Sovyetlerle Türkiye arasında münasebetleri sıkılaştırma komisyonu reisi B. Samoyloviç Türkiye-Sovyetler birliği ilmi münasebetleri hakkında Jurnal Dö Mosku gazetesinde bir yazı yayımlandı. Bu yazıya göre:

“İki memleketin ilmi müesseseleriyle, alimleri arasında sıkı bağların kurulması için Sovyetler Birliği ilimler akademisinin koynunda, birçok ilmi müesseselerinden mürekkep hususi bir komisyon teşkil edilmiştir. Komisyon ilimler akademisi kütüphanesinin yardımıyla Leningrad'ın en büyük umumi kütüphanelerinde mevcut olan Türkiye'yi alakadar edecek kitapları mübadele maksadıyla Türkiye'ye göndermek için tespit etti. Türkiye'yi tetkik edecek Sovyet müesseselerinin bu memleketten tedarik etmek istedikleri kitapların da bir listesi vücuda getirildi. El yazmalarının mübadelesine gelince, akademi komisyonu şimdiye kadar Türkiye'ye nadir el yazmalarından üçününün fotokopisini göndermek fırsatını bulmuş ve Türkiye'den iki eserin fotokopisini almıştır. Komisyonun talebi üzerine akademinin Türkiye şubesi, Türkçe el yazmalarının bir listesini çıkarmıştır. Müzelerde teşhir edilen eşyaların mübadelesi için komisyon

⁶⁶ ORAN, **Türk Dış Politikası**, s. 310–311.

⁶⁷ ORAN, **Türk Dış Politikası**, s. 310–311.

*Sovyetler Birliği'nin en büyük müzelerinde muhafaza edilen eşyalardan Türkiye'ye gönderilecek olanların sayısını ve cinslerini tayin etmiştir.*⁶⁸

Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasına etken olan önemli nedenlerden bir diğeri de cemiyetin uğramış olduğu başarısızlıklardı. Japonya, Almanya ve İtalya'nın cemiyete olan tutumu karşısında, barışsever bir politika izleyen Türkiye Cumhuriyeti'ni, daha sonra da Sovyetler Birliği'ni bünyesine alarak itibar kazanmak isteyen cemiyet üyeleri, bu amaçlarına ulaşamadılar.

Revizyonist hareketler karşısında, Milletler Cemiyeti etkisiz kaldı ve en önemli kuruluş amaçlarından birisi olan silahsızlanma ve savaşı engelleme görevini yerine getiremedi. Silahsızlanma konferansı sırasında eşitliğinin tanınması üzerine, Almanya ilk önce konferanstan daha sonra da Milletler Cemiyeti'nden çekildi. Japonya ise Almanya'dan çok daha önce Milletler Cemiyeti'nden ayrılmıştı.

Milletler Cemiyeti'nin diğer bir hatalı politikası ise hayali amaçlar peşinde koşmasıydı. Silahsızlanma politikası buna örnek gösterilebilir. Bir taraftan askeri açıdan en güçlü devletlerin Milletler Cemiyeti'ne egemen olduğu bir ortam söz konusu iken, diğer taraftan topyekün bir silahsızlanmadan bahsedilmekteydi. Sovyetler Birliği ve Türkiye bu politikayı ileride büyük devletler tarafından tehdit altında kalmamak için desteklemişlerdi.

Birçok açıdan büyük eksiklere sahip Milletler Cemiyeti'ne, Türkiye davet üzerine katıldı. Bu davete Türkiye'nin icabet etmesindeki en önemli neden ise Atatürk'ün “Yurtta sulh cihanda sulh” ilkesi doğrultusunda hareket eden, Türk dış politikasıdır. Cemiyetin rolünü arttırması için, mutlaka tecavüzcü devlete yaptığının yanına kar kalmayacağını bir şekilde göstermesi gerektiğini ifade eden Atatürk, en buhranlı dönemleri sırasında da Milletler Cemiyeti'ne olan bağlılıklarını sürekli olarak yineledi.⁶⁹

Milletler Cemiyeti'nin bünyesinde bulunan savaşı önleyici tedbirlerdeki eksikliklerin yanı sıra saldırganın tanımlanması ile ilgili sorunlarda bulunmaktaydı. Önemli konularda oy birliği ile karar veren cemiyet, çoğu zaman bir konu üzerinde uzlaşmaya varamadı.⁷⁰

⁶⁸ ULUS, 27.02.1935, No: 4872.

⁶⁹ Eric J. Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, 1999, s. 293–294.

⁷⁰ ZÜRCHER, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.293–294.

1.5.2. Sovyet Rusya Tarafından Saldırganın Tarifinin Yapılması

Revizyonist ülkelerin saldırgan faaliyetleri karşısında karar verme yetkisinden yoksun, saldırının meşru olup olmadığı konusunda ise kararsız olması, cemiyetin işlevselliğini kaybetmesine neden oldu. Saldırganın tarifi, Sovyet Dışişleri Komiseri Litvinov tarafından 1933 yılında yapıldı. İtalya, İngiltere, Almanya ve Fransa arasında dördü bir paktın imzalanması ihtimalinin olduğu bir dönemde, gerek Türkiye gerekse Sovyetler Birliği bu durumdan rahatsız oldu ve olası bir saldırı karşısında saldırganın tarifinin yapılması ihtiyacı ortaya çıktı. Litvinov'un belirlediği esaslara göre, aşağıda belirtilen hareketleri yapan ilk devlet saldırgan olarak kabul edildi. Buna göre:

“1- *Başka bir devlete ilk savaş ilân eden;*

2- *Başka bir devlet toprağını savaş ilân etmeden istilâ eden;*

3- *Savaş ilân etmeden, kara, deniz ve hava kuvveleri ile başka bir devletin ülkesine, gemilerine veya uçaklarına saldırı;*

4- *Başka bir devletin sahillerini veya limanlarını abluka etmek;*

5- *Kendi ülkesinde oluşup başka bir devlet ülkesini işgal eden silahlı çeteleri korumak veya istilâya uğrayan devletin talebine rağmen bu gibi çetelerin yardım almalarını yahut himaye görmelerini önlememek,*⁷¹ bir devletin saldırgan olarak ilan edilmesi için yeterli görüldü.

Alman ve İtalyan tehdidinin gün geçtikçe artması, Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasına sebep oldu. Batılı Devletlerin desteğini alan Türkiye ve Sovyetler Birliği, 1939 yılına kadar Milletler Cemiyeti çatısı altında birlikte politikalarını devam ettirdiler. Türk-Sovyet dostluk ilişkilerinden dolayı aralarında imzalanmış olan bitaraflık antlaşmasının 10 yıl daha uzamasından dolayı İzvestiya gazetesi şu satırlara yer verdi:

“*Türk-Sovyet dostluğu iki ülkenin istiklalleri için mücadelede olduğu çetin senelerde doğmuştur. Sovyet Hükümetinin ilk adımlarından biri, çarlık Rusya'sının doğu memleketlere karşı olan eski şiddet siyasasının kati olarak terk edilişi oldu. Bu terk ediliş isabetli bir karardır. Siyasal ve ekonomik istiklalde menfaat birliği iki memleket arasında sıkı bir dostluğun sağlam bir surette tesisine hakikaten hadim olmuştur. 1925 tarihinde imzalanan bitaraflık paktı Türk-Sovyet münasebetlerinin*

⁷¹ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s.392–398.

*kuvvetlenmesi bakımından değil, aynı zamanda iki memleketin barış için olan mücadeleleri bakımından da büyük bir öneme sahip idi. Bu pakt sayesinde endüstri gelişmekte ve büyük fabrikalar kurulmaktadır. İki memleketi idare edenler arasında şahsi temasların tesisi ve bilhassa 1932'de Sovyetler Birliği'ne İsmet İnönü'nün başkanlığında bir Türk heyetinin gelmesi ve 1933 de B.Voroşilofun başkanlığında bir Sovyet heyetinin Türkiye'yi ziyaret etmesi karşılıklı münasebetlerin kuvvetlenmesinde önemli rol oynamıştır.*⁷²

1.6. Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması Uzatılması (27 Ekim 1935)

1932 senesinde Türk dış politikasında öneme sahip iki önemli konudan birisi Milletler Cemiyeti'ne giriş, diğeri ise Balkan Antantı'nın devamını sağlamaktı. Nitekim Sovyet Rusya her iki politik hedefi de kendi çıkarları açısından tehlikeli buldu. Gürün'ün deyimiyle, Milli Mücadele'den beri devam eden dostluğa rağmen, Türkiye Sovyetler Birliği'nin istekleri doğrultusunda hareket etmedi.⁷³ Dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Sovyetler Birliği'ni "*Büyük Komşumuz ve Dostumuz*" olarak ifade ederken, Stalin'e olan hayranlığını da her fırsatta dile getirmiş, Stalin sonrasında Sovyet iktidarına geçen liderleri ise Stalin gibi dirayetli olmadıkları için eleştirmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetlerin Türkiye'den toprak talep etmesini dahi "*Molotov'un Budalalığı*" olarak ifade etmiş ve suçu bir kişiye yükleyerek, Sovyetler Birliği'ni savunmuştur.⁷⁴

Türkiye-Sovyetler Birliği arasındaki olumlu ilişkiler müteakip senelerde de devam etti. Bu konuyla ilgili yabancı gazetelerde de yazılar yer aldı. Ulus gazetesinde "*Jurnal Dö Mosku'nun Türkiye İçin Güzel Bir Makalesi*" başlıklı yazıda şu satırlar geçmekteydi:

*"İsmet İnönü kabinesinin on yılı dolayısıyla yayınlanan makalede, İsmet İnönü ile Tevfik Rüştü Aras'ın Sovyetler birliğini Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlayan sıkı dostluğun kuvvetlenme ve gelişmesindeki mümtaz rollerini kaydettikten sonra son yıl içindeki Türk-Sovyet münasebetlerinin dostluk çerçevesinde gerçekleştiğini "Türkiye'ye karşı hakiki dostluk durumunu göstermiş olan Sovyetler birliği ile samimi ilişkiler kurmak ve kuvvetlendirmek daima göz önünde tutulmuştur" sözleriyle özetlemiştir.*⁷⁵

⁷² ULUS, 12.11.1935, No: 5142.

⁷³ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara, 1991, s. 127.

⁷⁴ Tevfik Rüştü Aras, *Atatürk'ün Dış Politikası*, İstanbul 2003, s. 12-15.

⁷⁵ ULUS, 12.03.1933, No: 3934.

Türk-Sovyet münasebetleri zamanla her alanda gelişmeye başladı. Bu alanlardan biri de tarım oldu. Ulus gazetesinde “*Tarım Alanında Türk-Sovyet İşbirliği*” başlıklı yazıda şu ifadelere yer verildi: “*Sovyet Rusya Tarım Komiserliği merkez idaresi şefi, Türkiye ile zirai alanda işbirliği sorunları hakkında araştırmada bulunan Sovyet heyetinin elde ettiği sonuçları ele alan raporu Rusya Ticaret odasına sunmuştur. Konu ile ilgili birçok örnek göstermiş ve ilgisini şu sözlerle göstermiştir: Türkiye’nin toprak kabiliyeti ve iklim şartları üstüva çizgisi yöresi nebatların son derece inkişafına ve şimdi ekilmiş alanlarının daha çok büyümelerine müsaid bulunmaktadır.*”⁷⁶

Türk-Sovyet Dostluk ve Bitaraflık anlaşmasında geçen saldırganın tarifi, Sovyet Dışişleri Komiseri Litvinov tarafından 1933 yılında yapıldı. Saldırganın tarifinin yapılmasıyla amaç, barışı bozan devleti uluslararası alanda teşhir etmek ve böylece barışın muhafazasını sağlayabilmektir. İtalya, İngiltere, Almanya ve Fransa arasında dörtlü bir paktın imzalanması ihtimalinin olduğu bir dönemde, gerek Türkiye gerekse Sovyetler Birliği bu durumdan rahatsız oldu ve olası bir saldırı karşısında saldırganın tarifinin yapılması ihtiyacı ortaya çıktı. Litvinov’un belirlediği esaslara göre, aşağıda belirtilen hareketleri yapan ilk devlet saldırgan olarak kabul edilecekti. Buna göre:

“*1- Başka bir devlete ilk savaş ilan eden; 2- Başka bir devlet toprağını savaş ilân etmeden istilâ eden; 3- Savaş ilan etmeden, kara, deniz ve hava kuvveleri ile başka bir devletin ülkesine, gemilerine veya uçaklarına saldırı; 4- Başka bir devletin sahillerini veya limanlarını abluka etmek; 5- Kendi ülkesinde oluşup başka bir devlet ülkesini işgal eden silahlı çeteleri korumak veya istilâya uğrayan devletin talebine rağmen bu gibi çetelerin yardım almalarını yahut himaye görmelerini önlememek bir devletin saldırgan olarak ilan edilmesi için yeterli görülmüştür.*”

Ayrıca; Türk-Sovyet ilişkilerinin ilerletilebilmesi için Moskova’da Türk ve Sovyet hükümet yetkilileri bir araya geldiler. Yapılan görüşmelerde dünyanın 1933 yılı içindeki genel durumu değerlendirildi; özellikle emperyalist ülkelerin buhrandan kurtulmak için yeni ilhak savaşlarından bahsettiği üzerinde duruldu. Bu bağlamda Almanya’nın milletler cemiyetinden çıkışı yeni bir savaşa hazırlanmak, silahlanmak için tüm bağlarından kurtulmak adına yapıldı düşüncesi dikkat çekmekteydi. Bu durumda “*Dış siyasamızın cevheri, barışı müdafaa ve bütün ülkelerle barış münasebetlerimizi genişletmektir. Sovyetler Birliğinin, evrensel barışın istikrarlı bir*

⁷⁶ ULUS, 10.04.1933, No: 3963.

amili sıfat ile olan rolü şimdi artık geniş surette tanınmaktadır.” sözleriyle dış siyasetimizin çerçevesi çizilmiş ve Sovyetlerin bu politikadaki payı biçilmiştir.⁷⁷

Eylül 1934’te Stalin’le Atatürk’ün Soçi’de buluşmaları gündeme geldi. Atatürk’ün daha önce hiç yurtdışı gezisine çıkmamış olması bu görüşmeyi daha önemli hale getiriyordu. Görüşmede 1925 anlaşmasının 10 yılına uzatılması da tasarlanıyordu fakat görüşme yapılamadı.⁷⁸ Buna rağmen; 1934 yılında, Sovyetler Birliği’nin Milletler Cemiyeti’ne girmesiyle birlikte Türkiye ile olan ilişkilerinde tekrar bir yakınlaşmanın olduğu görülmekteydi. Ayrıca Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya’nın birbirine yakınlaşmasına neden olan bu gerilim sonucunda, bahsi geçen ülkeler arasında Atina’da bir dizi konferanslar düzenlendi ve nihayetinde 9 Şubat 1934’de, Balkan Antantı kuruldu.⁷⁹

1934 yılının bütün siyasal işlerine, Sovyetlerle Türklerin birlikte, çok iyi dileklerle katılmış olduğunu ve bu duyguların dünya barışına etken olduğu her yerde duyulmaktaydı. Küçük anlaşma, Balkan Anlaşması ve bunları sayan son Roma anlaşması; Türk-Sovyet beraberliğinin barış üzerindeki çalışmasını daha da geliştirdi. Sovyetlerle, Türkler her gün birbirlerine daha da sıcak bir saygı ile bağlandılar. İsmet İnönü 5 Temmuz Kurultayın dağılma gününde Sovyet dostlarımız hakkında şunları söyledi:“*Sovyet Rusya ile dostluk ve itimat siyaseti kuvvetli ve Mesut bir surette devam etmektedir.*”⁸⁰

Sovyetler Birliğinde ulusal bayram olarak kutlanan Ekim ihtilalinin 18’inci yıldönümü nedeniyle Ankara’da Sovyet büyükelçiliğinde büyük suvare verildi. Ayrıca Dostluk ve Bitaraflık antlaşması 17.12.1929 tarihli protokol ve 7.3.1931 tarihli anlaşma 10 yıl süreyle uzatıldı. Buradan anlaşılacağı gibi Türk-Sovyet dostluğu 1935 yılında zirve günlerini yaşamaktaydı.⁸¹

Türk-Sovyet Dostluğu İnanmaya ve Başarmaya Tereddüt Eden Dünyanın Üzerinde Bir Sembol halinde Yükselmektedir:

Türkiye uluslararası şartların değişmesine bağlı kalarak 1930’ların başından itibaren Boğazlar rejiminin gözden geçirilmesi yönünde girişimlerde bulundu. Türkiye, bu önerisini 23 Mayıs 1933’te Londra’da toplanan Silahsızlanma Konferansı’nda dile

⁷⁷ ULUS, 08.11.1933, No: 4176.

⁷⁸ ORAN, **Türk Dış Politikası**, s.468–469.

⁷⁹ CUMHURİYET, 10.02.1934, No: 3491.

⁸⁰ ULUS, 31.01.1935, No: 4854.

⁸¹ ULUS, 08.11.1935, No: 5154.

getirdi. Ardından, Nisan 1935'te Almanya'nın zorunlu askerliği kabul etmesi ve Kasım 1935'te İtalya'ya karşı alınacak önlemler görüşülürken, Milletler Cemiyeti'nde gündeme getirildi. İkili düzeyde de SSCB ve İngiltere ile görüşmeler sürdürüldü.⁸² Ulus gazetesinde “*Sovyetlerin Dış Siyaseti*” başlıklı yazıda dünyanın genel durumu hakkında bilgi verilmekte Rusya'nın kendi siyasetini belirlemekteki genel esaslar şu sözlerle anlatılmaya çalışılmaktaydı: “*Moskova'nın barış siyaseti samimidir; ancak, Avrupa'da herhangi bir patirtinin çıkmasını istemediği ve önüne geçmeğe çalıştığı kadar da, Avrupa'da birleşmelerin meydana gelmesine karşı itimatsızlık beslemektedir.*”⁸³

1936'da Vorosilov'un Ankara'yı ziyaretinde önemli gündem maddelerinden biri de boğazlar oldu. Toplantı öncesi, 1 Mayıs 1936'da Moskova'ya giden Dışişleri Bakanlığı genel sekreteri Numan Menemencioğlu Sovyet Hükümeti ile görüş alışverişinde bulundu. O zamanlarda Türk-Sovyet ilişkileri oldukça iyi durumdaydı. Ulus gazetesinde “*Bugün Ankara Moskova'ya her günden fazla bağlılık duyuyor ve kardeş inkılabın huzur ve güven içinde insani vazifesini tamamladığını görmeyi, kendi saadeti kadar arzu ediyor*” manşetiyle yayınlanan haber dikkat çekmekteydi. Bu habere göre:

“*Yeni zamanlar tarihinin dikkate değer olaylarından biri, Şark'a huzur ve güvenlik veren Sovyetler ve Türkiye dostluğu olmuştur. İki inkılapçı ve halkçı Cumhuriyet tarihin en büyük tezatlarından bile güven politikası ile ortadan kalkabileceğini ispat etmiştir. On beş yıllık tecrübe, Sovyetler ve Türkler hakkında bütün dünyaya yayılmak istenen her türlü emniyetsizlik telkinlerini yalan çıkarmıştır. Sovyet-Türk dostluğu, yalnız devletlerarasındaki değeri bakımından değil, dünya milletlerine misal olmak bakımıyla da büyük değere haizdir.*”⁸⁴

Türk-Sovyet dostluğunun on beşinci yılı dolayısıyla verilen ziyafet ve onu takip eden suvare çok samimi ve neşeli geçti. Şükrü Saraçoğlu'nun şu sözleri dikkat çekmekteydi: “*Bugün dostluğumuz, inanmaya ve başarmaya tereddüt eden dünyanın üzerinde bir sembol halinde yükselmektedir.*” Buna ithafen Sovyet büyükelçisi B. Karahan “*1920 muahedesi'nin mesut yıldönümünü, Avrupa'nın üzerinde fırtınanın geleceğini gösteren kara bulutların tekrar toplandığı bir anda kutluyoruz. Bütün Dünya, sulh ve emniyet meselesi etrafında yapılamakta olan müzakereleri heyecan ve bariz bir*

⁸² Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968, s.120–123.

⁸³ ULUS, 29.01.1935, No: 4852.

⁸⁴ ULUS, 16.03.1936, No: 5254.

endişe ile takip ediyor. Münakaşaların esasını fiilen bir dünya harbinin hazırlıkları teşkil etmektedir.” dedi. Sözlerinin devamında iki devletin barış için savaştıkları ve iki prensipten vazgeçemedikleri üzerinde duruldu:“Bölünmez sulh ve kolektif emniyet”⁸⁵

Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan dostluk ve kardeşlik paktının on beşinci yıl dönümü münasebetiyle bütün gazeteler yayınladıkları makalelerde, iki milletin emperyalizm tecavüzüne karşı savaşlarında bir başarı olan bu tarihi belgenin büyük siyasal önemini bugün de muhafaza etmekte olduğunu önemle kaydettiler.⁸⁶ Buna benzer konular Sovyet gazetelerinde de yer aldı. İzvestiya gazetesi, dostluk ve bitarafılık anlaşmasının umumi barış için önemli bir adım olduğunu her iki hükümetin de muhtelif başka devletlerle sonradan yaptıkları buna benzer paktlara yol açtığını hatırlattıktan sonra Türk-Sovyet ekonomi, kültür ve ilim iş birliklerinde elde edilen başarıları göstererek şunları dedi:

“Türk-Sovyet dostluğu sulhçu arşı ulusal işbirliğinin timsali oldu. On beşinci yıldönümü, harp tehlikesinin fevkalade arttığı ve milletlere karşı yapılmak istenilen bir yeni ve feci cinayete engel olabilecek bütün kuvvetlerin birleşmesinin çok mühim bir mesele olduğu bir zamana rastlamaktadır.”⁸⁷ Bir Rus gazetesi olan Za Industrialzasyu ise, Türk-Rus sınai işbirliğinin iki memleket ekonomisi açısından da çok iyi sonuçlar verdiğini yazdı.⁸⁸

Cumhuriyet gazetesinde “Sovyet Rusya’dan Röportajlar” başlıklı yazıda Nadir Nadi yüzyıllardan beri süregelen Rus düşmanlığının şimdilerde nasıl olup ta bir Rus hayranlığına dönüştüğünü soruyor. Rusya ziyaretinin dönüşünde şunları söyledi:“Üç hafta evvel o kadar yadırgadığım bu muhite karşı şimdi şu dakikada duyduğum derin sempati bir alışkanlık mı? Şuurum evet diyor. Halbuki ben Rusları sevdiğime inanıyorum.”⁸⁹ Yine aynı gazete büyük Türk-Rus dostluğu başlıklı yazıda şu satırlara yer verildi:“Ankara’da çok samimi merasim yapılmıştır. Şükrü Saraçoğlu ve Karahan bütün milletlere ibret olacak şekilde konuşmalar yapmıştır. Ve Moskova muahedesinin imzalanmasının 15. yılı kutlanmıştır.”⁹⁰

⁸⁵ ULUS, 17.03.1936, No: 5255.

⁸⁶ ULUS, 17.03.1936, No: 5255.

⁸⁷ CUMHURİYET, 17.03.1936, No: 4251.

⁸⁸ ULUS, 17.03.1936, No: 5255.

⁸⁹ CUMHURİYET, 19.03.1936, No: 4253.

⁹⁰ CUMHURİYET, 17.03.1936, No: 4251.

1.7.Revizyonist Hareketlere Karşı Türk-Sovyet Yakınlaşması

1.7.1.Balkan Antantı ve SSCB (9 Şubat 1934)

Balkan ülkeleri arasında barış ve ortak güvenliğin korunması amacıyla işbirliği istekleri çeşitli devlet adamları tarafından dile getirildi Fakat ilk önemli adım Milletlerarası Barış Bürosu'nun 6–10 Ekim 1929'da Atina'da düzenlediği 27. Evrensel Barış Kongresinde, Yunanistan'ın eski Başbakanlarından Papanastasiu tarafından atıldı. Bu adım, Balkan Devletleri arasında ortak sorunları ve çıkarları ele alacak bir Balkan Birliği Enstitüsü kurulmasının teklif edilmesiyle atıldı. Teklif, günün koşulları içinde olumlu karşılandı ve katılan devletler, kendi aralarında gayri resmi, bir dizi konferanslar yapılması kararını aldılar.

Birinci Balkan Konferansı, 5 Ekim 1930'da, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın katılımlarıyla Atina'da toplandı. Devletler arasındaki siyasal farklılıkların öne çıkmadığı konferansta şu kararlar alındı:

1- Balkan devletleri arasında her yıl dışişleri bakanları düzeyinde bir toplantı yapmak;

2- Savaşın yasaklanması, uyuşmazlıkların barışçıl yoldan çözümü ve bir saldırı durumunda karşılıklı olarak yardımlaşma gibi hükümler içeren bir "Balkan Paktı" hazırlamak;

3- Balkan ulusları arasındaki ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda yakınlaşma sağlayarak, Balkan birliğinin kurulması amacını taşıyacak sürekli bir örgüt oluşturmaktır.

Bu kararların alınmasına karşın, daha ilk toplantıda taraflar uzlaşamadılar. Azınlıklar ve İtalya'nın Balkan politikası gibi siyasal konularda ortak karar alınamadı.

İkinci Balkan Konferansı 20–26 Ekim 1931'de İstanbul'da toplandı. Statükocu ve değişimci devletlerarasında yakınlaşmayı sağlamak için ekonomik, teknik ve kültürel alanlara ağırlık verildi. Bununla birlikte, Balkan Paktı'nın geleceğini etkileyecek biçimde devletlerin tutumları belli oldu. Aralarındaki sorunları çözmüş olan Türkiye ve Yunanistan, birlikte hareket ediyor ve bir Balkan Paktı'nın hazırlanması için büyük çaba gösteriyorlardı.⁹¹

⁹¹ ORAN, *Türk Dış Politikası*, s.588–592.

Revizyonist dış politika izleyeceğinin işaretlerini veren Bulgaristan ile İtalya'nın etkisi altında bulunan Arnavutluk, bu fikre uzak dururken, Küçük Antant üyesi olan Romanya ve Yugoslavya, güvenliklerini sağlama konusunda Balkan birliğinin ateşli savunucusu olmayı tercih ediyorlardı.

Üçüncü Balkan Konferansı, 23–26 Ekim 1932'de, Bükreş'te toplandı. Konferansta azınlıklar sorunu ele alındığında, Bulgaristan kendi isteği doğrultusunda karar çıkmayacağını anlayınca görüşmelerden çekildi. Bunun üzerine beş Balkan ülkesi, çeşitli alanlarda uzmanlardan oluşan komisyonlar kurarak, Balkan Ticaret ve Sanayi Odası, Balkan İşçi Bürosu, Balkan Posta Birliği gibi kuruluşların oluşturulmasına ve Gümrük Birliğine karar verdiler.⁹²

Türkiye, Bulgaristan'ın katılmayacağı bir Balkan Paktı'nın hedeflediği barış ve ortak güvenliği sağlamaktan aciz olacağı düşüncesindeydi. İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey, Bulgaristan'ı pakta katılmaya razı etmek üzere, 20 Eylül 1933'te, Bulgaristan'ı ziyaret ettiler. Bu ziyaret sırasında, iki ülke arasında 1929'da imzalanmış olan, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Anlaşması beş yıllık bir süre için uzatılmış olmakla birlikte Bulgaristan, Türkiye'nin, Ankara ile Atina arasında imzalanmış olan samimi anlaşmaya katılma önerisini reddetti.⁹³

Dördüncü Balkan Konferansı, 5–11 Kasım 1933'te Selanik'te toplandığı zaman Balkan devletleri Bulgaristansız yollarına devam etme konusunda fikir birliğine vardılar. Konferansta Balkan Paktı ele alındı ve kabul edilen bildiriye yine Bulgaristan'a kapılar açık bırakılarak Balkan Paktına bütün Balkan devletlerinin katılması umudu dile getirildi.⁹⁴

Bulgaristan ve İtalya'nın olumsuz tutumlarına karşın, Şubat 1934'te Belgrad'da toplanan Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya Dışişleri Bakanlarının hazırlamış oldukları Balkan Antantı Paktı, 9 Şubat 1934'te imzalandı. 1930'lu yıllarda Türkiye'nin İtalyan tehdidi göz önünde tutulacak olursa Balkan Antantı'nın İtalya'dan gelebilecek bir saldırıya karşı, Balkan devletleri arasında işbirliğini sağlamak üzere imzalandığı söylenebilir.⁹⁵ O dönemde İtalya sadece Türkiye açısından bir tehdit unsuru olarak görülmemekteydi. İtalya 1924 yılında Yugoslavya'dan baskı yoluyla Fiüme'yi aldı, 1925 yılında, Yunanistan'ın Korfu adasını bombaladı.

⁹² Faruk Sönmezoglu, *Uluslar Arası Politika ve Dış Politika Analizi*, Ankara, 2001, s.213–215.

⁹³ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s.337–340.

⁹⁴ GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920–1953)*, s. 442.

⁹⁵ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s.337–340.

Balkan Antantı, bir giriş ve üç maddeden oluşmaktaydı. Giriş bölümünde, tarafların Balkanlar'da var olan toprak düzeninin sürdürülmesi ve güvence altına alınması konusunda kesin kararlı oldukları belirtildi. Maddeleri ise şunlardı:⁹⁶

1- Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya kendilerine ait tüm Balkan sınırlarının güvenliğini, karşılıklı olarak güvence altına alacaktır;

2- Taraflar, bu anlaşmada gösterilmiş olan çıkarlarını bozabilecek olasılıklar karşısında alınacak önlemler konusunda aralarında görüşmeler yapacaktır. Bu paktı imzalamamış olan herhangi bir başka Balkan ülkesine karşı, birbirlerine önceden haber vermeksizin, hiçbir siyasal eylemde bulunulmayacaktır. Diğer tarafların izni olmaksızın herhangi bir başka Balkan ülkesine karşı siyasal hiçbir hüküm üstlenilmeyecektir;

3- Balkan Paktı, bütün Balkan ülkelerine açıktır.

Bu mutabakat ile taraflar arasında sıkı bir işbirliğinin sağlanması amaç edinildi. Lakin Avrupa'daki gelişmeler bu işbirliğine engel oldu.⁹⁷

Balkan Antantı'na, Türkiye ve Yunanistan birer çekince koydular. Türkiye, SSCB'ye karşı yöneltilmiş herhangi bir eyleme, hiçbir zaman, katılmayacağını açıkladı. Yunanistan ise, onay belgesinde açıkladığı gizli çekincesinde Balkan Paktı'nın amacının, yalnızca Balkan devletlerinden gelecek bir saldırıyı karşılamak olduğunu belirtti ve kendisinin, paktın bir gereği olarak hiçbir durumda büyük devletlerden birine karşı savaş etmeyeceğini bildirdi. Böylece Yunanistan'ın İtalya'dan gelecek bir saldırıya karşı Balkan Paktını işletmeyeceği, paktın sadece Bulgaristan'dan gelecek bir saldırıya karşı yapılmış olduğu bir kez daha netlik kazandı.⁹⁸

Balkan Antantı'nda yer alan dört Balkan devleti, uzun süre uluslararası gelişmelere birlikte tepki gösterdiler. Ancak, II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, büyük devletlerin Balkanlara yönelik endişeleri karşısında, paktın yetersiz sistemi, güvenliği sağlayamayınca ikili anlaşmalar yoluna gitmek zorunda kaldılar. Balkan Antantı, son toplantısını Şubat 1940'ta, II. Dünya Savaşı içinde yaptı. Bundan sonra kasey bir daha toplanmadığı gibi, üye devletler (Türkiye hariç) İtalya ya da Almanya'nın işgaline uğradılar. 1941 yılında, savaş koşulları sonucunda balkan antantı tarihe karıştı.⁹⁹

⁹⁶ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s.337–340.

⁹⁷ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s.339.

⁹⁸ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s.337–340.

⁹⁹ ORAN, Türk Dış Politikası, s.588.

Türkiye'nin önderliğinde kurulan bu antantı Sovyetler Birliği hoş karşılamadı. Sovyetlerin hoşnutsuzluğunun temelinde ise Romanya'nın bu antant ile Besarabya üzerinde egemen olma olasılığıydı.¹⁰⁰

Balkan Antantı'nın kurulmaması için, Sovyetler Birliği'nin Türkiye Büyükelçisi Surits, İsmet İnönü'ye baskı yaptı ve bu baskının etkisinde kalan İsmet İnönü'nün antlaşmadan vazgeçmesini Atatürk, 7 Şubat 1934 tarihli bir telgrafı ile engelledi.¹⁰¹

Sovyet elçisi Suriç'in ısrarı sebebi ile yapılacak bir geri hamlenin, Türkiye'nin vaziyeti ve istikbali ile ilgili akla yanlış düşüncüleri getirebileceğini İsmet İnönü'ye ikaz eden Atatürk, biran önce antlaşmanın gerçekleşmesini istedi. Sovyetler Birliği, Balkan Antantı'nın Türkiye'nin başına iş açabileceğini hatta Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni karşı karşıya getirebileceğini Türk tarafına bildirdi.¹⁰²

1934 yılında Litvinov, Moskova'daki Türk Büyükelçisine, Romanya eğer Sovyetler Birliği'ne saldırırsa bunu fırsat bilen Bulgaristan'da Romanya'ya saldırırsa, Türkiye'nin de Sovyetler Birliği'nin karşısında yer alacağını, bu sebeple Balkan Antantı'nın Türk-Sovyet ilişkilerine zarar verebileceğini söyledi. Bunun üzerine Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne girerken verdiği çekinceye benzer bir çekinceyi de Balkan Antantı'na verdi. Çekince, Sovyetler Birliği'ne karşı yöneltilmiş bir eyleme hiçbir zaman katılmamayı Türk tarafı taahhüt etti.¹⁰³

Balkan Antantı üyesi Türkiye, bir taraftan İtalya'yı düşünmekte, diğer taraftan da Sovyetler Birliği ile ilişkilerini bozmamak istemekteydi. Yugoslavya da İtalya ve Bulgaristan arasında kalmış bir vaziyetteydi.¹⁰⁴

1.7.2. Montrö Boğazlar Sözleşmesi (22 Temmuz 1936)

İşte Türk-Sovyet ilişkilerinin doruk noktasına ulaştığı böyle bir zamanda Türkiye, 11 Nisan 1936 tarihli notasıyla ilgili devletlere boğazlar rejiminde değişiklik istediğini bildirdi ve onları toplantıya çağırdı. Sovyet Hükümeti, Türkiye'nin daveti üzerine 16 Nisan 1936 tarihinde, Montrö Konferansı'nda izleyeceği politikayı bir nota ile bildirdi. Bu notada: "*Sovyetler Birliği Hükümeti, Boğazlar rejimi meselesi hakkındaki fikrini müteaddit vesilelerle ve tam bir vuzuh ile bildirmiştir. Mezkûr hükümet, daima bu*

¹⁰⁰ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s.339.

¹⁰¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789–1999)*, İstanbul, 2000, s. 532.

¹⁰² Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1973)*, C.I, Ankara, 1982, s.143

¹⁰³ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s.339–340.

¹⁰⁴ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasi Tarihi, s.339–340.

bölgede Türkiye'nin hâkimiyetini tamamen muhafaza etmek lazım olduğu ve bu hâkimiyetin boğazlarda barışın ve huzurun muhafazası için elzem bir şart olduğu kanaatinde bulunmuştur. Bu prensip Türk-Sovyet muahedeleriyle teyit edilmiş ve Sovyet Heyeti Murahhassısının 1922/23'de Lozan Konferansı'nda yaptığı tekliflere de esas teşkil etmiştir. Sovyet Hükümeti'nin Boğazlar rejimi meselesi hakkındaki nokta-i nazarından hiçbir değişiklik vuku bulmamıştır.” denilmekteydi.¹⁰⁵

Cumhuriyet gazetesinde “*Notamıza İlk Müsbet Cevaplar Geldi*” başlıklı, Rusya ve İngiltere'nin boğazlara dair Türk teklifini tetkike hazır olduklarını bildirdikleri yazıda, bu iki ülkenin cevapları şu şekilde oldu:“*Rusya boğazların Türkiye hakimiyeti mutlakası altında bulunmasına her zamanki gibi taraftar olduğunu ve Boğazlar rejiminin yeni esaslar dairesinde tanzimi için müzakereye amade olduğunu tebliğ ederken İngiltere ise bu notada vaziyetin dominyon hükümetleri tarafından da tetkiki lazım geldiğini işaret ettikten sonra İngiltere hükümetinin kendi hesabına Türk tekliflerini bila teahur ve icap eden yollarla münakaşaya değer bulduğu kaydolunmaktadır.*”¹⁰⁶

Sovyetler Türkiye'nin boğazlar hakkındaki notasını memnuniyetle ve olumlu şekilde karşıladı ve bu fikri de şu şekilde belirtti:“*Sovyetler Birliği hükümeti, boğazlar rejimi hakkındaki fikrini müteaddit vesilelerle ve tam bir vuzuhla bildirmiştir. Mezkur hükümet daima bu bölgede Türkiye'nin hakimiyetini tamamen muhafaza etmek lazım olduğu ve bu hakimiyetin boğazlarda barışın ve huzurun muhafazası için elzem bir şart olduğu kanaatinde bulunmuştur.*”¹⁰⁷

Diğer devletlerin yanı sıra SSCB, Türkiye'nin çağrısını 16 Nisan'da olumlu biçimde yanıtladı. SSCB de Lozan'da getirilen düzenlemeden rahatsızdı ve değişiklikten yanaydı. Konferansta boğazların Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulmasını, kıyıdaş devletlerin savaş gemilerinin ise serbest geçişini savundu. Ayrıca Türkiye'nin boğazları silahlandırma isteğini destekleyerek, silahların SSCB tarafından sağlanmasını da önerdi. Fakat bu öneri kabul edilmedi. Sonuçta, Montrö Boğazlar Sözleşmesi 22 Temmuz 1936'da imzalandı.¹⁰⁸

Sözleşmeyi takiben SSCB, Ekim 1936'daki Türkiye'ye ikili bir ittifak önerisi sundu. Bunu yaparken asıl derdi silahlandırılmasına izin verilen boğazların kimin

¹⁰⁵ Raşid Tacibayev, **Kızıl Meydandan Taksim'e**, Ankara, 2004, s.111–115.

¹⁰⁶ CUMHURİYET, 18.04.1936, No: 4283.

¹⁰⁷ CUMHURİYET, 20.04.1936, No: 4285.

¹⁰⁸ ERKİN, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s.120–123.

tarafından silahlandırılacağıydı. Bunun kendisi olmasını istiyordu. Ayrıca Türkiye’den, SSCB’ye Karadeniz’den saldıracak bir gücün geçişine izin vermeme yükümlülüğünü kabul etmesini istedi.

Türkiye ise karşılığında SSCB’den Türkiye’nin Akdeniz’den bir saldırıya uğraması durumunda en az saldırganın gücüyle Türkiye’ye yardım sözü istedi. SSCB bu yükümlülük altına girmedi ve ayrıntıları Moskova’da görüşmeyi önerdi. Bu sırada Türkiye, SSCB’nin önerisinden İngiltere’yi haberdar etti. İngiltere, Boğazlar üzerine imzalanacak ayrı bir ittifakın Montrö’yü geçersiz kılacağını, diğer yandan, eğer yapılacak ittifak Montrö çerçevesinde yapılırsa o zamanda bunun gereksiz olacağını bildirdi.¹⁰⁹

SSCB görüşmelerin İngiltere’nin telkini nedeniyle sonuçsuz kaldığını öne sürdü. 19 Ekim’de Litvinov Büyükelçi Zekai Apaydın’a açıkça, “*Anlaşılan bir devletin onayını bekliyorsunuz, onu almadıkça bir şey diyemiyorsunuz.*”¹¹⁰ dedi.

Sovyet yetkililerinin Boğazları ortak savunma teklifinin altında, Türkiye’nin Almanya ile yakınlaşması endişesi bulunmaktaydı. Bununla ilgili olarak Aras, Ankara’da bulunan bir Alman Heyeti’nin Boğazların tahkimatı ile ilgilendiğini duyunca, Litvinov’un endişelendiğinden bahsetti. Rus diplomatların, Türk-Alman yakınlaşması hakkındaki düşünceleri ve endişeleri tamamen yersiz değildir. 5 Aralık 1935’de Türkiye, Alman deniz subaylarından Boğazların tahkimatı konusunda bilgi aldı.¹¹¹

Bu gelişme ilişkilerde gerginlik yarattı. Türkiye’nin ayrı bir ittifak imzalamak istememesinde İngiltere’nin telkininin yanı sıra, ekonomik gerçekler de vardı. Türkiye SSCB’den ekonomik yardım almaksızın böyle bir girişimi yararlı bulmuyordu. İnönü bu durumu şöyle dile getiriyordu: “Bugün ekonomik ilişkilerimiz Alman pazarına bağlıdır. Bu ilişkilerimizde alışverişimiz önemli bir ölçüde sarsılır ise zararımız ve zaafımız pek büyük olur”¹¹²

İlişkilerdeki gerginliği azaltmak için Atatürk- Stalin görüşmesi bir kez daha gündeme geldiyse de, yine gerçekleşmedi. Sonunda 13 Temmuz 1937’de Tefik Rüşti Aras Moskova’ya gitti. Görüşmelerde Almanya ve İtalya’nın yayılcı politikalarıyla

¹⁰⁹ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s.343–346.

¹¹⁰ ORAN, Türk Dış Politikası, s.202.

¹¹¹ TACİBAYEV, Kızıl Meydan’dan Taksim’e, s.75–91.

¹¹² ORAN, Türk Dış Politikası, s.202–203.

Orta Doğu'daki durum gündeme geldi. Heyet Moskova'da iyi karşılanmadığı gibi, Stalin tarafından da kabul edilmedi. 16 Temmuz'da yayınlanan ortak bir bildiriyle üçüncü devletlere işbirliğinin sürdüğü mesajı verilmeye çalışıldı. Montrö sonrası ilişkiler artık o kadar sıcak değildi.¹¹³ Bu konuyla ilgili Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan “*Bütün Sovyet İstekleri Türk Teklifinde Vardır*” başlıklı yazı Türkiye'nin boğazlardan gemilerin geçiş şartları ilgili koyduğu bazı maddelerin Rus basını tarafından eleştirilmesi ya da Rus donanması açısından tehlike arz edeceği düşüncesine bir cevap ya da açıklama mahiyetindeydi. Bu maddelerden dikkat çekenleri:

“1) *Karadeniz'e tonajı 30 binden fazla ecnebi harp gemisi girmesi yasaklanmıştır.*

2) *Karadeniz'de ecnebi harp gemilerinin 15 günden fazla durması men edilmiştir.*

3) *Sovyet Rusya'ya Karadeniz'e isteği kadar gemi sokup çıkarmak ve istediği kadar kalmak hakkını vermiştir.”* Türk teklifi Karadeniz'de boğazları Sovyetlere tamamıyla açtı ve Karadeniz'de sahili olmayan devletlere de kapadı.¹¹⁴

1923–1936 yılları arasında Türkiye ve Sovyetler Birliği kendi içlerinde karşılıklı olarak birbirlerinden kaynaklanan meselelerle uğraşmak zorunda kalmış olsa da dış politika ile ilgili konularda genelde birlikte hareket ettiler.

1.7.3. Sadabat Paktı ve SSCB

İran, Irak ile Afganistan'ın yer aldığı ve Türkiye'nin de hazırlanmasında başrol oynadığı, Sadabat Paktı, aslında adının çağrıştırdığı gibi bir ittifak anlaşması değildi. Esas itibariyle bir saldırmazlık ve dostluk anlaşmasıydı. Bu Pakt'ın imzalanmasında iki ana esas vardır:

Sınır Sorunlarının Kalıcı Biçimde Çözülmesi İsteği:

Pakta taraf devletlerin, coğrafi bakımdan merkezde yer alan İran'la sınır sorunları vardı. İran-Türkiye arasında sınır sorunları yaşanıyordu. İran'ın Afganistan'la da benzer sınır uyuşmazlığı söz konusuydu. Irak-İran arasında da sınır çizgisinin Şaddülarap'ın neresinden geçeceğine dair bir anlaşmazlık vardı. Ayrıca Irak, İran'ın güney Irak'taki Şiiler ve Kuzey Irak'taki Kürtler üzerindeki etkisinden de çekiniyordu.

¹¹³ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s.343–346.

¹¹⁴ CUMHURİYET, 15.08.1936, No: 4403.

Bu sorunların temelinde ise güven boşluğu yatmaktaydı. Sınır boylarındaki aşiretlerin soruna taraf devletlerden aldıkları destekle ülkelerindeki güvenliği bozucu eylemlere girişmeleri sınırdaş ülkeleri sıkıntıya sokuyordu. Özellikle İran-İrak-Türkiye üçgeninde yaşayan Kürt aşiretlerin sınır tanımayan isyanları en önemli sorundu. Bu sorunların tümü 1937'den önce çözüldü. İlgili devletler uzlaşmaların doğurduğu güven ortamının kalıcı olmasını arzuladılar. Bu arzu, Paktın imzalanmasının temel nedeni oldu.¹¹⁵

Türkiye'nin, Doğusunda Güvenlik Çemberi Oluşturma İhtiyacı Hissetmesi:

Türkiye, Balkan Antantı ile batısında bir güvenlik çemberi oluştururken, doğusunda da benzer bir antlaşma imzalama ihtiyacı hissetti. Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye olarak ve Balkan Antantı'na katılarak, Batıdan gelebilecek olan saldırılara karşı birtakım önlemler aldı. Sovyetler Birliği ile olan iyi ilişkilerde, Türkiye'nin kuzeydoğu sınırında güvenlik endişesi taşınmasını gereksiz kıldı.

21-26 Temmuz 1937'de Bağdat ve Tahran'ı ziyaret eden Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, bu seyahatine Moskova'da nihayet verdi. Moskova'da Türk-Sovyet dostluğunu şu sözlerle anlattı:

*“Türkiye ve Sovyetler birliği, aralarında kaydetmiş oldukları dostluk ve kardeşlik muahedesinin addolunduğu, güçlüklerle dolu günlerden beri, hakiki bir anlaşma ve dayanışma havası içinde, iyi komşuluk münasebetlerini tanzime çalışmışlardır.”*¹¹⁶

Cumhuriyet gazetesinde Türk-Sovyet ilişkileri ile alakalı şu sözler dikkat çekicidir: *“Sovyetlerle münasebetlerimizde altı aydan beri değişmiş bir şey yoktur. Herkesin niyetleri içinde saklı bulunduğu bir devir içinde yaşıyoruz. İnsan bu esnada kendisinden başkası için fazla teminat veremez.”*¹¹⁷

Karahan'ın yerine geçen yeni Sovyetler Birliği Büyükelçisi Karski'nin, basına verdiği beyanat Türk-Sovyet ilişkilerindeki dostluğu gözler önüne sermekteydi. Karski Anadolu Ajansına verdiği beyanatta Türk-Sovyet dostluğunu beynelmilel sahalarda iyi neticeler verdiğini söyledikten sonra yeni görevi için aşağıdaki açıklamayı yaptı:

¹¹⁵ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir, 1984, s. 176.

¹¹⁶ ULUS, 21.04.1937, No: 5649.

¹¹⁷ CUMHURİYET, 26.04.1937, No: 4651.

*“Türk-Sovyet ananevi dostluğunu takviye etmek, inkişaf ettirmek ve milletlerimizin ve bütün dünyanın iyiliğine olarak hükümetlerimiz arasındaki teması daha da ziyade derinleştirmek için bütün kuvvetimle çalışacağım. Şerefli olduğu kadar mesuliyetli olan bu vazifenin icrasında Cumhuriyet Hükümeti’nin Türk devlet adamları ile Türk mehafilinin müzaheretini ile çok sıkı ve daimi bir temas idame etmek arzusunda bulunduğum matbuatın yardımına nail olacağımı ümit etmekteyim.”*¹¹⁸

5 Haziran 1937 tarihli Cumhuriyet gazetesinde dostluğun kurulduğu temeller şu sözlerde anlatıldı: *“...Lenin ve Atatürk 1921’de Moskova-Ankara dostluğunu geçici menfaatler veya bencil esaslar üzerine kurmamışlardır: bizim ahidlerimizin ruhu, halk yığınlarımızın hürriyet ve sayını müdafaa etmek ve milletler arasında barış ve emniyet nizamının vücut bulmasına hizmet etmektedir.”*¹¹⁹

Türk-Sovyet ilişkilerinin dostane şekilde gelişmekte olduğu böyle bir zamanda Türkiye ile Sovyet Rusya arasında mevcut olan ticaret ilişkilerinin yeni düzenlemelere uydurulması ve iki devlet arasındaki alışverişin gelişmesinin temini için yapılmakta olan müzakereler başarıyla neticelendi ve hazırlanan ticaret ve tediyelerine ait antlaşmalar Dışişleri vekaletinde törenle imza edildi.¹²⁰

Ama Sovyetlerle olumlu gelişmelerin yaşandığı sırada İtalyan’ın Habeşistan’ı işgal etmesi ile Ortadoğu Devletleri, İtalyan tehdidi altında kaldı ve bu tehdide karşı önlem almak için çeşitli görüşmeler yapmışlardır. İtalya’nın Habeşistan’ı işgalinden önce, 2 Ekim 1935’de Cenevre’de, Türkiye, İran ve Irak arasında üçlü bir antlaşma imzalandı. Ancak İran ve Irak arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı bu antlaşma işlevselleştirilemedi. Ortadoğu Devletleri ile bir dizi antlaşmalar imzalayan Türkiye, 8 Temmuz 1937 tarihinde İran, Irak ve Afganistan ile Tahran’ın Sadabat Sarayında, Sadabat Paketi adını alan antlaşmayı imzaladılar.¹²¹

Ayrıca İtalya’nın Ege Denizinde yarattığı tehlike arttıkça, Türk Hükümeti Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinin iyi olduğunu göstermek istedi ve bunun bir sonucu olarak da 13–16 Temmuz 1937 yılında, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya başkanlığındaki bir heyeti Moskova’ya gönderdi. Türk Heyeti Kalinin, Molotov ve Litvinov’la görüştü ve iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerinin

¹¹⁸ CUMHURİYET, 04.06.1937, No: 4689.

¹¹⁹ CUMHURİYET, 05.06.1937, No: 4690.

¹²⁰ CUMHURİYET, 05.10.1937, No: 4813.

¹²¹ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s.346–347.

sağlamlığından bahsedildi.¹²² Görüşülen konular genellikle dostluk ve bu dostluğun dünyaya getirdiği barış üzerine oldu.¹²³ Bu görüşmelerin ana fikri şöyle özetlendi: “*Aynı menfaatler halihazırdaki bütün şümulleri ile istikbalde de iki devletin harici siyasetlerini değişmez ve sağlam bir unsuru olarak idamesini talep etmektedirler. Sovyet-Türk dostluğu umumi sulh için büyük ehemmiyeti haiz bir unsur olarak kendisini göstermiştir.*”¹²⁴

Beş yıl geçerli olması düşünölen Sadabat Paktı ile taraflar birbirlerinin içişlerine karışmamayı, ortak çıkarlarda ve sorunlarda istişare etmeyi, birbirlerine saldırmamayı ve aralarındaki sorunları Milletler Cemiyeti’nde çözmeyi taahhüt ettiler.¹²⁵

Sovyetler Birliği bu paktın düzenleyicisi olarak perde arkasında, İngiltere’nin olduğu düşüncesini benimsedi. Bağımsızlığı sınırlı olan Irak’ın paktı imzalaması, Rusların bu düşüncesini haklı çıkarmaktaydı.

Sovyetler Birliği, Sadabat Paktı’na karşı bir tepki göstermedi. Paktın Milletler Cemiyeti ile birlikte hareket etmesi ve Sovyetler Birliği’nin o dönemde Milletler Cemiyeti üyesi olması, ayrıca İtalya’nın Ortadoğu’da ilerleyerek, Sovyetler Birliği’nin güneyini tehdit etme ihtimalinin olması, Sovyetler Birliği’nin, pakta tarafsız yaklaşmasına neden oldu. Sadabat Paktı’nın kurulması ile Türkiye, Suriye’yi bu bölgede yalnız bırakarak Hatay konusunda avantaj elde etti. Ayrıca bu pakt, bölgede yoğun petrol çıkarları olan İngiltere, Amerika ve Afganistan ile ilişkileri bulunan Sovyetler Birliği’ni memnun etti.¹²⁶

Revizyonist Devletlerin faaliyetleri karşısında Türkiye ve Sovyetler Birliği kendi güvenliklerini sağlamaya yönelik birtakım tedbirler aldı. Bu tedbirler Türkiye ve Sovyetler Birliği’nin Milletler Cemiyeti’ne girmesinde olduğu gibi ortak hareket etmesini sağlarken, Türkiye’nin Balkan Antantı’na ve Sadabat Paktı’na katılmasında olduğu gibi bağımsız girişimler olarak da karşımıza çıkmaktadır. On iki adayı elinde tutan İtalya’nın, her an Türkiye için bir tehdit olabileceğini düşünen Türk devlet adamları, kurtuluşu yapmış oldukları bu ittifaklarda aradılar.

¹²² TACİBAYEV, *Kızıl Meydan’dan Taksim’e*, s.91–128.

¹²³ CUMHURİYET, 13.07.1937, No: 4729.

¹²⁴ CUMHURİYET, 18.07.1937, No: 4734.

¹²⁵ GÖNLÜBOL, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 107–108.

¹²⁶ GÖNLÜBOL, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s.107–108.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE GERGİNLİK DÖNEMİ (1937–1943)

2.1. Türk-İngiliz-Fransız Deklarasyonu ve Sovyetler Birliği'nin Tutumu

İtalya'nın 1939 yılı Nisan ayında Arnavutluk'u işgali Türkiye'yi endişelendirdi. İtalya'nın bu saldırısı üzerine İngiltere ve Fransa 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya garanti verdiler. Aynı garantinin Türkiye'ye de verilebileceğini söylemeleri üzerine Türkiye hemen kabul ederek, İngiltere ve Fransa ile müzakerelere başladı.¹²⁷

Bu görüşmelerle ilgili olarak Türkiye, Sovyetler Birliği'ni haberdar etti. Türkiye'nin İngiltere ile 15 Nisanda başlayan müzakereleri 12 Mayıs 1939 tarihinde Türkiye'yi "Barış Cephesi"ne bağlayan bir deklarasyonun yayınlanması ile sonuçlandı. Bu deklarasyona göre iki taraf kendi milli güvenlikleri için bir ittifak antlaşması imzalayacaklardı. Bu antlaşma imzalanıncaya kadar taraflar Akdeniz bölgesinde savaşa yol açabilecek bir saldırı halinde işbirliği yaparak birbirlerine her türlü yardımda bulunmaya hazırlanacaklardı. Ancak bu antlaşma ile deklarasyon hiçbir devlete karşı olmayacaktı. Ayrıca Türkiye ve İngiltere Balkanlarda güvenliğin sağlanmasının gerekliliğini ilan ettiler.

Hatay sorununun çözülmesinden sonra Fransa ile de aynı şekilde bir deklarasyon 23 Haziran 1939 tarihinde yapıldı.

Sovyetler Birliği Türk-İngiliz deklarasyonunu iyi karşıladı ve basınında bu ittifakı öven yazılar yayınladı.¹²⁸ Almanya ve İtalya ise deklarasyona karşı tepki göstermişlerdir. Almanya, Türkiye'nin sipariş ettiği tüm savaş araç ve gereçlerinin gönderilmesini durdurmuştur.¹²⁹ Bu sırada Mihver devletleri Türk-İngiliz ilişkilerinin hiç olmazsa gelişmesini önlemeye çalışmışlardır.

2.2. Alman-Sovyet Yakınlaşması ve Türkiye'nin Tutumu

2.2.1. Almanya-Sovyet Yakınlaşması

Ruslar her an bir Alman taarruzundan endişe etmiş, İngilizler de Rusların bu endişesine katıldı. 10 Mart 1939 tarihinde Stalin, Komünist Partisi'nin 18. Kongresi'nde

¹²⁷ Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1973)**, C.I, Ankara, 1982, s.144.

¹²⁸ Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1973)**, C.I, s.145.

¹²⁹ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789–1999)**, İstanbul, 2000, s.632.

yaptığı konuşmada:“İstiklalini koruma yolunda alınan taahhütlere rağmen Avusturya, Almanya’ya terk olundu. Südetler mıntikası terk olundu. Her türlü taahhütler ihlâl edilerek Çekoslovakya yalnız bırakıldı. Bundan sonra basında büyük gürültülerle Rus Ordusu’nun zaafı, Rus hava kuvvetlerinin zayıflığı, Sovyetler Birliği’nde karışıklar hakkında yalanlar söylenmeye başlandı.” dedi.

Özellikle Çekoslovakya’nın 22 tümenlik askeri gücü ve güçlü istihkamlarının ortadan kalkması ile Ruslar, Almanya’nın Sovyetler Birliği’ne saldırması durumunda hiçbir engelle karşılaşmayacağını belirterek tepkilerini ifade ettiler. Batılıların oyalayıcı davranmaları, Almanya ile yapılan Münih Konferansı’na Sovyetler Birliği’ni davet etmeyişi ve Batı basınında Sovyet aleyhtarı çıkan yazılar, Sovyetler Birliği’ni ister istemez Almanya’ya yakınlaştırdı. Münih Konferansı ile bir sonuca ulaşamayan Batılılar, bütün güçleri ile Chamberlain’ın çemberleme politikasına odaklandılar. Almanya’yı, Batıdan ve Doğudan çevrelemek için, İngiltere Türkiye’nin de desteğine ihtiyaç duydu.¹³⁰

Türkiye, her ne kadar Batılı Devletlerle ittifak içerisinde gözüke de, Almanya ile de bir anda kestirilip atılamayacak bir ilişkiye sahipti. 1938 yılında Türkiye ile Almanya arasında 150 milyon marklık kredi antlaşması imzalandı, böylelikle Almanya’nın Türkiye’de ekonomik ve kültürel nüfuzu artmaya başladı.¹³¹

Almanya stratejik öneminden dolayı Türkiye’yi yanına çekebilmek için en önemli diplomatlarından Franz Von Papen’i de Ankara Büyükelçiliğine atadı. Türkiye, Almanya’nın tüm bu faaliyetlerine karşın, takip ettiği İngiliz ve Sovyet dostluğuna dayanan siyasetini devam ettirdi.

Almanya 1939 yılında Çekoslovakya’yı ele geçirip doğuya doğru hızla ilerlemeye başlayınca, Türkiye endişelenmeye başladı. Bu endişe 22 Mayıs 1939’da, Çelik Pakt (Patto d’Acciaio) adını alan Alman-İtalyan ittifakının imzalanması ile iyice arttı. Çelik Pakt’ın imzası ile Mihver’le Batılılar arasındaki uçurum derinleşti. Almanya 27 Nisan 1939’da, İngiltere’nin kendisini çember içine almak için çaba harcadığını ileri sürerek, 1935 yılında kabul edilen İngiliz-Alman deniz anlaşmasını, yine aynı gün Polonya’ya verdiği bir nota ile de 1934 tarihli Almanya-Polonya Saldırmazlık Anlaşmasını feshetti.¹³²

¹³⁰ <http://munazara.ege.edu.tr/kitap/turkiyeyazisma.pdf>.

¹³¹ **Çelik Pakt**, “20. Yüzyıl Tarihi” <http://www.tarihsayfam.com/20-yuzuil-tarihi/celik-pakt.html>.

¹³² **Çelik Pakt**, “20. Yüzyıl Tarihi” <http://www.tarihsayfam.com/20-yuzuil-tarihi/celik-pakt.html>.

Mihver'in bu faaliyetleri karşısında Batılılar, sadece küçük devletlere garanti vermenin yetersizliğini gördüklerinden, Sovyet Rusya ile bir "Barış Cephesi" ittifakı kurmak için de teşebbüse geçtiler.

Nazi Almanya'sının "Bir millet bir bayrak" politikasını sertleştirerek "Hayat Alanı" teorisini açıkça uygulaması karşısında Türkiye, İngiltere ve Fransa ile yakın ilişkiler kurmaya başladılar. Alman-İtalyan ittifakı ve Türkiye'nin Balkan Antantı ile yüklenmiş olduğu sorumluluklar, bu dönemde Türk-Alman ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi.¹³³

Bu olumsuzluklara rağmen Türk-Alman ilişkileri, bilhassa ekonomik açıdan oldukça iyi durumdaydı. Almanya on milyondan fazla vatandaşının yaşadığı Avusturya'yı ilhak ederek, Çekoslovakya üzerindeki baskısını arttırmaya başlayınca, Sovyetler Birliği bu durumdan rahatsız oldu ve Milletler Cemiyeti'nin devreye girerek sorunu çözmesini istedi. Fakat Rusların bu isteği sonuçsuz kaldı.

Almanlar Çekoslovakya içerisinde bulunan Südet Almanlarına özgürlük verilmesi için Çekoslovakya'ya yaptığı baskıyı arttırdı ve başarılı oldu. Bu durumu fırsat bilen Polonya ve Macaristan'da, Almanlara destek verdi. Sonuçta 2 Ekim 1939'da, Polonya Çekoslovakya'ya ait olan Teschen bölgesini işgal etti, Slovakya sınırında kalan bir kısım toprağı da Macaristan ele geçirdi. Çekoslovakya'nın parçalanması karşısında Sovyetler Birliği çaresiz kaldı, İngiltere ve Fransa'ya güvenemeyeceğini anladı.¹³⁴

Çekoslovakya'nın Almanya tarafından işgali ile İngiltere Başbakanı Chamberlain'ın yatıştırma politikalarının yetersiz olduğu görüldü. Chamberlain'ın, Hitler'in Doğu ile ilgilendiğini ve muhtemelen SSCB ile kısa bir süre içerisinde savaşaacağı beklentisi, Rusların zihninde İngilizlerin, Almanları kendilerine karşı kıskırtıkları düşüncesini yarattı.¹³⁵

Pravda gazetesi, 21 Eylül'de yayınlanan makalede, Alman ve İngiliz soyguncuları arasında hiçbir farkın bulunmadığını, İngiltere ve Fransa'nın ateşle

¹³³ ORAN, **Türk Dış Politikası**, s. 404.

¹³⁴ Fulya Cansen, "Prag mı? Nie Wieder (Bir Daha Asla)", <http://ntvmsnbc.com/news/268882.asp>.

¹³⁵ ORAN, **Türk Dış Politikası**, s. 408.

oynadıklarını yazdı.¹³⁶ Sovyetler Birliği'nde Batıya olan bakış açısı olumsuz yönde değişti.

15 Mart 1939'da Alman orduları Prag'a girerek, Çekoslovakya'yı işgal etti, 7 Nisan 1939'da da, İtalya Arnavutluk'u işgale başladı. Bu gelişmeler Türk- Sovyet cephesinde tedirginlikle izlendi. Türkiye, İtalya'nın Akdeniz'deki faaliyetlerinden huzursuz oldu ve bu durum İngiltere ile daha da yakınlaşmasını sağladı. Fakat Türkiye, İngiltere'nin tek taraflı garantisini kabul etmeyip onunla karşılıklı yardım antlaşması imzalamak istedi.¹³⁷

İtalya'nın Arnavutluğu işgali üzerine Türkiye ile Sovyetler Birliği, Balkanlarda barış ortamını güçlendirmek için birlikte hareket etti. Ruslar; Doğuda Japonya, Batıda ise Almanya tehlikesi altında kaldıklarını hissetti ve en azından Alman tehdidini engellemek amacı ile Balkanlarda bir barış ortamı yaratmak istedi. Bu amaçla Dışişleri Komiser Yardımcısı Vlademir Potemkin Ankara'ya gelerek görüşmeler yaptı. Görüşmeler sonucunda iki ülke arasında ortak hareket etme anlayışı benimsendi.¹³⁸ Ulus gazetesinde Türkiye-Sovyet Rusya arasındaki görüşmelere ait tefsirler bilhassa iki nokta üstünde toplanmaktaydı:

“1-Potemkin Yoldaşla Cumhuriyet Hükümeti arasında, Ankara'da son defa yapılmış olan fikir teatileri, bugünkü enternasyonal vaziyete dair iki memleketin görüş birliğini ve Türk-Sovyet Dostluğu'nun sulh menfaatine olarak takviyesi lüzumunu tebarüz etmiştir.

2-Sovyetler Birliği umumi efkârı, bütün samimi sulh taraftarları gibi, Türkiye'nin İngiltere ile bir karşılıklı yardım paktı akdetmesini, Sovyetler Birliği tarafından daima ve hiç değişmeksizin müdafaa edilmiş bulunan dünya barışının takviye eserine bir hizmet telakki edecektir.”¹³⁹

Almanların Çekoslovakya'yı ele geçirmesi ve Doğu Avrupa Devletleri ile çeşitli antlaşmalar yapması karşısında Sovyetler Birliği kendisine doğru hızla ilerleyen Alman tehlikesinin durdurulması için İngiltere, Fransa, Polonya ve Türkiye'nin de katılacağı

¹³⁶ Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)**, Ankara, 1983, s. 56.

¹³⁷ <http://munazara.ege.edu.tr/kitap/turkiyeyazisma.pdf>.

¹³⁸ <http://munazara.ege.edu.tr/kitap/turkiyeyazisma.pdf>.

¹³⁹ ULUS, 17.05.1939, No: 6396.

bir savunma cephesi kurmak istedi ama İngiltere bu öneriyi reddetti. Bu dönemde, İngiltere ve Fransa'nın izlediği politikayı Erkin şu şekilde açıklamaktaydı:¹⁴⁰

“Basiretleri günlük politika endişeleriyle yoksullaşmış bazı Avrupalı Devlet adamlarının, bahtsız Münih Antlaşması sayesinde ebedi barış ve ahengi sevinç içinde kutlamakla meşguldüler. Harpten kaçınmak endişesi içinde çırpınan Büyük Britanya ve Fransa, Çekoslovakya ile mevcut ittifaklarının kendilerini maruz bırakacağı, büyük müttefiklerinin askeri yardımını samimilikle uman ve bekleyen küçük bir memleketin toprak bütünlüğünü feda etmek suretiyle, sıyrılmayı uygun bulmuşlardır.”

Bu dönemde Türk-Sovyet ilişkilerinde, Litvinov-Molotov ve Aras-Saraçoğlu değişikliğinin de önemli bir rolü vardı. Aras'ın Sovyet yanlısı tutumu Saraçoğlu döneminde yok olmuşken, aynı şekilde Molotov da Türkiye'ye karşı Litvinov döneminde olduğu gibi dostane bir yaklaşım sergilemedi. Kremlin'in Litvinov'u görevden alarak yerine Molotov'u atamasında, Almanya ile meydana gelen yakınlaşmanın etkisi vardı. Yahudi asıllı Litvinov'un yerine, Molotov'un Sovyet Dışişleri Komiseri olması Türk-Sovyet ilişkileri açısından olumsuz bir gelişmeydi. Aras, II. Dünya Savaşı sonrasında Boğazlarla ilgili Rus taleplerinin Molotov'tan kaynaklandığını ve ikili ilişkilerin perişan hale gelmesinden de Molotov'un sorumlu olduğunu belirtti.¹⁴¹

Ancak Stalin'in totaliter bir anlayışla yönettiği Sovyetler Birliği'nde, tüm olumsuzlukları Molotov'a yüklemek mantıksızdı. Molotov'un, Sovyet dış politikasını kendi başına yönlendirmesi mümkün değildi. Sovyetler Birliği bir taraftan Batılı Devletler ile görüşmelere devam ederken, diğer taraftan da Almanya ile karşı karşıya gelmemek için çaba sarf etti. Ruslar için 1939 yılında Almanya'ya karşı izlenebilecek politikada, 4 ihtimal mevzu bahisti. Almanya ile savaşmak ve Almanya'nın saldırısına maruz kalmak ihtimalleri, Sovyet diplomatların gerçekleşmesinden endişe duydukları ihtimallerdi.¹⁴²

Almanya yanında yer almak ama savaşa girmemek ve tamamen tarafsız kalmak ihtimalleri ise Rus politikacılar açısından bulunmaz bir fırsat olarak görüldü. Batılı Devletler ile Almanya arasında yaşanacak bir savaşta sonuç ne olursa olsun, bu

¹⁴⁰ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s. 286–287.

¹⁴¹ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s. 286–287.

¹⁴² Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918–1994*, Ankara, 2003, s.452

ihtimaller doğrultusunda Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da en güçlü devlet olacağı muhakkaktı.¹⁴³

1939 yılında, Avrupa'da meydana gelen gelişmeler karşısında Türkiye'nin izlemeyi düşündüğü politika ise üç husus üzerinde yoğunlaştı. Bunlardan birincisi, İngiltere ve Fransa ile çelişkiye düşmeden barış politikasını devam ettirmektir. İkinci olarak, Türkiye'ye karşı olabilecek herhangi bir taarruzu engellemek amacı ile başta Boğazlar ve çevresi olmak üzere yurt savunmasını güçlendirmek, son olarak da Sovyetler Birliği'nin görüşlerine imkanlar nispetinde, nüfuz etmeğe çalışmak ve mümkünse iki ülke arasında işbirliği sağlamaktır.¹⁴⁴

Bu işbirliği meselesi daha sonradan İngiltere ve Fransa'nın da üzerinde ciddiyetle duracağı bir konu oldu.¹⁴⁵ Netice itibari ile Almanya'nın durdurulması için Sovyetler Birliği'nin işbirliği her iki devlet için de önem arz etmekteydi. Fakat Çekoslovakya meselesinde, İngiltere ve Fransa, izledikleri politikalar nedeniyle Sovyetler Birliği'nin güvenini kaybetti.

Sovyetler Birliği'ni huzursuz eden diğer bir husus ise Polonya'nın Ruslara karşı izlediği tutumdur. Sovyetler Birliği bir savaş vuku bulduğunda, İngiltere ve Fransa'ya gerekli olan yardımı Polonya üzerinden göndermek mecburiyetindeydi. Ama Polonya kesinlikle Sovyet ordularını istememekteydi. Hal böyle olunca, Sovyetler Birliği müttefik olduğu devletlerin kendisine karşı cephe aldığını düşünerek, Almanya ile olan ilişkilerine önem verdi.¹⁴⁶

2.2.2. Alman-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması (22 Ağustos 1939)

Alman Dışişleri Bakanı J. Von Ribbentrop 22 Ağustos 1939 tarihinde, Moskova'ya giderek Ruslarla dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzalayınca, Avrupa'da dengelerin tamamen değiştiği bir durum ortaya çıktı. 7 maddeden oluşan bu antlaşma ile iki taraf birbirine karşı saldırmayacaklarını, taraflardan birine saldırı gelirse diğer devletin saldırgan ülkeye destek vermeyeceğini ve birbirlerinin aleyhine oluşturulan örgütlenmelere katılmayacaklarını taahhüt ettiler. Alman- Sovyet

¹⁴³ ORAN, *Türk Dış Politikası*, s. 409.

¹⁴⁴ GÜRÜN, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)*, s. 54.

¹⁴⁵ Ergun Korbek, "İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Arasındaki Adana Görüşmesi (30-31 Ocak 1943)", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, Ankara, 1998, s. 86

¹⁴⁶ ORAN, *Türk Dış Politikası*, s. 409-410.

Antlaşması'nın diğer önemli bir özelliği de, Doğu Avrupa ve Baltık Devletlerinin iki ülke arasında paylaşılmasıydı.

Alman-Sovyet Antlaşması ile Ruslar, komünizmin yayılması için büyük bir fırsat ele geçirdiler. Almanya ile Batı arasında yapılacak savaş sonucunda muhtemelen iki tarafta bitkin ve harap bir duruma gelecek, bu ortam içerisinde ise komünizmin hakim kılınması çok kolay olacaktı. Hitler de İtalya'nın savaşa girmekteki tereddüdünden dolayı rahat hareket edememekteydi. Sovyetlerle yapılan saldırmazlık antlaşması sonrası doğusunu garanti altına alan Hitler, hareket serbestisine sahip oldu.¹⁴⁷

Ruslar açısından Alman-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması, İngiltere ve Fransa'ya bir tepki olarak imzalandı. 12–21 Ağustos 1939'da, Ruslar Moskova'da, İngiltere ve Fransa askeri heyetleri ile çeşitli görüşmeler yaparak, karşılıklı yardımlaşma antlaşması imzalamak istedi. Çabalarının karşılığını alamayınca, Sovyet yetkililer eski düşmanları Batılı Devletler ile yeni düşmanları Nazi Almanya'sının birbiri ile olan sorunlarından uzak kalmak istedi. Alman-Sovyet Antlaşması sonrasında Türk dış politikası yeni bir evreye girdi.

Türkiye kendisini Batılı demokrasilerle birlikte saf tutma durumunda buldu. Atatürk'ün miras bıraktığı “Sovyet Dostluğu” anlayışı ise yerini tedirginliğe bıraktı. Türkiye 1939 yılına kadar kendisi için en büyük tehlike olarak İtalya'yı görürken, artık yanı başında çok daha büyük bir tehlike ortaya çıktı. Tam Türk-Sovyet ilişkilerinin düzeleceği ümidi belirmişken, Alman-Sovyet Antlaşması ile ikili ilişkiler giderek kötüleşti.

Alman-Sovyet Antlaşması ile birlikte Almanya, Türkiye'nin Batı ittifakına katılmasını engellemek amacı ile Sovyetler Birliği'ni aracı olarak kullandı. Almanya Türkiye'nin tarafsız kalması düşüncesindeydi. Sovyet Dışişleri Komiseri Molotov, Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerinde hatırı sayılır bir etkisi olduğunu ve bu etkiyi Berlin'in arzusu doğrultusunda kullanacağını açıklayarak, Almanların Türkiye'ye karşı izlemiş olduğu politikaya destek verdi.¹⁴⁸ Ayrıca Türkiye'nin tarafsız kalması ve kendini savunması amacıyla çeşitli yardımlar yapıldı.

¹⁴⁷ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s. 245–256; ORAN, Türk Dış Politikası, s. 409–410.

¹⁴⁸ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s. 245–256; ORAN, Türk Dış Politikası, s. 409–410.

Cumhuriyet gazetesinde “Sovyet Rusya’nın Yardımı” başlıklı haberde: Dost devlet Rusya’nın, kömür, petrol, demir ve bakır gibi harp için elzem olan ham maddelerinin bolluğu, kara ve hava kuvvetlerinin sayısı itibariyle Avrupa ve Asya’nın en kuvvetli memleketlerinden biri olduğu yazıldı ve bununla beraber Baltık devletlerine, Lehistan ile Romanya’ya ve son olarak da Türkiye’ye yaptığı yardımlardan bahsedildi. Yazıda Türkiye’ye olan yardımının daha ziyade malzeme bakımından olacağı, Rusya’nın Türkiye’ye yardım için Trakya’ya yardım göndermeye lüzum olmadığı anlatıldı. Türk Ordusu’nun gerekli silahları olduğu takdirde gerekli savunmaya sahip olacağı belirtildi.¹⁴⁹

1939 yılından, Barbarossa Harekatına kadar geçen süreçte, Türk-Sovyet ilişkilerini Almanya yönlendirdi. Türkiye ise bu süreç içerisinde Alman-Sovyet ikilisi tarafından işgal edilme korkusuyla yaşadı.

2.2.3. Türkiye’nin Alman-Sovyet Yakınlaşmasına Bakışı

Milli Mücadele’den Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin imzalanmasına kadar olan dönemde, Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile arası oldukça iyiydi. Ruslar bir yandan komünist rejimi ülke içerisinde yerleştirmeye çalışırken, güney komşusu Türkiye ile dostluk bağları kurarak, Türkiye’nin Batılılara yanaşmasını önlemek istedi.

Diğer taraftan da Türkiye, dış politikada gerçekleştirmek istediklerini büyük devletlere kabul ettirebilmek için Sovyet desteğine ihtiyaç duydu ve ikili ilişkileri olabildiğince iyi tutmaya çalıştı. Bu dönemde Hatay meselesi Fransa ile Türkiye arasında dostane bir surette halledildi.¹⁵⁰

1936 yılı gerek Türkiye gerekse Sovyetler Birliği için, Almanya ile olan ilişkiler açısından bir dönüm noktasıydı. Montrö Konferansı’nda gerçekleşen Türk-İngiliz yakınlaşması, Almanya ve Sovyet Rusya’yı tedirgin etti ve bu ülkelerin Türkiye ile olan ilişkilerini tekrar gözden geçirmesine neden oldu.¹⁵¹

Almanya ve Sovyetler Birliği arasında yaşanan gerginliğe Türkiye açısından bakıldığında, iki taraf arasında dengeyi sağlamanın tek çözümü nabza göre şerbet vermektir. Türkiye İngiltere ile yakınlaşırken, Almanya ile olan ticari faaliyetlerini de

¹⁴⁹ CUMHURİYET, 12.08.1939, No: 5478.

¹⁵⁰ ULUS, 16.07.1938, No: 6100.

¹⁵¹ Fahir Armaoğlu ve İsmail Soysal, “Türkiye’nin Hitler Almanyası ile İlişkileri”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyumu**, Ankara, 2000, s. 297–298.

devam ettirdi. Rusların, Boğazlarla ilgili talepleri her ne kadar ilişkileri gerginleştirmişse de, her iki ülkede dostluğun devam ettiğini sürekli olarak yinelediler.

1938 yılına gelindiğinde Türk-Sovyet dostluğunun devam ettiğini görüyoruz. Türk-Sovyet dostluğundan sık sık basında bahsedildi. Sovyet Büyükelçisi'nin, Başvekilimiz Celal Bayar'ı ziyaretleri hakkında Ulus gazetesinde çıkan "Sovyet Büyükelçisi Dün Başvekilimizi Ziyaret Etti" başlıklı yazıda şu noktalar belirtildi:

*"Bundan önce de birçok defalar Türkiye'ye gelen Sovyet Büyükelçisi B.Terentief yurdumuzu çok misafirperver bulmaktadır. Daha önce de Türkiye de çalışan Terentief bu sefer büyükelçilik sıfatıyla yurttan bulunmaktan mutluluğunu iletmiştir. Gün içinde Başbakan Celal Bayar ve Dışişleri bakanı Teyfik Rüştü Aras'la ilk temaslarda bulunmuştur."*¹⁵²

Bu arada Hariciye Vekili'nin TASS'a verdiği demeç yine Türk-Sovyet ilişkileriyle ilgiliydi. Bu açıklamada şunlar yer aldı:*"Türkiye'nin harici siyaseti Türk-Sovyet münasebatına müteallik bütün tezahüratında iki memleket arasında samimi dostluk rabitaları teessüs ettiği andan beri değişmemiştir."*¹⁵³

Dünyada İngiliz, İtalyan itilafının imzası ve Fransız-İtalyan müzakerelerinin başlaması dolayısıyla Sovyetlerin Milletler Cemiyetinden çekileceği ile ilgili söylentiler çıktı, bunun üzerine Cumhuriyet gazetesinde şu yazıya yer verildi:*"Ecnebi mahfiller Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'nden çekilmeyeceğini zannetmektedirler. Çünkü bu şekilde bir hareket içtihat siyasetine avdete doğru bir teşebbüs mahiyetinde olacaktır. Fransız-Sovyet paktı Milletler Cemiyeti'nin çerçevesi içinde kabili tatbiktir."*¹⁵⁴

1938 yılının en önemli olayı Türkiye açısından şüphesiz Atatürk'ün ölmesiydi. Atatürk olayların gelişimini iyi takip eden ve mantıksal değerlendirmelerle ilerisi için tahminlerde bulunan bir lider olarak, 1938 yılına kadar Türk dış politikasının en önemli belirleyicisi oldu. Türk diplomatları tereddütte kaldıkları zamanlarda Atatürk'e danışarak hareket etme sansını, Atatürk'ün ölümüyle yaklaşan büyük savaş öncesinde kaybetti. Atatürk'ün cenazesine, SSCB Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı General Potemkin, Karadeniz Filosu Komutanı Amiral Yumasev ve Ankara Büyükelçisi Terentyev başta olmak üzere 4 subay, 100 asker ve bir savaş gemisi ile katıldı. Her iki

¹⁵² ULUS, 23.04.1938, No: 6016.

¹⁵³ ULUS, 29.04.1938, No: 6022.

¹⁵⁴ CUMHURİYET, 24.04.1938, No: 5013.

ülkede dostluğun devam ettiğini yinelediler.¹⁵⁵ 1938 Kasım'ında yapılan seçim sonucunda İsmet İnönü, 348 oyla cumhurbaşkanı oldu.¹⁵⁶

Sonuç mecliste coşku ile karşılanırken, özellikle Sovyet elçisinin ve görevlilerinin sevinçleri dikkat çekti. Almanlar ise Bayar'ın seçimi kaybetmesine üzüldü. Almanlara göre İnönü'nün cumhurbaşkanı olması Rusları sevindirdi. Hatta Mareşal Hermann Göring'in gazetesi Essen'de bu olay, "Kemalizm'in Sonu" diye yorumlandı. Almanya'nın, Ankara Elçiliği Müsteşarı Dr. Kroll'da, Türkiye'de meydana gelen siyasal olayları Berlin'e şu şekilde yorumladı:

*"İnönü'nün devlet başkanlığına gelmesi, Sovyet Rusya'ya bazı ümitler vermiştir. Meclisteki cumhurbaşkanlığı seçiminde Sovyet elçisi ve bütün elçilik görevlileri hazır bulunmuşlar ve sonucu alkışlamışlardır. İnönü'nün başkan seçilmesi ile Türk-Sovyet ilişkilerinin eski şekline döneceği sanılmaktadır. Atatürk özellikle son zamanlarında Bolşevikleri hiç sevmiyor ve bunu yaptığı tüm konuşmalarında gizlemiyordu. Etrafındaki yakın dostlarına çok defa Stalin için 'bir hayduttan başka bir şey değildir' demekteydi. İnönü'de Kızıl Rusları hiç sevmiyor fakat bunu açıkça söylemekten ve göstermekten çekinmekteydi. Türkiye büyük komşuları Sovyetler Birliği ile dürüst ve dostane ilişkiler içinde yaşamak dileğindedir. Sovyetlerden diğer büyük devletlerle ilişki kurmasına anlayış göstermesini, bu yüzden kuşkulu ve sinirli olmamasını istemektedir. Bütün Türkler yaptıklarımızı beğendikleri ve bizimle çalışmak hoşlarına gittiği halde, bunu Moskova'dan saklamayı seçmektedir."*¹⁵⁷

2.3. Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova Ziyareti (25 Eylül 1939)

Sovyetler Birliği 1939 yılında, Almanya'dan sonra savaşa en fazla etki edebilecek ülke görünümündeydi. Fakat Rusların hangi tarafta savaşa gireceği tam olarak kesinlik kazanmamıştı. İdeolojisi ve gücünü kendisi için bir tehdit olarak algılayan Batılı Devletler ile kendisine ve ideolojisine karşı uzak durma politikası izleyen komşu ülkeler arasında kalan Ruslar, Almanya ile işbirliği yapmak hususunda fazla beklemediler. Bir tarafta tereddüt ve kararsızlık, öte tarafta bencillik ve aşırı iştah varken, Ruslar bir sonraki adımını hesaplayamadığı ve zor anlarda yardım

¹⁵⁵ GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920–1953)*, s. 356.

¹⁵⁶ ARMAOĞLU, *XX. yy Siyasî Tarihi*, s. 286.

¹⁵⁷ ARMAOĞLU, *XX. yy Siyasî Tarihi*, s. 286–287.

edeceklerinden şüphe duyduğu Batıyı bir kenara iterek, Almanya ile saldırmazlık antlaşması imzaladı.¹⁵⁸

Sovyetler Birliğinde bu gelişmeler olurken, Türkiye'nin durumu Alman- Sovyet Antlaşmasından sonra daha da kritik bir döneme girdi. Bir tarafta, Anadolu'nun Güneyi ile ilgilenen İtalya, diğer tarafta Çekoslovakya'yı ele geçiren ve Balkanları ele geçirmesi an meselesi olan Almanya, son olarak da asırlardır Anadolu'nun Kuzeydoğusuna ve Boğazlara hakim olmak isteyen Rusya.

Bu kadar karışık bir ortamda Türkiye, Atatürk'ün belirlemiş olduğu dış politika esası olan "Yurtta sulh cihanda sulh" ilkesi doğrultusunda hareket ederek, herhangi bir milli amacının olmadığı ve hazırlığının bulunmadığı savaştan uzak durmak istedi. Sovyetler Birliği'nin Almanya ile saldırmazlık antlaşması imzalamasından sonra Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile Almanya'ya yönelik karşılıklı yardımlaşma anlaşması yapması zora girdi.

Türkiye'nin düşüncesi, Rusya ile İngiltere ve Fransa'yı ortak bir zeminde buluşturabilecek bir antlaşma imzalamaktı. Fakat Ruslar, Türkiye ile olan ilişkilerinde Almanların isteklerine göre hareket ettiklerinden bu durumun gerçekleşmesi çok zor görünmekteydi. Stalin Ribbentrop'a, Türkiye hakkında Almanya'nın ne düşündüğünü sormuş ve iki tarafta Türklerin değişken politikasından rahatsızlıklarını ifade etmişti. Bu rahatsızlık sürekli olarak Rusların Türkiye'yi, İngiltere ve Fransa ile gizli antlaşmalar yapmakla suçlaması ile iyice arttı.¹⁵⁹

Sovyet Elçisi Terenteyev'in 15 Eylül 1939 tarihinde, Saraçoğlu'nu Moskova'ya davet etmesi üzerine Türkiye artık daha fazla bekleyemeyeceğini anlayarak Dışişleri Bakanı Saraçoğlu başkanlığında bir heyeti, Rusya'ya gönderdi. Bu ziyarette dünyanın karışık ve kanlı hadiseleri karşısında iki komşu millet ve devlet arasındaki münasebetlerin her zamankinden daha da kuvvetli olarak devam ettiği tekrar gözler önüne serildi.

Cumhuriyet gazetesi, 15 Eylül 1939 tarihli nüshasında çıkan makalede bu konuyu şöyle açıkladı: "*Dünya ahvalinin arz ettiği karışık ve maatteessüf kanlı hadiseler, sulha en müessir hizmeti ifa edecek iki komşunun bugün de tıpkı inkılap cidallerimiz esnasında ve 1932 Mayısı ziyaretleri arasında olduğu gibi dostluklarını*

¹⁵⁸ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasi Tarihi, s. 245–256; ORAN, Türk Dış Politikası, s. 409–410.

¹⁵⁹ ORAN, Türk Dış Politikası, s. 420–422.

*aynı saffet ve samimiyetle devam ettirmekte olduğunu tekrar tespit ve ifade etmek bizim için büyük bir zevk ve hakikaten büyük bir bahtiyarlıktır.*¹⁶⁰

Hariciye vekili Şükrü Saraçoğlu 23 Eylül 1939'da Odesa'ya hareket etmiştir. Şükrü Saraçoğlu, yaptığı konuşmada:“*Sovyetlerle aramızdaki dostluk ve emniyet hissi arzu edileceği kadar sağlamdır.*” dedi.¹⁶¹

Heyet 25 Eylül 1939'da Odesa'ya vardı. Odesa'da karşılanan Ş.Saraçoğlu “*İki memleket bugün de her zaman olduğu gibi, şimdiye kadar aynı yüksek hararetini muhafaza etmiş dostlukla dolu ellerini birbirine uzatmaktadırlar.*” dedi.¹⁶²

Türk Heyeti'nin Moskova'da gerçekleştirmek istediği ilk amaç, Sovyetler Birliği ile Batı arasında bir köprü rolünü alabileceği bir antlaşma imzalamak oldu. Dünya basınının bu konuyla yakından ilgilendiği açıktı. Londra ve Paris gazeteleri Ş.Saraçoğlu'nun seyahatinin önemini vurguladılar ve şu sözlere yer verdiler:“*Paris gazeteleri Türkiye'nin takip ettiği sulh politikasını çok olumlu karşılıyorlar ve onlara göre Türkiye iki anlaşma yapmak için müzakerede bulunuyorlar. Birincisi İngiltere ve Fransa ile ve esasları malumdur. Bu anlaşma Şarki Akdeniz'de ve balkanlarda sulh ve sükunu muhafaza içindir. İkinci anlaşma Sovyet Rusya ile. Bunun da hedefi Karadeniz'de Balkanlar'da ve Şarki Akdeniz'de sulh ve sükunu sağlamaktır.*”¹⁶³

Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretinden iki ay önce Temmuz 1939'da, Türkiye, Sovyetler Birliği ile İngiltere-Fransa arasında husumete yol açmayacak bir proje hazırladı ve bunu Moskova'ya bildirdi.¹⁶⁴ Türkiye bu projeye, Karadeniz ve Boğazlara gelebilecek bir saldırıda fiili işbirliği yapılmasını, bunun içinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında askeri bir sözleşmenin hazırlanmasını istedi. Ayrıca Türkiye Üçlü İttifak Antlaşmasında yer alan Sovyet çekincesinin bir benzerini yapılacak olan Türk-Sovyet Antlaşmasında, İngiliz-Fransız çekincesi olarak uygulamak istedi.¹⁶⁵

Ancak Avrupa'da meydana gelen siyasi değişiklikler karşısında Türkiye'nin projesi anlamını yitirdi. Türk-Sovyet Antlaşması'nın imzalanamamasında, Rusların Almanlarla yaptıkları saldırmazlık antlaşması sebebiyle, Türkiye'ye karşı bir tavır değişikliği içerisine girmesi etkili oldu. Rusların tavır değişikliği ile ilgili olarak Türk

¹⁶⁰ CUMHURİYET, 15.09.1939, No: 5512.

¹⁶¹ CUMHURİYET, 23.09.1939, No: 5520.

¹⁶² CUMHURİYET, 25.09.1939, No: 5522.

¹⁶³ CUMHURİYET, 26.09.1939, No: 5523.

¹⁶⁴ GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara, 1991, s. 298.

¹⁶⁵ ORAN, *Türk Dış Politikası*, s. 420.

diplomatlar, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında yapılan antlaşmanın etkisi olduğu düşünceinde iken, Ruslar niyetlerinin Türkiye’den çeşitli tavizler koparmak olduğunu kısa süre içerisinde gösterdiler.¹⁶⁶

Saraçoğlu’nun Moskova ziyareti ile gerçekleştirmek isteği amaçları: Sürekli şekilde yapılan davetlere karşılık vermek, Sovyetler Birliği’nin yeni oluşan durum karşısında, Türkiye ile ilgili olarak düşüncelerini öğrenmek ve Batı ile Rusların birbirine düşmeyeceği bir antlaşma zemini aramak ya da en azından var olan dostluk antlaşmasının devamını Türk tarafının arzuladığını, Rus diplomatlara iletmek olarak sıralanabilir.¹⁶⁷

Saraçoğlu ile Molotov ilk olarak 26 Eylül’de görüştüler. Molotov ve Şükrü Saraçoğlu arasında konuşmalar çok dostane ve memnuniyet verici tarzda devam etti. Programının devamında iki devlet adamı uzun iki mülakatta bulundular.¹⁶⁸ Türkiye Dış İşleri Bakanı Saraçoğlu, Yüksek Sovyet Meclisi Başkanı Kalinin ile komiserler heyeti reisi ve hariciye komiseri Molotov’u ziyaret etti.¹⁶⁹

Görüşmelerde ilgi çeken üç olay vardı. Birincisi; Ruslar, Türkiye ile bir antlaşma projesi üzerinde olduklarını belirttiler fakat hiçbir gayrette bulunmadılar. Molotov’un görüşmeler sırasında Saraçoğlu’na bir kağıt uzatarak “*Bir Ara Meseleyi*” çözümlenme isteğini bildirmesi, Saraçoğlu’nun da buna karşı çıkması ve meselenin ne olduğunu sorması üzerine, Molotov’un Montrö Sözleşmesi ile ilgili değişiklik talebinde bulunması görüşmelerin ikinci sürprizi oldu.¹⁷⁰

Son olarak ise, Molotov Saraçoğlu’na, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop’un geleceğini ve bir süre kendileri ile ilgilenemeyeceklerini bildirdi. Rusların ne yapmak istedikleri Türk Heyeti tarafından ilk gün anlaşılamadı. Bir taraftan antlaşma yapalım diyen Ruslar, diğer taraftan buna hiç yanaşmadı, üstelik o kadar ısrarla davet etmelerine rağmen Ribbentrop gelince, Türk Heyeti’ni oyalamaya başladılar.

Sovyet Rusya’nın Montrö Sözleşmesiyle İlgili Değişiklik İsteği:

Montrö Sözleşmesi’nde değişiklik yapılması isteği ise Rusya’nın klasik politikalarının bir sonucuydu.¹⁷¹ Türkiye’nin kendisini tehlikede gören bir devlet olarak

¹⁶⁶ ORAN, *Türk Dış Politikası*, s. 420–422.

¹⁶⁷ GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920–1953)*, s. 318.

¹⁶⁸ CUMHURİYET, 28.09.1939, No: 5525.

¹⁶⁹ ULUS, 29.09.1939, No: 6528.

¹⁷⁰ ERKİN, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s. 63–64.

¹⁷¹ ERKİN, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s. 121–123.

Rusya'nın desteğine muhtaç olduğunu düşünen Ruslar, hiç beklemedikleri bir dirençle karşılaştılar. Sovyetler Birliği görüşmeler sırasında Boğazlar rejimi ile ilgili değişiklikler haricinde Saraçoğlu'na, Türkiye'nin Batılı Devletlerle işbirliğine girmemesi ve tarafsız kalması ile ilgilide önerilerde bulundu.

Sovyet taleplerin ilk üç maddesinde Almanya'nın, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik izlemiş olduğu dış politikayı nasıl etkilediği görülmektedir. Son iki maddede ise Rusların Montrö ile ilgili değişiklik taleplerine yer verilmiştir. Buna göre Rus talepleri şu şekildeydi:¹⁷²

1. İngiltere ve Fransa ile girilen ittifak müzakerelerinin istişareye çevrilmesi,
2. İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği ile savaşa girmesi halinde üçlü ittifakın geçersiz sayılması,
3. Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı'nın gereği olarak yapılacak Türk-İngiliz-Fransız Paktına "Alman ihtirazı kaydının" koyulması,
4. Boğazların Türkiye ve Sovyet Rusya ile beraber savunulması,
5. Montrö Boğazlar Antlaşmasına, Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin Boğazlardan geçemeyeceğine dair garantinin eklenmesi."

Ulus gazetesinde "Türk-Sovyet Görüşmeleri Neticeye Yaklaşmaktadır" başlıklı yazıda şu ifadeler yer verildi: "Türkiye Dış İşleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Hariciye komiseri Molotof'u ziyaret etmiş ve görüşme 2 saat sürmüştür. Genel intiba görüşmelerin bitmediği yönündedir. Ancak görüşmelerin uzamasının sebebi müşkülattan olmadığı Times gazetesinin diplomatik muhabirinin söylevlerinden anlaşılmaktadır. Uzamanın sebebi şu satırlarda açıklanmıştır:" Sovyet tekliflerinin, Ankara tarafından Londra'ya ve Paris'e bildirilmesi keyfiyeti, Ribentrop'un ziyaretinden ileri gelen tehhürlerle, Sovyetlerin Baltık'taki meşguliyetlerine inzımam etmeleridir."¹⁷³

Türkiye'nin Sovyetlerin taleplerine karşı çıkması üzerine Molotov, Kasım 1939'da, TASS ajansına bir demeç verdi. Molotov demecinde öncelikli amaçlarının, Karadeniz ve Boğazları kapsayan karşılıklı bir yardımlaşma sözleşmesi imzalamak olduğunu, bunu gerçekleştirirken de Rusya'nın kendisini hiçbir zaman Almanya ile silahlı bir anlaşmazlığa götürmemesini ve savaş tehlikesi halinde Karadeniz'de suları

¹⁷² ORAN, *Türk Dış Politikası*, s. 420-422.

¹⁷³ ULUS, 17.10.1939, No: 6547.

bulunmayan ülkelerin savaş gemilerinin Boğaz'dan geçmelerine Türkiye'nin izin vermemesi için, Sovyet Rusya'nın garantisine sahip bulunmasını istedi.

Saraçoğlu'nun bu teklifi reddetmesi üzerine Molotov: "Biz barışçı, Türkiye ise savaşçı politika izliyor" diyerek, Türk dış politikasını saldırganlıkla suçladı. Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti, II. Dünya Savaşı'nın başlamasından bir ay sonra gerçekleşti. Savaşın hızla değiştirdiği siyasal durumlar karşısında, özellikle de Almanya'nın hızlı ilerlemesi karşısında, Sovyetler Birliği önceliği Almanya'ya vererek Saraçoğlu'nu Moskova'da oyalama taktiği izledi.

Cumhuriyet gazetesinde "*Türk-Sovyet Müzakereleri*" başlıklı haberde, Moskova'da 23 gündür süren görüşmelerin anlaşma ile sonuçlanamadığından bahsedildi. Bu olay gazeteye şu şekilde yansıdı: "*Başvekilimiz dün parti grubunda Sovyetlerin ileri sürdüğü tekliflerin ve emniyetimiz bakımından bize verilen garantilerin bizden istenen taahhütleri tekabül etmediğini söyledi.*"¹⁷⁴ Saraçoğlu'nun Türkiye'ye dönüşünün, hükümeti müzakerelerin cereyanından haber vermek ve her iki tarafça teklif ve mukabil teklifler yapıldığından iki hükümetinde bu teklifleri gözden geçirmek sebepli olduğu aktarıldı.¹⁷⁵ Moskova ziyareti sonrasında Saraçoğlu, Türk-Sovyet görüşmelerindeki anlaşmazlıktan dolayı Türkiye'ye geri döndü.¹⁷⁶

Moskova Ziyaretinden dönen Şükrü Saraçoğlu şu beyanatta bulundu: "*Mösyö Potemkin'in Ankara'ya vaki olan ziyaretini iade etmek ve Türkiye ile Sovyet hükümetini alakalı olduğu meseleleri görüşmek üzere Moskova'ya gitmiştim. Her biriyle şahsen tanışma fırsatını bulduğum Sovyet ricali ile bu işler hakkında konuşmalarımızın gayet samimi bir hava içinde cereyan ettiğini ve bu ziyaretin her iki memleket arasında eskiden beri mevcut olan dostluğun bir kat daha artmasına vesile olduğunu sizlere söyleyebilirim. Moskova'dan ileride konuşmalarımıza devam etmek üzere iyi intibalarla ayrıldım.*"¹⁷⁷

Bu konuda F. Cemal Erkin, Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti sırasında karşılaştığı Rus talepleri ile ilgili olarak: "*Sovyet taleplerinin ortak vasfı, Türkiye'nin Batılı Devletlerle bağlarını imkân nispetinde gevşetmek ve onu Kremlin'in Alman- Rus paktı ile meydana çıkan yeni politikasıyla faal bir işbirliğine alıştırmak çabası içerisinde olduklarını belirtmiştir.*" dedi.

¹⁷⁴ CUMHURİYET, 18.10.1939, No: 5545.

¹⁷⁵ ULUS, 18.10.1939, No: 6548.

¹⁷⁶ Kamuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Ankara, 1986, s. 245–257.

¹⁷⁷ CUMHURİYET, 21.10.1939, No: 5548.

Başvekil Doktor Refik Saydam da Moskova'da Sovyetlerle Dışişleri Bakanımız arasında cereyan etmekte olan müzakereler konusunda izahat ve beyanatta bulundu. İzahatta bir itilafa varılmadığı belirtildi ve şöyle devam edildi: *“Bunun sebebi, Sovyet hükümetinin Hariciye Vekilimize büsbütün yeni teklifler serdetmiş olmasıdır. Bu yeni teklifleri Türkiye ve İngiltere ve Fransa arasında Sovyetlerin vukufu halinde tekarrür eden esaslarla telif etmek mümkün olamadığı gibi emniyetimiz bakımından bize verilen garantilerin bizden istenen taahhütlere tekabül etmekte bulunduğu ve Boğazlar üzerinde de Türkiye'nin beynelmilel umumi taahhütlerinden başka hükümlerden tevakkü etmeyi esas ittihaz eden siyasetine Sovyet metalibi uygun görülmediği cihetle Türkiye-Sovyet Rusya müzakeratının bu defa Moskova'da intaci mümkün olamamıştır.”*¹⁷⁸

Bu olumsuz açıklamalara rağmen, Cumhuriyet gazetesinde bu olumsuz havayı ortadan kaldırmaya yönelik Türk-Rus münasebetleriyle ilgili dikkat çekici bir yazı yer aldı. Bu yazıda olumsuzlukla sonuçlanan Moskova müzakerelerinin Türkiye ve Rusya arasında bir problem yaratmadığı, iki ülke dostluğunu zedelediği vurgulandı. Bununla beraber başvekilimiz tarafından sarahaten teyit edilmiş olduğu veçhilede Sovyetlerle olan münasebetlerimizin eskisi gibi dostane esaslarda berdevam ettiğini yazdı. Yazısına şöyle devam etti:

*“Filhakika Avrupa'nın geçirmekte olduğu buhran içinde Sovyetlerle yeni bir siyasi vesika imzalanamamış olması iki komşu memleketin inkılap tarihleriyle başlamış en samimi dostluklarına haleb iras edecek bir hadise teşkil edemez. Bizim samimi itikadımıza göre Türk-Rus dostluğu herhangi vesile ile herhangi bir vesikanın imzalanıp imzalanamamasından müteessir olmayacak kadar kuvvetlidir.”*¹⁷⁹

Montrö Konferansı'nda, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin birbirine olan bakış açısı değişti, mevcut güvensizlik duyguları su üstüne çıktı. 1939 yılı ise Türk-Sovyet ilişkilerinde dönüm noktası oldu. Alman-Sovyet Antlaşması karşısında dış politikasında belirlemiş olduğu esaslar altüst olan Türkiye, Batı ile girmeyi düşündüğü ittifak öncesinde Sovyetler Birliği ile ilgili kaygılarını gidermek için Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu Rusya'ya gönderdi. Fakat bu çabalar kaygıları gidermede başarısız oldu.

¹⁷⁸ ULUS, 18.10.1939, No: 6548.

¹⁷⁹ CUMHURİYET, 19.10.1939, No: 5546.

2.4. Üçlü İttifak Antlaşması ve Sovyet Rusya'nın İttifaka Tepkileri (19 Ekim 1939)

Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile üçlü bir ittifak antlaşması yapmasını Almanya ile yakınlaşan Sovyetler Birliği, olumlu karşılamadı. Sovyetler Birliği'nin Almanya ile yaptığı ittifak sonrası Türkiye'ye yaklaşımı, Türkiye'yi Batılı Devletlerden uzaklaştırmaya yönelikti. Fakat Türkiye, Zhivkova'nın (Ludmila Zhivkova: Bulgar Politikacı) deyimiyile, eline geçen fırsattan yararlanmasını bilemedi ve Ruslarla anlaşamadı.¹⁸⁰

Türklerin tercihlerini Batıdan yana kullanması, Ruslarda bir hayal kırıklığı yarattı. Rus basını da İngiltere ve Fransa'nın, Türkiye ile Sovyetler arasındaki dostluğa zarar verdiğini ve Türkiye'nin bu ülkelerle olan ittifakından dolayı hiç arzu etmediği kötü vaziyetlere düşebileceğini yazdılar.¹⁸¹

Saraçoğlu Ankara'ya vardıkdan dört gün sonra, Sovyet Büyükelçisi Terentyev Sovyet Hükümeti adına Üçlü İttifak Antlaşması ile ilgili bir görüşme yapmak istedi. Terentyev Saraçoğlu'na, Sovyet Hükümeti'nin Üçlü İttifak Antlaşmasını tasvip etmediğini ve bu antlaşma ile iki devlet arasında yeni bir durumun söz konusu olup olmadığını ilettili.¹⁸²

Ruslar bir taraftan Üçlü İttifak Antlaşmasının mahiyetini öğrenmeye çalışırken diğer taraftan da Moskova'da kesilen görüşmelerin devam edebileceğini belirterek ikili ilişkilerin devam etmesini istedi. Ancak Üçlü İttifak Antlaşmasına karşı Rusların göstermiş olduğu tepkilerde çelişkiler gözlenmekteydi. Ankara'da Terentyev ikili görüşmelerin devam edebileceğini açıklarken, Moskova radyosunda Molotov, Türkiye'yi tehdit eden bir dizi açıklama yaptı.

Montrö Sözleşmesinde değişiklik, Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere geri iadesi gibi konulara da yer veren Molotov'un bu açıklamalarına, İsmet İnönü 1 Kasım 1939'da Meclis açılış konuşmasında, Türk-Sovyet ilişkilerinde yaşanan devrin getirdiği zorunluluklardan dolayı ortaya çıkan sorunların geçici olduğunu söyleyerek cevap verdi. Üçlü İttifak Antlaşması Sovyetler Birliği'nin tüm tepkilerine rağmen, 9 madde ve 2 ek protokol halinde, 15 yıl geçerli olmak üzere kabul edildi.

¹⁸⁰Selim Deringil, *Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul, 1994, s. 90-94.

¹⁸¹DERİNGİL, *Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, s.95-96.

¹⁸²GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s. 396.

Antlaşmaya maddeleri şunlardı:

“1- Bir Avrupa devletinin saldırısı ile başlayan ve İngiltere ile Fransa'nın katılacakları bir savaş Akdeniz'e intikal ettiği takdirde Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti. Savaş Akdeniz'e intikal etmediği takdirde taraflar istişarede bulunacaklar ve Türkiye böyle bir halde hiç değilse İngiltere ve Fransa'ya karşı tarafsız bir politika izleyecekti.

2- Türkiye bir Avrupalı devletin saldırısına uğrarsa İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım edecekler.

3- Türkiye, Romanya ve Yunanistan'a verdikleri garantilerin yerine getirilmesinde İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti.”

4- Bunların dışında Türkiye, ittifak antlaşmasına ek 2 numaralı protokolle, antlaşmadan doğan taahhütlerin kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği hakkında bir ihtirazı kayıt koydu. Türkiye'nin böyle bir ihtirazı kaydın antlaşmaya konmasını istemesinin nedeni Sovyetler Birliği ile ilişkilerini bozmak istememesiydi.¹⁸³

5- Taraflar bu antlaşmanın uygulanması sonucu olarak savaşa girerlerse, mütareke ya da barışa birlikte karar vereceklerdi.

6- Antlaşmanın yürürlük süresi onbeş yıl olacaktı¹⁸⁴.

Türk-Sovyet ilişkileri açısından bakıldığında, Üçlü İttifak Antlaşması Sovyetlerin onaylamadığı bir antlaşmaydı.¹⁸⁵ Oysa Türkiye bu antlaşmayı kabul ederek, dış politikasında kendisine esneklik kazandıracak bir durum ortaya çıkardı. Bir taraftan Sovyetlerle silahlı bir ihtilafa sürüklenecek hallerden kendisini korudu, diğer taraftan Sovyetlerin kendisine saldırması durumunda İngiltere ve Fransa'nın garantisi altına girdi.

Türkiye'nin bu antlaşma ile elde ettiği en önemli avantaj ise Müttefikler gerekli askeri yardımı Türkiye'ye yapmadıkça, Üçlü İttifak Antlaşmasının geçersiz kalması şartıydı. Türkiye'nin savaştan uzak kalma politikası bu madde sayesinde başarılı oldu.¹⁸⁶

¹⁸³ Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1973)**, C.I, Ankara, 1982, s.149–150.

¹⁸⁴ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789–1999)**, İstanbul, 2000, s.636.

¹⁸⁵ GÜRÜN, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)**, s. 73.

¹⁸⁶ DERİNGİL, **Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası**, s.95–96.

Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması imzalaması, Almanya ve İtalya dışında, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini de gerginleştirdi. Sovyet tarihçileri ikili ilişkilerin bozulmasında asıl suçlu olarak Almanları gösterdi. Almanlar sürekli olarak Türk devlet adamlarını, İngiltere ile yapılacak olan bir ittifakın, Rusya'nın eski toprak taleplerini tekrar gündeme getirmesine yol açabileceğine dair uyarılarda bulunması, Türkleri Ruslara karşı daha dikkatli davranmaya yöneltti.

Hatırlanacak olursa Türk-Sovyet ilişkilerinin ilk dönemlerinde de Ruslar, iki ülke arasında yaşanan sorunların sorumlusu olarak İngiltere'yi suçladı. Ancak 1939 yılında Türk devlet adamları Sovyetler Birliği ile yaşanan sorunların kaynağını idrak ettiler. Bunun en iyi göstergesi 1 Kasım 1939'da, İnönü'nün TBMM toplantısında yaptığı konuşmasında Sovyetler Birliği'ne hitaben "eski dostumuz" demesiydi.¹⁸⁷

Türk-Sovyet ilişkilerindeki dostluk, Montrö'de ağır bir darbe aldı. Ama ikili ilişkilere asıl darbeyi vuran olay 1939 yılında, Rusların gerçek niyetlerini açıklamasıyla gerçekleşti. Türk-Sovyet ilişkilerinde dostluk havası gerçekten mazide kaldı.

Molotov'un 31 Ekim 1939 günü, Sovyet Yüksek Konseyi'nin olağanüstü toplantısında yaptığı konuşmasında; "*Türkiye ile Batılı Devletlerarasında yapılan ittifak antlaşmasından dolayı kendisini büyük bir tehlike altına soktuğunu ve Türkiye'nin izlemiş olduğu dış politikanın Sovyetler Birliği tarafından takip edilen dış politika ile uyummadığını*" ifade etti.¹⁸⁸

Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulmasını isteyen tek ülke Almanya değildi. Savaş, Erkin'in deyiimiyle acayip bir seyir izlerken, İngiliz basını, Rusların Kafkasya'da askeri yığınak yaptığı şeklinde hayali haberler yayınladı. Gerçeklerle alakası olmayan bu haberlerinde Türk-Sovyet çatışmasını amaçladıklarını ve Almanlar kadar İngilizlerinde Sovyetler Birliği'ni, Türkiye'yi kendi yanlarına çekmek için bir araç olarak gördüklerini gösterdiler.¹⁸⁹ Bunun yanında Daily Herald (Londra) Gazetesi'nin diplomatik muhabiri Hitler-Molotov mülakatı hakkında yazdığı yazıda Sovyetlerin harbin Türkiye'ye sirayetini istemediğini belirtti.¹⁹⁰

Üçlü İttifak Antlaşması, Türkiye'yi hukuki açıdan bir karmaşaya sürükledi. Üçlü İttifak Antlaşması ile Türkiye'nin daha evvel imzalamış olduğu antlaşmalar arasında

¹⁸⁷ DERİNGİL, *Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, s.95-96.

¹⁸⁸ ORAN, *Türk Dış Politikası*, s.422-426.

¹⁸⁹ ORAN, *Türk Dış Politikası*, s.422-426.

¹⁹⁰ VATAN, 05.01.1940, No: 27.

çelişkiler bulunmaktaydı. Örneğin: İngiltere ittifak antlaşması ile Boğazlardan geçerek Romanya'ya yardım etmek istediğinde Türkiye bunu kabul etmeye mecburdu. Ancak diğer taraftan ittifak antlaşmasında yer alan Sovyet çekincesine (iki numaralı protokol) ve Montrö Sözleşmesi'nin 19. maddesine dayanarak Türkiye'nin bu duruma karşı çıkması da mümkündür.¹⁹¹

Vatan gazetesinde “Üçüzlü Mihver ve Sovyetler” başlıklı yazıda üçüzlü mihver ve Sovyetlerden bahsedildi. Amerikan gazetelerinin halkta heyecan yaratacak aslı olmayan haberlere yer verdiğinden bahsedildi ve son olarak da Rusya ve Türkiye ile ilgili şu habere yer verildi: “*Sulhun muhafazasına ait yollardaki yoldaşlık, senelerden beri Türk-Sovyet dostluğunun sağlam bir ananesi halini almıştır. Bazen arızı sebepler dolayısıyla küçük anlaşmazlıklar eksik olmuyor, fakat neticede dostluk ve karşılıklı emniyet ananesi az zamanda mutlaka yeniden hükmünü gösteriyor ve eski yerini alıyor. İki memleket arasındaki bu dostluğu ve emniyeti, harbin yeni sahalara sirayetine karşı en kuvvetli set saymak caizdir.*”¹⁹²

Sonuç olarak Üçlü İttifak Antlaşması, Türkiye'nin Müttefikler yanında yer almasını sağlarken, aynı zamanda Türkiye'ye savaş dışı kalma politikasını devam ettirmesi için yeni fırsatlar verdi. Türkiye Fransa'nın savaş dışı kaldığı, Müttefikler açısından çok zor yılların yaşandığı dönemlerde dahi bu antlaşmaya olan sadakatinden ödün vermedi.

Ancak gelişen olaylar ve değişen dengeler karşısında, Türkiye kendi güvenliğini sağlamak maksadı ile bu antlaşmaya ters düşen bazı girişimlerde bulundu. 1941 Haziranı'nda imzalanan Alman-Türk Saldırmazlık Antlaşması bu faaliyetlerin en belirgin örneğiydi. Ancak Türkiye bu antlaşmada dahi, Üçlü İttifak Antlaşması'nın bozulmasına izin vermedi.

2.5. Bakü'ye Saldırı Planı'nın Türk-Sovyet İlişkilerine Etkileri (3 Temmuz 1940)

Türkiye II. Dünya Savaşı'nda savaştan uzak kalmak, savaşa girecek olursa da İngiltere ve Fransa'nın içerisinde bulunduğu blokta savaşmak istedi. Sovyetler Birliği'nin de İngiltere safında yer almasını isteyen Türkiye, bu isteği gerçekleşmemesine rağmen, Batılı Devletlerin yanında olma fikrinden vazgeçmedi.

¹⁹¹ ORAN, *Türk Dış Politikası*, s.422-426.

¹⁹² VATAN, 01.10.1940, No: 44.

Ancak Türkiye'nin özellikle Batı bloğunda yer alan Fransa ile ilgili çekinceleri bulunmaktaydı.

1938 yılında Türk Büyükelçisinin Hitler Almanya'sına sunduğu Türkiye ile ilgili dost ülkelerin listesinde Fransa son sırada yer aldı. Türkiye ile Fransa arasında yaşanan Hatay Meselesi'nin listeye tesir etmiş olması muhtemeldi. Lakin Türk devlet adamları Fransa'nın kendi çıkarları doğrultusunda Türkiye'yi ateşe atabilecek girişimlerde bulunmayı tasarladığını bilselerdi, büyük olasılıkla Fransa'yı listeye dahi almazlardı. Listede Almanya, İngiltere, ABD, İtalya ve son olarak Fransa yer almaktaydı.¹⁹³

Liste'nin objektifliği tartışma konusu olabilir, zira İtalyan tehdidinin yakından hissedildiği bir dönemde, İtalya'nın listede yer alması ve Almanya'nın ilk sırada olması, Türkiye'nin Almanya ile iyi ilişkilerini devam ettirmek istemesinden kaynaklanmaktaydı.¹⁹⁴ Dikkat çekici bir diğer unsurda, Sovyet Rusya'nın listede yer almamasıydı.

1 Eylül 1939 tarihinde, II. Dünya Savaşı başladı fakat Sovyetler Birliği bu savaşa 22 ay sonra dahil oldu. Bu süreç içerisinde Sovyetler Birliği Almanya ile yaptığı ittifak antlaşması sonucunda, Mihver Devletleriyle yakınlık kurdu ve bu devletlerle Türkiye hakkında görüşmeler yaptı. Bu görüşmeler devam ederken Fransa, Rusya'nın Polonya'yı Almanya ile birlikte işgal etmesi ve arkasından Finlandiya'ya savaş açması üzerine, Bakü petrol yataklarını bombalayarak Almanya'ya yapılan petrol sevkiyatını önlemek ve Rus savaş gücünü zayıflatmak istedi.¹⁹⁵

Oran, Ocak 1940 ile Haziran 1941 tarihleri arasında Rusların Almanlara 18 milyon varil petrol verdiğini ve bu petrolün, Batum limanından Romanya'nın Köstence limanına ve oradan da Almanya'ya taşındığını belirtmekteydi.¹⁹⁶

Fransızların Bakü petrol yataklarını bombalamak, ya da Batum'u ele geçirerek petrol sevkiyatını durdurmak düşüncesi, Türkiye'yi de ilgilendiren birçok kurgusal haberin ortaya çıkmasına neden oldu. Fransız askeri yetkilileri, Kafkasya'ya yapılacak askeri bir hareket için Türkiye'nin yardımına gereksinim duyacaklarını bilmekte, ama Türkiye'nin Ruslarla çatışmalarına neden olabilecek bir hareket içerisinde girmeyeceklerini de tahmin etmekteydiler.

¹⁹³ Süleyman Seydi, "İngiltere'nin Türk-Sovyet İlişkilerini İyileştirme Çabaları 1939–1940", **Arayışlar**, S. 13, Isparta 2005, s. 101.

¹⁹⁴ Yavuz Özgüldür, **Türk-Alman İlişkileri (1923–1945)**, Ankara, 1993, s.133.

¹⁹⁵ ORAN, **Türk Dış Politikası**, s. 428–429.

¹⁹⁶ ORAN, **Türk Dış Politikası**, s. 428–429.

Bu sebeple Fransa Büyükelçisi Massigli, muhtemel saldırının Türkiye'ye haber verilmeden gerçekleşmesini ve bu durum karşısında Türkiye'nin bir oldubitti ile Sovyetler karşısında sorumlu olmayacağını ifade etti. Fransa'nın bu planı, Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması'na tamamen aykırı bir durum ortaya çıkardı. Fransa bir taraftan Alman orduları karşısında gerilerken diğer taraftan da Türkiye'nin savaşa girmesini istemekteydi.¹⁹⁷

Türkiye, Fransızların bu planlarına başlangıçta tepki göstermedi, fakat geçiş için resmi izin de vermedi. Planın gerçekleşmemesindeki en büyük etken, İngiltere'nin zaten kötü giden savaşa bir de Rusya'yı dahil etmeme düşüncesi oldu.

İngiltere Sovyetlerin ilgi alanı içerisinde olan Romanya'ya karşı bir harekate girişmek ve bu harekati gerçekleştirirken de işin içine Türkiye'yi sokmak istemedi. Almanya 3 Temmuzda Fransa'da ele geçirdiği Bakü ile ilgili planları açıklayarak, hem Batının hem de Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini bozmak istedi.

Zaten kopma noktasında olan Türk-Sovyet ilişkileri, bu yeni haberler karşısında daha da gerginleşti, özellikle Sovyet basını tarafından Türkiye sert bir şekilde eleştirildi. Sovyet Hükümeti de Ankara'daki Büyükelçisi Terentyev'i geri Moskova'ya çağırdı. Türkiye'de ise genel görüş, adı geçen belgelerin tahrif edilmiş ve Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni birbirine düşürme maksatlı olarak Almanlar tarafından uydurulmuş olduğu yönündeydi. Almanya, Bakü ile ilgili planları açıklayarak Saraçoğlu'nun misyonuna da son vermek istedi.¹⁹⁸ Türk-Rus münasebeti hakkında konuşan Ş.Saraçoğlu Sovyetlerle alakalı olan münasebatımızda altı aydır değişen hiçbir şey olmadığını ve Sovyetler aleyhine bir niyetimizin de olamayacağını belirterek çeşitli yanlış anlaşılmalari ve yanlış propagandaları ortadan kaldırmaya yönelik açıklamalarda bulundu. Rusya ile olan ilişkilerimizin, o güne kadar süre gelen şekilde son derece dostane hava içerisinde devam ettiğini, çıkan asılsız haberlere inanılmaması gerektiğini belirtti.¹⁹⁹

Almanya'ya göre Saraçoğlu, Türk-İngiliz-Sovyet yakınlaşmasını sağlamaya yönelik bir politika izlemekteydi ve bu durum Almanya'nın çıkarlarına ters düşmekteydi. Almanlar Türkiye'nin kendisi ile yakınlaşması için Rauf Orbay ya da Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede'nin Başbakan olabileceğinden bahsetti.²⁰⁰

¹⁹⁷ DERİNGİL, *Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, s. 101-102.

¹⁹⁸ ORAN, *Türk Dış Politikası*, s. 428-429.

¹⁹⁹ CUMHURİYET, 01.03.1940, No: 5675.

²⁰⁰ ORAN, *Türk Dış Politikası*, s. 428-429.

1940 yılında, Fransa Türkiye üzerinden savaş planları yaparken, İngiltere Sovyetler Birliği'nin Almanlara daha da yakınlaşmasını engellemek istedi. İngiltere'nin Sovyet politikası içerisinde, Türk-Sovyet ilişkilerini düzeltmekte yer almaktaydı. Ancak 1 Temmuz 1940 tarihinde Stalin, İngilizlere Türkiye'ye karşı bir saldırı düşünmediklerini ancak Türkiye ile işbirliği yapmaları içinde Boğazlar rejiminin değişmesi gerektiğini söyledi.

Almanlara güvenmeyen Stalin, ikinci bir çare olarak İngiltere ile olan ilişkilerini de kesmek istemedi. Stalin eline geçen fırsatı değerlendirdi ve İngiltere'yi, Boğazlar konusunda Türkiye'yi ikna etmeye zorladı. Zira aynı taktiği Stalin, Almanlara da uyguladı ve İngiltere'nin politikasını Almanlardan saklama ihtiyacı duymadı.²⁰¹

Türkiye 1940 yılında, Sovyet isteklerini gerçekleştirmek isteyen İngiliz ve Alman diplomatlara karşı mücadele vermek zorunda kaldı. II. Dünya Savaşı süresinde Türkiye'nin Mihver ve Müttefiklere karşı duyduğu güvensizlik sebepsiz değildi. Türkiye Fransa'nın yenilmek üzere iken Türkiye'yi savaşa sokmaya çalıştığını gördü, İngiltere'nin ise kendisi üzerinden en çok çekindiği Sovyetler Birliği ile pazarlıklarına şahit oldu.

2.6. Hitler-Molotov (Berlin) Görüşmeleri (12 Kasım 1940)

Alman-Sovyet yakınlaşması ticari faaliyetlerde olduğu gibi askeri faaliyetlerde de hızla gelişti, iki ülke ilk olarak Polonya'yı daha sonra ise Kuzey Avrupa ülkelerini işgal etmeye başladılar. 1940 yılı, Mihver Devletlerin çok hızlı bir şekilde ilerlemesine tanıklık etti.

Norveç, Danimarka, Belçika ve Hollanda kısa süre içerisinde teslim oldu, Fransa da Alman Ordularına fazla dayanamadı. Almanların bu hızlı ilerleyişi, İtalya'nın Almanya yanında savaşa girmesi ile Müttefikler açısından içinden çıkılmaz bir hal aldı. Müttefik Devletler zor şartlar altında kaldıklarından her türlü yardıma ihtiyaç duydu ve Türkiye'nin, Üçlü İttifak Antlaşması'nın 2. maddesi gereğince bir an önce savaşa katılmasını istediler.

Bu istek karşısında Türkiye, aynı antlaşmada yer alan Sovyet çekincesini hatırlatarak savaş dışında kalmayı tercih etti. İtalya ve Almanya'nın Avrupa'da hızla ilerlediği bir dönemde Türkiye'nin sınırlı kaynakları ile bu devletlere karşı savaşa girmesi Türk devlet adamları tarafından uygun görülmedi.

²⁰¹ DERİNGİL, *Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, s. 101–102.

Ayrıca Türkiye, savaş dışı kalma politikasının müttefikleri olan devletlere faydalı olacağı düşüncesindeydi. Almanya Fransa'yı ele geçirdi, İspanya ve Portekiz'de Almanya'yı desteklediklerini beyan ettiler. Balkanlarda ise İtalya Arnavutluğu ve arkasından da Yunanistan'ı işgal ederek hızla ilerlemekteydi.²⁰²

Romanya ve Bulgaristan'da Alman kuvvetlerine dayanamadı. İngiltere haricinde neredeyse tüm Avrupa, Mihver güçlerin hakimiyeti altında iken Türkiye ittifak antlaşmasına sadık kaldı ve İngiltere'ye olan desteğini her fırsatta açıkladı.

Türkiye ile İngiltere arasında yaşanan bu yakınlaşmanın tam tersi bir durum ise aynı dönemde Almanya ile Sovyetler Birliği arasında yaşandı. 1940 yılının Kasım ayında, Sovyetler Birliği Halk Komiseri Konseyi Başkanı Molotov Berlin'e giderek iki günlük bir sürede Hitler ve Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop ile görüştü.²⁰³

Görüşmelerde Almanya'nın amacı, Sovyetler Birliği'ni Münih Antlaşması ile oluşturulmuş olan Almanya-İtalya-Japonya arasındaki pakta dahil etmektir. Görüşmeler sırasında Türkiye ile ilgili konuşmalar da yapıldı. Türkiye ile ilgili olarak Ribbentrop, Rusları memnun etmek için Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yerine Sovyetler Birliği'nin daha fazla imtiyaza ve söz hakkına sahip olacağı Almanya, Sovyetler Birliği, İtalya ve Japonya arasında yeni bir antlaşma imzalanması ve Türkiye'nin İngiltere ile olan iyi ilişkilerinin bir an önce sona erdirilmesi gerektiğini ifade etti. Aynı şekilde Hitler'de Rusya lehine Boğazlar rejiminde değişiklik yapılması gerektiğini söyledi.²⁰⁴

Görüşmeler sırasında Molotov sessiz kalmayı tercih etti. Rusların bir yıl önce sürekli olarak Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde değişiklik talebi ile Türkiye'ye baskı yapması hatırlandığında, doğal olarak acaba ne oldu da Rusların, Boğazlara olan ilgisi azaldı? sorusunu akla getirmekteydi. Bu sorunun tek cevabı vardı. O da, Rusya'nın Almanlara karşı olan güveninin sarsılmasıydı.

Almanlar, Romanya örneğinde olduğu gibi güvenliğini garanti altına alma bahanesi ile Türkiye'yi işgal etmek istemekteydi. Molotov bu işgale karşı çıktı. Molotov'un diğer bir çekincesi ise Almanların genişleme sahası olarak, Ruslara Basra Körfezi ve Hindistan'ı uygun görmesiydi. Halbuki bu yerler Rusya'nın o kadar da ilgisini çekmemekteydi.

²⁰² Necdet Ekinci, "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", **Türkler**, C.16, Ankara, 2002, s. 707.

²⁰³ ARMAOĞLU, **XX. yy Siyasî Tarihi**, s.239-242.

²⁰⁴ ARMAOĞLU, **XX. yy Siyasî Tarihi**, s.239-242.

Son olarak Molotov, Mihver Bloğuna katılmaları halinde Yunanistan'da askeri güç bulunduran İngiltere'nin, Boğazlar vasıtası ile kendisine saldırabileceğinden bahsetti ve bunu önlemek için de Türkiye'nin Mihver Devletlere katılmasını sağlamak, Boğazların çevresinde Rusya'nın da dahil olduğu bir güvenlik şeridi oluşturmak ve Almanya'nın güvencesini almak şeklinde şartlar ileri sürdü.

Almanya ile Sovyetler Birliği arasında gerçekleşen Berlin Görüşmesi, iki ülkenin birbirinin nüfuz alanını öğrenmek ve buna göre nasıl bir paylaşım yapılacağını belirlemek için yapıldı. Sovyetler Birliği Almanya'nın kendisi için belirlediği Hindistan ve çevresinde nüfuz sahibi olma düşüncesine sıcak bakmadı.

Ruslar, kendileri için en önemli gördükleri Romanya'nın Alman nüfuzu altında kalması karşısında, Türkiye'deki etkinliğini arttırmaya çalıştı, fakat Almanların Türkiye'deki etkinliğini arttırma konusundaki ısrarı karşısında ittifak antlaşmasını imzalamadı. Almanlar bir şekilde Türkiye'de egemen olmak istemekteydi ve isteklerini gerçekleştirmek için Türkiye'yi işgal planı dahi yapmışlardı. Alman Genelkurmayının Harekat Dairesi Başkanı Albay Heusinger'in Türkiye'yi işgal planına göre, 1940 yılı sonlarına doğru İstanbul ele geçirilecek, Perapalas Oteli de karargah olacaktı.

Batı'da, İngiltere haricinde bir düşmanı kalmayan Almanlar ilk önce Balkanları daha sonra da Türkiye'yi ele geçirerek Rusya'yı çevrelemek istemişti. Doğu'dan ve Güneyden Alman tehlikesi altında kalmak istemeyen Sovyetler Birliği, kendi menfaati için bu tarihten itibaren Türkiye'nin toprak bütünlüğünü savunmaya başladı.²⁰⁵

2.7. Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması (18 Haziran 1941)

Almanya 1940 yılı yazından itibaren Türkiye'yi kendi safına çekmek amacıyla yoğun bir propaganda faaliyeti içerisine girdi. Türkiye ise 14 Haziran 1940 tarihinde topraklarına bir saldırı olmadıkça Türk-İngiliz-Fransız İttifakı yükümlülüklerinin gereği olarak savaşa katılmayacağını açıkladı. Almanya bu sırada Türkiye'yi İngiliz-Fransız ittifakından koparıp Sovyet tehdidi altına sokarak Mihver Bloğu'na katılmasını sağlamaya çalıştı.²⁰⁶

1940 yılı sonlarında ve 1941 yılı ilk aylarında Almanya Balkanlarda yayılma hareketine girişti. Kısa süre içerisinde tüm Balkanlar doğrudan ve dolaylı olarak

²⁰⁵ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s.239-242.

²⁰⁶ Yavuz Özgüldür, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)**, Ankara, 1993, s.133.

Almanya'nın nüfuz sahası altına girdi.²⁰⁷ Almanya'nın Balkanlardaki yayılcılığı İngiltere ve Türkiye'yi endişelendirdiği gibi Sovyetler Birliği'ni de endişelendirmeye başladı. Bu durum üzerine Sovyetler Birliği yeniden Türkiye'ye yanaşmaya başladı. Çünkü Balkanlardaki Almanya'nın yayılcılığına karşı Türkiye'nin göstereceği mukavemet Sovyetler Birliği için önemliydi. Bunu bilen Sovyetler Birliği hemen harekete geçerek, 25 Mart 1941'de Türk Hükümetine başvurarak 1925 tarihli Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı'nı teyit ettiler. Bu yolla 1939'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Sovyetler Birliği'ne yaptığı seyahatin kötü hatıralarını silmeye çalıştılar.²⁰⁸ Ayrıca Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin düzelmeye başlaması sonucunda iki ülke arasında 25 Mart 1941'de ortak bir deklarasyon yayınlandı. Buna göre, iki devletten biri saldırıya uğrar ve savaşa girerse, diğeri onun "*tam anlayış ve tarafsızlığına güvenebilecekti.*" Böylece Almanya'nın yayılcı hareketi tekrar Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerini düzeltti.²⁰⁹

Bu sırada Almanya'nın Sovyet Rusya ile olan olumsuz ilişkileri sürdüğünden dolayı Almanya Türkiye tarafından da bir cephe açarak kuvvetlerini dağıtmak istemiyordu.²¹⁰ Bu nedenle 18 Haziran 1941 tarihinde Almanlar Türkiye ile bir "*saldırmazlık paktı*" imzaladı. Böylece Türkiye tarafsızlık politikasını iyice takviye etti. Ayrıca Bu politika Türkiye'ye savaşa girmeden zaman kazanma olanağı verdi.²¹¹ Ancak bu antlaşmanın imzalanmasını başta Sovyet Rusya olmak üzere ABD ve İngiltere iyi karşılamadılar. Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye yaptığı yardımı hemen kesti.²¹²

18 Haziran 1941'de imzalanan saldırmazlık anlaşması Türkiye'nin Almanya ile olan ilişkileri yönünden bir kilometre taşı oldu. Ne var ki 10 Ağustos 1941'de Rusya ve İngiltere, ortak notayı Türk hükümetine iletiler. Bu notada, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygılı olunacağı ancak, Montrö Antlaşması gereği Türkiye'nin boğazları savaş gemilerine kapalı tutma taahhüdüne sadık kalmasının gereği belirtildi.

1941'de Türkiye-Almanya arasında yapılan dostluk antlaşması'nın maddeleri kısaca şöyle idi: "*Madde 1-Türkiye Cumhuriyeti ve Almanya Reich'i, topraklarının*

²⁰⁷ Fahir Armaoğlu – İsmail Soysal, "Türkiye'nin Hitler Almanyası ile İlişkileri (1933 – 1941), **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, s. 299.

²⁰⁸ Fahir Armaoğlu – İsmail Soysal, "Türkiye'nin Hitler Almanyası ile İlişkileri (1933 – 1941), **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, s. 304.

²⁰⁹ UÇAROL, **Siyasi Tarih (1789 – 1999)**, s. 638.

²¹⁰ Süleyman Kocabaş, "Türkiye'nin İkinci Dünya Harbi Politikası", Askeri Tarih Bülteni, Ankara (Ağustos), 1998, s. 120.

²¹¹ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918–1994**, Ankara, 2003, s.152

²¹² Necdet Ekinci, "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", **Türkler**, C.16, Ankara, 2002, s. 710.

dokunulmazlığına ve bütünlüğüne karşılıklı olarak saygı göstermeyi ve doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak, birbirine karşı her türlü harekattan kaçınmayı yükümlenirler. Madde 2- TC ve Almanya Reich'i ortak yararlarına olan tüm sorunlarda, bunların çözümü için anlaşma sağlamak üzere, bundan böyle aralarında dostça temasta bulunmağı yükümlenirler. Madde 3- İmzası günü yürürlüğe girecek olan antlaşma 10 yıl süre için geçerlidir. Bağlı taraflar, antlaşmanın süresinin uzatılması konusunu, zamanı gelince, aralarında kararlaştıracaklardır. Bu antlaşma onaylanacak ve onay belgeleri en kısa sürede Berlin'de verilecektir...”²¹³ Antlaşmaya Hitler'i temsilen Ankara büyükelçisi Franz Von Papen ve Türkiye Reisi Cumhuru İsmet İnönü adına Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu katıldılar.

²¹³ SOYSAL, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları 1920–1945, s. 196.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNDE YOL AYRIMI (1943–1945)

3.1. İkinci Dünya Savaşına Kadar Olan Dönemde Türk Dış Politikasının Ana Hatları

Uzun bir süre “dış dünya” Osmanlılar için “gavur” dışında pek bir anlam taşımadı. Bu yabancı düşman ya da gavur dünyaya karşı Osmanlı tutumu, imparatorluğun askeri (siyasal ve ekonomik) gücüne bağlı olarak biçimlendi. Tartışılmaz üstünlük döneminde, Batı’ya karşı davranış büyük bir kendine güveni yansıtmaktaydı. İmparatorluk gücünü yitirince Batıya karşı tutumda değişti. Sonradan Batı’nın askeri ve siyasal üstünlüğünün benimsenmesi, imparatorluğun dış dünya ilişkilerini etkiledi.²¹⁴

Ekonomik alanda Duyun-u umumiye siyasal alanda imparatorluktan kopuşlar ve ağır antlaşma metinleri, askeri alanda yaşanan yenilgiler gibi gelişmeler Batı üstünlüğünü kabul eden ve son dönemlerinde büyük güçler arasında denge politikası izleyen hasta adamın dış politikasını belirledi. Osmanlı denge politikası sayesinde, İngiltere, Almanya, Rusya gibi büyük devletler arasındaki çıkar çatışmalarından yararlanarak, çöküşünü Birinci Dünya Savaşı’na kadar uzatabildi.²¹⁵

Osmanlı İmparatorluğu siyasi, ekonomik ve kültürel yapısından bir anlamda kopuşu yansıtan Cumhuriyet ile birlikte, Türk dış politikası şekillenmeye başladı. Ancak Cumhuriyetin kurucularının, Osmanlı mirasından geldiği düşünülürse, yeni ülkenin dış politikası özellikle Osmanlı son dönemlerinden çıkarılan derslerle şekillendi.²¹⁶

Örneğin, Milli Mücadele Dönemi Dış Politikası incelendiğinde, tarih içinde ömrünü tamamlayan bir imparatorluktan, milli ve bağımsız bir devlet kurma amacı bulunmaktaydı. Milli mücadelenin dış politikası “*milletin dahili ve harici istikbalini*” sağlamak olduğu belirtildi. Bu bağlamda, milli mücadele askeri başarıların yanında, diplomatik girişim ve başarıları da kapsadı. İşgal edilmiş bir ülkeden tam bağımsız bir devlet yaratma temel felsefe olduğundan, cumhuriyetin ilk yıllarında (özellikle 1930’lu yıllara kadar) Batıya karşı mesafeli bir dış politika söz konusuydu.²¹⁷

Modern Türkiye’nin kuruluşu ile birlikte dış politika beklenildiği gibi Batı’ya karşı sert ve karşıt bir tavır içinde biçimlenmedi. Bu durumun belki de en önemli nedeni

²¹⁴ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, 2001, s.443.

²¹⁵ KONGAR, **21. Yüzyılda Türkiye**, s.443.

²¹⁶ William Hale, **Türk Dış Politikası 1774–2000**, İstanbul, 2003, s.7.

²¹⁷ ARMAOĞLU, **XX. yy Siyasî Tarihi**, s.307.

Mustafa Kemal'in yeni devletin yapısal ve niteliksel gelişimini şekillendirmek için Batı'nın değerlerinden yararlanmasıydı. Osmanlı son döneminden alınan derslerle beraber “*Yurtta barış dünyada barış*” düşüncesi yeni Türkiye ile dış dünya arasındaki ilişkilerin niteliğini belirledi.²¹⁸

1932’de Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne dahil olması, dış politikada bir dönüm noktasıydı. Çünkü Batı ile ilişkilerin geliştirilmesinde belli bir mesafe alındı. Bunun yanında savaş tehdidinin belirmeye başlaması Türk dış politikasının Batı’ya yaklaşmasında etkili oldu. Almanya, İtalya ve SSCB tehdidinin hissedilmesi Türkiye ile Batı’yı birbirine yakınlaştırdı. Ancak Türkiye gerek savaş öncesi gerekse savaş sonrasında denge politikası sayesinde savaşa dahil olmadı.²¹⁹

Çalışmanın genelinde de vurgulanacağı gibi, Türkiye ikinci dünya savaşında önceki dönemden aldığı dersler ile savaşa girmemeye ve tarafsız kalmaya çalıştı ve bunda da başarılı oldu.

3.2. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Dış Politikası

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin durumu; stratejik mevkiinin önemi dolayısıyla, gerek Müttefiklerin ve gerekse Mihver Devletleri'nin kendisini yanlarında savaşa çekmek için yaptıkları baskılar karşısında savaştan uzak kalmak için verdiği mücadele ile sınırlıydı.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 1920’li ve 1930’lu yıllarda yani dünyanın yeni bir büyük savaşa doğru gittiği dönemde, pek çok önemli iç ve dış sorununu çözümlenme arayışları içerisinde, Atatürk’ün liderliğinde izlenen dış siyasetle uluslararası ilişkilerde kendisine etkin, aksiyoner ve önemli bir yer sağladı. Bu dönemde özellikle 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin imzalanmasından sonra, dış siyasetinde önemli bir değişim hareketi başladı ve Batılı devletlerle olan ilişkileri güçlenme yoluna girdi. Bu sıralarda, 10 Kasım 1938’de Atatürk öldü ve yerine Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü seçildi. 1 Eylül 1939’da da, yani 1923’te Lozan Barış Andlaşması’nın imzalanmasından ve Türkiye’de Cumhuriyetin ilanından 16 yıl sonra, II. Dünya Savaşı başladı.²²⁰

İç siyasetinde tek parti dönemini yaşayan ve “*Milli Şef*” İsmet İnönü’nün yönetiminde bulunan Türkiye, II. Dünya Savaşı başladığında, savaşın dışında ve tarafsız

²¹⁸ KONGAR, 21. Yüzyılda Türkiye, s.445.

²¹⁹ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s.675; KONGAR, 21. Yüzyılda Türkiye, s.308–309.

²²⁰ “*Dünya Siyasi Tarihi*”,

http://www.textara.com/siyasi_tarih_kongre_somurge_seferi_ulke?page=0%2C5

kalarak, toprak bütünlüğünü korumayı amaç edinen bir dış politika izlemeyi esas almış bulunuyordu. Fakat Türkiye'nin jeopolitik durumu ve öneminden dolayı, savaş süresince Mihver ve Müttefik Devletler Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için büyük çabalar harcadılar ve baskılarda bulundular. Türkiye savaşın sonlarına kadar tarafsız kalmayı başardı. Bununla beraber Türkiye, savaşın başlarından itibaren güvenliğini sağlamak üzere, her iki tarafla çeşitli diplomatik ilişkilerde bulunmaktan geri kalmadı.²²¹

Savaşan tarafların faaliyetleri karşısında Türkiye'nin politikası ise, yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni savaş felaketinden uzak tutarak, özellikle savaş sonrası dünyasında bekasına yönelik muhtemel tehdit ve tehlikelere karşı hazır olma ve koruyacağı dinamizmi ile caydırıcılık faktörünü ön plana çıkarma şeklinde açıklanabilir.

Gerçekten de Atatürk, ABD'li General Mac Arthur'un, 27–29 Kasım 1932'de kendisi ile yaptığı görüşme sırasında İkinci Dünya Savaşı'nın katılmazlığı ile İtalya'nın başarılı olamayacağını, Almanya'nın ise yine ABD'nin müdahalesi ile yenileceğini, Rusya'nın savaşın galibi olacağı şeklindeki dahiyane değerlendirmesini yaptı ve kendisinden sonra da takip edilmesi gereken politikanın yönünü belirledi.

Atatürk, Birinci Dünya Savaşı'na mümkün olduğu kadar geç girilmesi gerektiği düşüncesiyle, o zamanki yöneticileri eleştirmişti. Bu sebeple, Birinci Dünya Savaşı'ndan alınan dersler, yaklaşan savaş karşısında özellikle dikkatli davranılmasını gerektirecekti. Üstelik bazı zorluklarla kurulan ve Misak-ı Milli'deki gerekli hedeflerine hemen hemen tümüyle ulaştığı için kendi durumundan dolayı herhangi bir hoşnutsuzluğu bulunmayan Türkiye'nin, yeni bir savaşın dışında kalması ayrıca gerekli görülüyordu.²²²

Atatürk, vefatından kısa bir süre önce de hasta yatağında şöyle demişti: “*Bir dünya harbi olacaktır. Bu harp neticesinde dünyanın vaziyeti ve muvazenesi baştanbaşa değişecektir. İşte bu devre esnasında doğru hareket etmesini bilmeyip en küçük bir hata yapmamız halinde, başımıza mütareke senelerinden daha büyük felaketler gelmesi mümkündür.*”²²³

Atatürk, 10 Kasım 1938'de, İkinci Dünya Savaşı'ndan yaklaşık on ay önce vefat ettiğinde, Türkiye'nin takip edeceği yol bu şekilde çizilmiş durumdaydı. İkinci Dünya

²²¹ “*Dünya Siyasi Tarihi*”,

http://www.textara.com/siyasi_tarih_kongre_somurge_seferi_ulke?page=0%2C5

²²² **Amerikan Tarihinin Ana Hatları**, www.ankara.usembassy.gov, s. 94; ARMAOĞLU, XX. yy **Siyasi Tarihi**, s.403–406.

²²³ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal 1922–38**, c. III, İstanbul 1999, s. 408.

Savaşı süresince Türk Hükümetinin başında 03 Nisan 1939- 08 Temmuz 1942 tarihleri arasında Başbakan Refik İbrahim Saydam ve 08 Temmuz 1942–07 Ağustos 1946 tarihleri arasında Başbakan Mehmet Şükrü Saraçoğlu bulundu.

Önceden de belirtildiği üzere, aynı dönemde İsmet İnönü ise Milli Şef olarak Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Cumhurbaşkanıydı. Bu dönem ayrıca Atatürksüz olarak Türk Devletinin geçirdiği ilk dönem olması nedeniyle önem kazanmaktaydı. 1941 yılının başından itibaren Alman-Sovyet münasebetlerinin tamamen bozulmaya başlaması ve 1 Mart 1941'de Bulgaristan'ın Balkan Pakt'ına katılması Sovyetleri harekete geçirdi.

Cumhuriyet gazetesinde “*Daha Geniş Bir Pakt*” başlıklı yazıda bahsedilen: Balkanlarda kati bir barışı sağlamak amacıyla Türkiye, Bulgaristan ve Yugoslavya devletleri arasında yapılan antlaşma ve bu antlaşmada Sovyetlerin rol oynadığı iyi niyetli, halisane yardımlarıdır.²²⁴ 25 Mart 1941'de Türk Hükümeti'ne başvuran Sovyetler, Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesi halinde, Sovyetler Birliği'nin tam bir tarafsızlık politikası takip edeceğini bildirdiler.²²⁵ İki hükümet arasında mühim bir deklarasyon imzalandı ve Türkiye herhangi bir taarruza uğradığı takdirde Sovyet Rusya'nın bitaraflığını muhafaza etmesi garanti altına alındı. Londra gazetelerine göre “*bu zamanın en heyecanlı hadisesi Rusya'nın, Türkiye'ye verdiği teminattır. Sovyetler birliği Türkiye'ye karşı hasımane hiçbir niyet beslemediğini ve saldırıya uğraması takdirinde Türkiye'yi kendini müdafaada tamamıyla serbest bırakacağını temin eylemiştir.*”²²⁶

Vatan gazetesinde “*Sovyetler Birliği'nin Tam Bitaraflığına Güvenebiliriz*” başlıklı yazıda Türk ve Sovyet hükümetlerinin, Ankara'da ve Moskova'da yapmış oldukları tebliğ neşredildi:“*Şayet Türkiye hakikaten düşmanı tecavüz olur ve topraklarını müdafaa için harbe girmeye mecbur kalırsa o zaman Türkiye, Sovyetler arasında ademi tecavüz misakına istinaden Sovyetler Birliği'nin tam comprehension ve bitaraflığına güvenebilir. Bu beyanat dolayısıyla Türkiye hükümeti Sovyet hükümetine en samimi teşekkürlerini beyan etmiş ve Sovyet Rusya'da böyle bir vaziyete düşer olduğu takdirde Türkiye'nin tam comprehension ve bitaraflığına güvenebileceğini bildirmiştir.*”²²⁷ Aynı

²²⁴ CUMHURİYET, 21.02.1941, No: 5939.

²²⁵ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s.408–410.

²²⁶ CUMHURİYET, 25.03.1941, No: 5971.

²²⁷ VATAN, 25.03.1941, No: 211.

haber Ulus gazetesinde “*Türkiye Sovyetler Birliği’nin Tam Comprehension ve Bitaraflığına Güvenebilir*” manşetiyle aktarıldı.²²⁸

Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, Sovyetler Birliği gibi bir büyük devletin, komşu bir memleketin hücumu maruz kalması takdirinde vaziyeti takviye eden bitaraflık idame etmek niyetini yeniden teyit eylediğini görmekte derin bir memnuniyet duymuştu.²²⁹

Sovyetler, Alman tehdidi karşısında Türkiye'nin desteğinin hayati olduğunu fark ederek, 1939'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na yaptıkları olumsuz hatıraların izlerini silmek ihtiyacı duydular. Almanya, 1939 yılı Ağustos ayı sonlarında, Türkiye'ye yaptığı baskıyı daha da ağırlaştırdı. Buna Türkiye sert tepki gösterdi.

Türk Dışişleri Bakanı, Alman Büyükelçisine iki devlet arasında daha önce imzalanmış olan ticaret anlaşmasının yenilenmemesi üzerine, Alman Hükümeti'nin silahlar konusunda sözünü tutmadığını, bu nedenlerle de Almanya'daki askeri ve teknik elemanlarını geri çekeceğini bildirdi.²³⁰ Türk-Alman ilişkilerinde bu gelişmelerin olduğu sıralarda Sovyetler ile İngiliz ve Fransızlar arasında görüşmeler yapıyordu. Türkiye de bundan olumlu sonuca varılacağını umuyordu. Ancak üç devletin görüşmesi kısa süre sonra kesildi. Türkiye, Kuzey komşusu Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin değişmeye başlaması üzerine Fransa ve İngiltere'ye daha çok yaklaşıma başladı.²³¹

Bu yakınlaşma, 19 Ekim 1939'da Ankara'da, Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında yapılan “*Üç Taraflı Karşılıklı Yardım Antlaşması*” ile sonuçlandı. Böylece Türkiye, bu ittifak antlaşmasıyla, İngiltere ve Fransa'nın yardım ve desteğini sağladı, aynı zamanda Sovyetler Birliği ile bir savaşa sürüklenmek istemediğini göstermiş olmakla beraber, ondan tamamen ayrılıp Batılı devletlere yaklaşmış oldu.²³²

İşte bu gelişmeler ve ortam içerisinde, Sovyetler Birliği'nin daveti üzerine bir dostluk anlaşması yapmak için, Türk Dışişleri Heyeti 25 Eylül 1939'da Moskova'ya vardı. Türk Heyeti, ertesi günü Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı ile yapılan ilk görüşmede, bir Türk-Sovyet Anlaşması yerine, Rusların 1936 Montreux Sözleşmesi ve bu sözleşmeyle kurulmuş olan Boğazlar'ın uluslar arası statüsü üzerinde kendilerinin

²²⁸ ULUS, 25.03.1941, No: 7046.

²²⁹ ULUS, 27.03.1941, No: 7048.

²³⁰ ÖZGÜLDÜR, *Türk-Alman İlişkileri (1923–1945)*, s.156.

²³¹ “Dünya Siyasi Tarihi”,

http://www.textara.com/siyasi_tarih_kongre_somurge_seferi_ulke?page=0%2C5

²³² Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1973)*, Ankara, 1982, s. 234.

lehine değişiklik yapılması istekleriyle karşılaştı. Ayrıca, Türk Boğazları'nı Sovyetler Birliği dışındaki devletlere kapatmayı öngören gizli bir protokol yapmayı ve buna Almanya için bir rezerv, konulmasını önerdiler.²³³

Diğer yandan Sovyetler Birliği, yukarıdaki isteklerinin yanı sıra, kendisinin Besarabya'yı ve Bulgaristan'ın Dobruca'yı topraklarına katması halinde, Türkiye'nin tarafsız kalmasını, yani Balkanlar'da yapacağı değişiklik ve yayılma hareketlerini Türkiye'nin kabul etmesini de istemekteydi. Ayrıca Sovyetler, dostu olan Almanya'ya karşı savaşmakta olan İngiltere ve Fransa ile Türkiye'nin yakın ilişki kurmasını da olumsuz karşılıyordu.

Bütün bunlar ise, Türkiye'nin güvenliğini, bağımsızlık ilkesini ve geleceğini yakından ilgilendiren hususlardı. Bu nedenlerle Dışışleri Bakanı şükür Saraçoğlu, Moskova görüşmelerinde Sovyetler Birliği'nin öne sürdüğü önerileri hemen reddetti. Türk-Sovyet görüşmeleri, Sovyetlerin Türk dış politikası hakkındaki görüşleri ve aşırı isteklerinde ısrar etmeleri üzerine, bir anlaşmaya varılmadan, 16 Ekim 1939'da sona erdi.²³⁴

Moskova görüşmelerinin bu şekilde sona ermesi ve görüşmelerde, Sovyetlerin Türkiye'den istekleri, Türkiye'ye karşı davranışları ve uzlaşmaz tutumları; Türk-Sovyet ilişkilerinde, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne güvensizliğine dayalı yeni bir dönemin başlamasına neden oldu. Almanya'nın Balkanlar ve müteakiben de Ortadoğu ve Süveyş bölgesini kontrol etme tehdidi, İngiltere'de korkuya yol açtı. Bunun üzerine İngiltere, Türkiye'nin savaşa katılmasını teklif etti. Ancak, Sovyetlerin durumundan emin olmayan Türkiye, İngiltere'nin savaşa katılma teklifine yanaşmadı.

Savaşın giderek şiddetlenmesi Türkiye'yi hem Almanya hem de SSCB baskısı altında bıraktı. Belirtildiği üzere, Türkiye bu süreçle birlikte savaş yılları boyunca tarafsızlık politikası izledi. 1939–1945 arası dönemde İngiltere ve Türkiye ilişkilerinin seyrini belirleyen temel unsur ise, savaşın gidişatına göre, İngiltere'nin Türkiye'yi müttefik güçlere dahil etme ve Türkiye'nin savaşa girmeme çabası oldu.

Almanya'nın baskısı bir sonuç vermemekle birlikte, 1942 sonbaharından itibaren Türkiye üzerinde müttefiklerin baskısı artmaya başladı. Almanya'nın Kasım 1942'de

²³³ “Dünya Siyasi Tarihi”,

http://www.textara.com/siyasi_tarih_kongre_somurge_seferi_ulke?page=0%2C5

²³⁴ “Dünya Siyasi Tarihi”,

http://www.textara.com/siyasi_tarih_kongre_somurge_seferi_ulke?page=0%2C5

başlayan Stalingrad Savaşı'nı kaybetmelerinden sonra müttefikler Almanya'yı nihai yenilgiye uğratmak için planlar yapmaya başladılar. Doğal olarak Türkiye de stratejik konumu nedeniyle bu planların içinde yer aldı.²³⁵

Stalingrad, Türkiye-SSCB ilişkileri için bir dönüm noktası oldu. Almanya'nın saldırmasından sonra Türkiye'ye karşı anlayışlı ve dostça davranan SSCB zaferden sonra tekrar 1941 öncesi duruma döndüler. Stalingrad kuşatması devam ederken durumun Almanya için iyi olmadığını gören Türkiye, bunun uzun vadeli sonuçlarından endişe etmeye başladı.²³⁶ SSCB'nin böyle bir zaferden sonra Avrupa'nın hakimi olmasına müttefiklerin mani olup olmayacağı Türkiye'de merak ediliyordu. Fakat Türkiye her şeye rağmen savaş dışında kalmaya kararlıydı. Ama her Alman yenilgisinin Türkiye üzerindeki müttefik baskısını da arttıracığı ortadaydı.²³⁷

Stalingrad çatışmaları devam ederken, Kuzey Afrika'daki Alman hareketi da durduruldu. Almanya'nın bu iki cephede durdurulması, Batı veya Güney Avrupa'da yeni bir cephe açarak Almanya'yı zorlama fikrini ortaya çıkarttı. Bu şekilde SSCB üzerindeki Alman baskısı hafifletilecek, ayrıca SSCB'nin karşı taarruza geçmesi sağlanacaktı. Ama bütün bu planlarda anahtar ülke, Churchill'in ifadesiyle Türkiye idi. Bu tarihe kadar Almanya'nın Avrupa dışına taşmasını önlemek için Türkiye'nin savaş dışı kalması yeterli olmuştu. Fakat şimdi Türkiye'nin durumu Almanya'yı Avrupa'da sıkıştırmak için Avrupa'ya geçmek isteyen müttefiklere engel oluşturuyordu. Bu nedenle 18 Kasım'da Churchill İngiliz kurmaylarına Türkiye'nin 1943 baharında müttefiklerin yanında savaşa girmesi için devamlı bir çaba göstermesi yolunda gerekli talimatları verdi.²³⁸

Churchill bunun sağlanabilmesi için Türkiye'ye kış boyunca silah sevkiyatı yapılmasının yanı sıra İngiltere, SSCB ve ABD'nin Türkiye'ye toprak bütünlüğü teminatı vermeleri gerektiğine inanıyordu. Churchill, Roosevelt'in desteğini aldıktan sonra durumu Stalin'e açtı: "*Kati suretle emin olabiliriz ki; Roosevelt adına da söz söyleyen Churchill'in Rusya'ya danışılmadan ve bu hususta tamamıyla mutabık kalınmadan Türkiye ile bir görüş birliği ilan etmesine bir ihtimal verilmemektedir.*

²³⁵ ORAN, **Türk Dış Politikası**, s.415–425.

²³⁶ Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1973)**, Ankara, 1982, s. 198.

²³⁷ "Dünya Siyasi Tarihi",

http://www.textara.com/siyasi_tarih_kongre_somurge_seferi_ulke?page=0%2C5; ORAN, **Türk Dış Politikası**, s.415–425.

²³⁸ SÖNMEZOĞLU, **Uluslar Arası Politika ve Dış Politika Analizi**, s.140–142.

Türkiye, Rusya'nın batıda en ehemmiyetli komşusudur ve Rus tarafından tasvip edilmeyen bir anlaşma yapılacağına ihtimal verilmemektedir."²³⁹ Stalin'de 28 Kasım'da verdiği cevapta Türkiye'nin 1943 ilkbaharında savaşa girmesini sağlamak için her şeyin yapılmasını arzu ettiğini belirtti. 19 Ekim 1943'de İngiltere, ABD ve SSCB Dışişleri Bakanları Eden, Hull ve Molotov, Moskova'da görüşmelere başladı. Toplantının ilk gününde Molotov, hazırlık çalışmalarında üzerinde anlaşılan gündemi bir kenara bırakarak, Türkiye'nin savaşa katılması konusunu teklif eden yeni bir gündem sundu.

İnönü ve onu destekleyenler, savaştan sonra da gerek ülke içinde, gerekse batılı müttefiklerine karşı uyguladıkları politikaları devam ettirmek istediler. Türkiye bir tek silahı bile ateşlemeden, toprak ve can kaybı vermeden başarılı diplomasi sayesinde, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korudu. Türk ve batılı gözlemciler müttefiklerin uyguladığı politikalar her ne olursa olsun, Türkiye'nin tarafsızlığının her iki taraf içinde en iyi sonucu verdiğini vurgulamaktaydılar.²⁴⁰

Ulus gazetesinde "*Uyanık Türkiye (Yarı Resmi Pester Lloyd Gazetesi Bağımsızlık Siyasetimizi Övüyor)*" başlıklı Tüm güney doğu Avrupa basınına meşgul eden Türkiye'nin bağımsızlık siyasetini konu alan makalede şu bölüm dikkat çekmekteydi: "*Harbin muhtelif safhalarında, muhriplerin dikkati her ne vakit Türkiye'ye döndü ise, bu memleket başlangıçtaki tarafsızlık siyasetini sükûnetle muhafaza etmiştir. Bu siyasetin en kıyaslı yol olduğu her defasında da sonradan sabit olmuştur.*" Yazının devamında Türkiye'nin hiçbir toprak talebinde olmadığı ve elindekileri muhafazadan başka bir şey istemediği ileri sürüldü. Ayrıca 12 adanın alınması için savaflara rağmen Türkiye'nin dış siyasetinde değişiklik olmamasının da takdire şayan olduğu eklendi.²⁴¹

Bu bağlamda, İnönü ve arkadaşları başarılı oldular. Her iki tarafla yürüttükleri pazarlıklarda başarı gösterdiler ve diğer devletlerin propagandalarının kendi iç siyasetlerine nüfuz etmesini engellediler. Bu ülkelerin kalıcı dostluklarının değil de kalıcı menfaatlerinin bulunduğu göz önüne alınarak, Türk diplomasisinin çok iyi bir iş başardığı söylenebilir. Tarafsız kalan diğer devletler gibi Türk ekonomisi de savaş sırasında zorluk çekti. Bu durum varlık vergisinden ziyade, hükümetin ekonomi ve finans idaresindeki başarısızlığından kaynaklanıyordu. Yine de, savaşa katılmaları

²³⁹ VATAN, 08.02.1943, No: 783.

²⁴⁰ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s.394-396.

²⁴¹ ULUS, 12.10.1943, No: 8022.

durumunda, savaş sonrası ülkenin çekebileceği mali sıkıntılarla karşılaştırılınca bu ekonomik sorunlar önemsiz kalıyordu.²⁴²

İnönü ve arkadaşları amaçlarına ulaşabilmek için, bir gücü diğerine karşı kullanarak Türkiye'nin stratejik pozisyonundan azami ölçüde faydalandılar. Türkiye'nin askeri güçsüzlüğü, Almanya ya da SSCB'den gelebilecek bir saldırıya karşı onu ciddi sıkıntılar içinde bırakıyordu. Modern hava kuvvetlerine ve mekanize kara kuvvetlerine sahip devletlere karşı Boğazları korumak neredeyse imkansızdı. Buna rağmen bu zayıflığı bir diplomatik avantaja dönüştürmeyi başaran İnönü, Türkiye'nin askeri açıdan hazırlıksız olduğu konusunu vurguladı ve müttefiklerin baskılarından kurtuldu. Aynı zamanda İngiltere ile ABD'nin Türkiye'yi savaşa sokma konusundaki görüş ayrılıklarından faydalanmayı başardı.²⁴³

Türkiye ile müttefikler arasında gerginliğe neden olan tek unsur, müttefiklerin tek bir düşmanı bulunurken Türkiye'nin hem mihverden, hem de SSCB'den tehdit alıyor olmasıydı. Türklere göre Stalin de en az Hitler kadar tehlikeliydi. Türkiye bunu da bir avantaja dönüştürüp, 1939 yılında imzaladıkları üç taraflı anlaşmadan doğan yükümlülüklerini 1940 yılında yerine getirmemelerini SSCB'ye karşı bahane olarak kullandı. Benzer şekilde 1941 yılında Almanya'nın yaptığı savaş yardımı çağrısı karşısında SSCB'nin saldırması tehlikesini ileri sürdü.

Almanya'nın SSCB'ye saldırma arzusunun Orta Doğu'yu istila etme arzusundan daha büyük olması 1941 yılında Türkiye'yi Alman istilasından kurtardı. Alman orduları SSCB'de yenilgiye uğradığı için İngilizleri Orta Doğu'dan çıkaramadılar. Çünkü bunu yapabilmesi için hem SSCB'yi yenmesi hem de Türkiye'yi istila etmesi gerekiyordu. Savaş sonunda Almanya'nın çekilmesi üzerine Yunanistan'ı SSCB değil de İngiltere'nin işgal etmesi Türkiye'nin üç tarafının düşmanlarca kuşatılmasını engelledi. Bunlar Türkiye'nin bağımsız bir devlet olarak ayakta kalmasını sağladı.²⁴⁴

Türkiye'nin savaş boyunca tarafsız kaldığını söylerken, 1939–1945 yıllarında politikalarda meydana gelen önemli değişikliklerin göz aradı edilmemesi gerekir. Bu değişiklikler Türkiye'nin savaş galibi olacak taraf hakkındaki inançlarını değiştirmesinden kaynaklandı. Ekim 1939-Haziran 1940 arsında Türkiye yaptığı atlaşmayla İngiltere ile Fransa'nın müttefiki oldu ve ittifaktan doğan yükümlülüklerini

²⁴² ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s.394–396.

²⁴³ HALE, Türk Dış Politikası 1774–2000, s.90–91.

²⁴⁴ HALE, Türk Dış Politikası 1774–2000, s.90–91.

yerine getirmeye hazır gözüküyordu. 1940 yılı baharında Almanya ile saldırmazlık paktının imzalanmasıyla daha da tarafsız bir konuma geldi ve Menemencioğlu'nun belirttiği gibi her iki tarafa da eşit mesafede “*Aktif tarafsız*” bir ülke oldu.²⁴⁵

1943'te yeniden müttefiklere yaklaşan Türkiye, saldırmazlığını sürdürdü. 1943-1944 yılları arasında Türk liderleri müttefiklere, sadece Balkanlar'da bulunacak müttefik birliklerinin bir parçası olarak savaşa katılmaya niyetli olduklarını yinelediler. Doğu Avrupa'nın SSCB'nin eline geçmesini önlemeye çalışması Türkiye'nin samimi bir davranıştıydı. İngiltere ile ABD Balkanlarda bir hareket gerçekleştirmiş olsalardı, büyük ihtimalle Türkiye de buna katılacaktı.

Türkiye'yi savaştan uzak tutmakta başarılı sayılan Türk diplomasisi, SSCB'yi Doğu Avrupa'da egemen güç haline getirilmesi bakımından eleştirilebilir. Türk politikacıları, özellikle de Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu SSCB ile batı komşuları arasındaki güç dengesini, Almanya'nın tamamen ortadan kalkmasını engelleyerek korumaya özen gösterdi. XIX. yy.'a kadar Türk diplomasisindeki bu asıl hedef, 1939- 1945 döneminde müttefiklerin düşmana karşı girdikleri tutum ve Hitler'in savaştan vazgeçmeyen tavrı sebebiyle ulaşılmaz görülüyordu. Hem müttefikler hem de mihver kesin zafer kazanmak için savaştılar.²⁴⁶

3.3. Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşına Dahil Etme Çabaları ve Sovyet Tutumu

3.3.1. Casablanca Konferansı (15–24 Ocak 1943)

Roosevelt ve Churchill savaşın gidişatını tartışmak üzere 15 Ocak 1943'te Casablanca'da bir araya geldiler. Savaşı, düşmanın kayıtsız şartsız teslim olmasına kadar sürdürülmesi kararını aldılar. Türkiye aslında Almanya'nın Avrupa'da sürdürülebilir barış için özellikle savaştan sonra SSCB'ye karşı bir denge unsuru olarak korunması gerektiğine inanmaktaydı. Ama savaşa henüz girmemiş olan Türkiye'nin bu konudaki görüşlerini soran yoktu. Üstelik görüşmelerde belli başlı konulardan biri de Türkiye oldu. İki lider Casablanca'da bir kere daha Türkiye'nin savaşa girmesini temin için gerekli teşebbüslerde bulunulmasını kararlaştırdılar. Ayrıca bu girişimi iki ülke adına Churchill'in yapmasına karar verdiler.²⁴⁷

²⁴⁵ HALE, *Türk Dış Politikası 1774–2000*, s.90–91; ARMAOĞLU, *XX. yy Siyasî Tarihi*, s.394–396.

²⁴⁶ ARMAOĞLU, *XX. yy Siyasî Tarihi*, s.401–402.

²⁴⁷ ARMAOĞLU, *XX. yy Siyasî Tarihi*, s.391.

Her ne kadar açıkça belirtilmese bile Casablanca'da Çin'le meşgul olma işinin tamamen ABD'ye bırakılması karşılığında, Türkiye ile meşgul olma işi de İngiltere'ye bırakıldı. Hatta Türkiye'nin savaşa girmesini sağlamak için ABD askerî yardımı da İngiltere aracılığıyla gerçekleşecekti. Alınan karar gereği, her iki lider 25 Ocak'ta İnönü'ye ayrı ayrı birer mesaj göndererek Churchill'in kendisiyle buluşma teklifinin kabulünü istediler. İnönü'de kabul etti.

3.3.2. Adana Konferansı (İnönü-Churchill Görüşmeleri) (30–31 Ocak 1943)

İnönü-Churchill görüşmeleri 30 Ocak–1 Şubat 1943'te Adana-Yenice İstasyonu'nda başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ve bazı askeri danışmanların katılımıyla gerçekleşti. Görüşmelerde esas olarak Türkiye'nin savaş dışı durumu, Türk- Sovyet ilişkilerinin son haliyle Balkanlar'ın durumu ve askeri açıdan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin güçlendirilmesi gereği üzerinde duruldu.

Churchill genel olarak Türkiye'ye Kuzey ve Güneyden yönelebilecek Alman tehditlerinin Stalingrad ve Kahire'de kazanılan başarılarla bertaraf edildiğini, Almanya'nın petrol ihtiyacı nedeniyle Ortadoğu'ya ulaşmak amacıyla yaz aylarında merkezden bir harekete geçebileceğini, Türkiye'nin böyle bir saldırıya karşı koyacak şekilde desteklenmesi gerektiğini, fakat Alman saldırısı beklenmeden SSCB kuzeyden, müttefikler de Türkiye üzerinden güneyden harekete geçerlerse Almanya'yı yenilgiye uğratabileceğini ifade ederek Türkiye'nin 1943 yılı sona ermeden müttefikler safında savaşa girmesini istedi. İnönü ise bu teklife karşılık öncelikle Türk ordusunun savaşa katılabilecek düzeyde teçhizatlandırılması gerektiğini, ayrıca Türkiye'nin SSCB'den emin olmadığını ve Almanya'nın yenilmesinden sonra Avrupa'da hakim olmasından endişe ettiğini bildirdi.²⁴⁸

Görüşmeler sonucunda Türkiye'nin her halükarda olası bir Almanya saldırısına karşı koyabilmesi için öncelikle Türkiye'nin bir yıllık savaş ihtiyacını karşılayacak malzemeye, saldırıya uğraması mümkün olan yerlerin korunması için bir İngiliz uçak filosu ve Türk komutası altına girecek bir miktar uçaksavar ve tanksavar birliklerinin verilmesi kararlaştırıldı. Ama SSCB konusundaki endişelerle ilgili olarak görüşmelerin

²⁴⁸ ORAN, *Türk Dış Politikası*, s.451–454.

ikinci gününde başlayan tartışma ciddi bir görüş ayrılığının mevcut olduğunu göstermekteydi.²⁴⁹

Churchill Türkiye'nin SSCB'den duyduğu endişeyi bertaraf etmek için Molotov ve Stalin'le konuştuğunu, SSCB'nin gelecek on yılda yeniden kalkınma ve imar faaliyetleriyle fazlasıyla meşgul olacağını, bunu için müttefiklerin teknik yardımına ihtiyaçları olduğunu, komünizmin değişime uğradığını ve sonuçta SSCB'nin İngiltere ve ABD'yle iyi ilişkiler kuracağına inandığını belirtti.

İnönü ve Saraçoğlu ise SSCB'nin savaştan sonra emperyalist bir devlet haline gelebileceğine işaret ettiler. Almanya kesin olarak yenildiği zaman, bütün Avrupa'ya yayılmış olan Slav ve komünistlerin Almanya'nın müttefiki olan devletleri SSCB'nin yanına çekeceğini belirttiler. Buna karşılık Churchill, savaştan sonra barış ve güvenliği korumak için Milletler Cemiyeti'nden daha kuvvetli uluslararası bir örgütün kurulacağını, kendisinin komünizmden korkmadığını, SSCB'nin savaştan sonra Almanya gibi hareket etmesi halinde kurulacak olan yeni örgütün bütün üyeleriyle birlikte SSCB'ye karşı çıkacağını ileri sürdü.²⁵⁰

Görüldüğü üzere Türkiye ile İngiltere arasında özellikle SSCB'nin savaş sonrası konumu üzerine önemli görüş ayrılıkları vardı. 1943 yılında Türk-Sovyet ilişkilerindeki belirsizlik devam ederken, Churchill'de bu belirsizlik karşısında net bir tavır sergileyemedi. Yine de Türkiye'nin askeri açıdan güçlendirilmesi gerektiği ve Türkiye'nin savaşa katılmasa bile savaş dışı durumunun müttefiklerin lehinde olduğu konusunda bir görüş birliği oluştu.

Bu dönemde İnönü'nün en önemli hareket noktalarından birisi müttefikleri, özellikle Churchill'i, Almanya'nın mutlak yenilgisini önleyerek savaş sonunda Avrupa'da SSCB'ye karşı denge unsuru olarak korumaya ikna etmektir. Adana Konferansı mümkün olduğunca gizli yapıldığı halde kısa zamanda duyuldu ve Almanya'da tepkilere yol açtı. Türkiye'nin savaş dışı kalmayı sürdürmesi bu dönemde Almanya'ya karşı Balkanlar'da yeni bir cephe açılmasını engellemekteydi. Dolayısıyla Almanya'da yapılan yorumlarda Türkiye'nin tarafsızlığını şimdilik koruyacağına, ama çeşitli cephelerde savaşın Almanya aleyhine gelişmesi durumunda konumunu yeniden değerlendireceği sonucuna varıldı.²⁵¹ Adana'da, Churchill'in Türkiye'yi savaşa hiçbir

²⁴⁹ ORAN, **Türk Dış Politikası**, s.451-454.

²⁵⁰ ORAN, **Türk Dış Politikası**, s.451-454.

²⁵¹ ORAN, **Türk Dış Politikası**, s.451-454.

zaman zorlamayacağına dair verdiği sözü hatırlatarak üzerindeki baskıyı azaltmaya çalışan Menemencioğlu, 17 Kasım 1943'te, ilke olarak savaşa girmeyi kabul etti.

3.3.3. Quebec Konferansı (14–24 Ağustos 1943)

SSCB'nin giderek artan huzursuzluğuna ve Türkiye'nin direnişine rağmen, İngiltere'nin Türkiye'yi müttefiklerin yanında savaşa sokma gayretleri Adana görüşmelerinden sonra da devam etti. İtalya'nın savaş dışı bırakılması ihtimali arttıkça daha da kuvvetlendi. Çünkü İtalya'nın savaş dışı kalması, Türkiye'nin Akdeniz'deki endişelerini ortadan kaldırarak, ittifaka uygun hareket etmesi için daha kuvvetli baskı yapılmasını sağlayacaktı.

3.3.4. Moskova Konferansı (19 Ekim 1943)

Quebec Konferansı'nda üzerinde durulan konulardan biri de, Stalin'in katılımıyla yeni bir zirve toplantısı yapılmasıydı. 19 Ekim 1943'de İngiltere, ABD ve SSCB Dışişleri Bakanları Eden, Hull ve Molotov, Moskova'da görüşmelere başladı. Toplantının ilk gününde Molotov, hazırlık çalışmalarında üzerinde anlaşılan gündemi bir kenara bırakarak, Türkiye'nin savaşa katılması konusunu teklif eden yeni bir gündem sundu.²⁵²

İlk günden Ruslar konferansa katılan diğer Müttefik Devletlere baskı yapacaklarını gösterdiler. Moskova Konferansı başlarken Sovyetler Birliği'nde, Türkiye hakkında kötü bir izlenim oluştu. Molotov, Türkiye'ye karşı olan ilgilerini açıkça vurguladı ve Sovyet Ordusu'nun taşıdığı yükü hafifletmek için Türklerin savaşa katılması gerektiğini savundu. Molotov'un bu isteği Churchill'i hem sevindirdi, hem de şaşırttı. Churchill, Rusların Türkiye'nin savaşa girmesi ile ilgili fikirlerini değiştirmesine bir anlam veremedi.²⁵³

Sovyetlerin bir taraftan Balkanlarda, Türkiye'nin desteğinde yeni bir cephe açılmasına karşı çıkması, diğer taraftan da Türkiye'nin savaşa girmesi için diğer Müttefik Devletlere baskı yapması, politikasındaki tutarsızlığının bir göstergesiydi. Sonuç olarak bakıldığında, Rusların Türkiye'nin sadece kendi istedikleri cephelerde savaşmasını istediği anlaşıldı ve bunun Türkiye tarafından kabulü mümkün değildi.

Konferansta Türkiye'nin savaşa girmesi ile ilgili iki önemli iddia ortaya atıldı. İlk olarak, İngilizler savaşın biran önce sona ermesi için muhakkak Türkiye'nin savaşa

²⁵² ORAN, *Türk Dış Politikası*, s. 454–455.

²⁵³ DERİNGİL, *Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, s. 207.

katılması gerektiğini belirtirken, ABD, Türkiye'nin savaşa girmesi ile ilgili çekimser kaldı hatta Türkiye'nin savaşa girmesini gereksiz gördü. Amerika her şeyden önce, Türkiye'yi savaşa sokmak için Sovyet tehlikesine karşı Türkiye'nin güvence isteyeceğini ve bu güvenceyi veremeyeceklerini düşünerek hareket etti ve Türkiye'nin savaş dışı durumunun devam etmesi gerektiği görüşünü savundu. Bu konuda Roosevelt: "...Eğer Türk olsaydım, savaşta yansızlığı bırakmadan önce İngiltere'den yardım konusunda daha büyük güvenceler isterdim..." dedi.²⁵⁴

Sovyet diplomatlar ise sürekli olarak Türkiye'ye yapılan askeri yardımdan söz açarak, Amerikan ve İngiliz diplomatlarının amaçlarını öğrenmeye çalıştılar. Ruslara göre, Türkiye savaşa girmeyecekse, niçin Türkiye'ye askeri yardım yapılmaktaydı? Yoksa savaş sonrasında Sovyetlere yönelik bir hareket mi yapılacaktı? Bu soruların cevabı Ruslar için çok önem taşımaktaydı ve Türkiye'nin savaşa girmesiyle Ruslara göre tüm bu sorular çözümlenecekti. Öyle ki, Türkiye aktif olarak savaşmasa da hava üslerinden faydalanabiliriz düşüncesi dahi artık Molotov'u tatmin etmemekteydi.

Tek çözüm Türkiye'nin topyekün savaşa girmesiydi. Molotov'un bu görüşüne Churchill'de destek verdi. Churchill'e göre, İtalya'nın savaş dışı kalması ile Akdeniz'de Türkiye'ye saldırabilecek Mihver kuvvetlerine büyük darbe indirildi ve Türkiye artık kendilerine daha fazla direnemeyecekti.²⁵⁵

1 Kasım 1943 gecesi Eden ve Molotov, Hull'un imza yetkisi bulunmadığı gerekçesiyle katılmadığı bir antlaşma imzaladılar. Antlaşmada şu kararlar alındı:

— Türkiye'nin ve diğer barışsever devletlerin ilgilendiği Hitler Almanya'sının bozguna uğratılmasını çabuklaştırmada Birleşmiş Milletlere katılabilmesi için iki Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin 1943 yılı bitmeden önce BM yanında savaşa girmesini arzuya şayan bulmaktadır.

— İki Dışişleri Bakanı İngiltere ve Sovyet Hükümeti adına 1943 yılı sonundan önce BM safında savaşa girmesi için aralarında kararlaştırılacak en erken tarihte Türkiye'den talepte bulunulmasında anlaşmışlardır.

— Türkiye'den üsler ve iki memleket arasında (Türkiye ve İngiltere) kararlaştırılacak savaş kolaylıklarının Müttefik kuvvetlerce tahsisi yolunda BM'e

²⁵⁴ ORAN, *Türk Dış Politikası*, s. 454–455.

²⁵⁵ ORAN, *Türk Dış Politikası*, s. 459–460.

mümkün olan bütün yardımı yapması için derhal talepte bulunulmasında anlaşmaya varmışlardır.

Antlaşma maddeleri incelendiğinde hepsinin de Türkiye'nin biran önce savaşa girmesini amaçladığı görülmekteydi. Fakat Sovyetler Birliği'nin 1943 yılında, Doğu cephesinde Almanya'ya karşı bir üstünlük kurmasına rağmen ve herhangi bir Türk yardımına ihtiyacı yokken, Türkiye'nin savaşa girmesi için, niçin bu kadar ısrarcı olduğu hayret vericiydi.

Rusya'nın bu ısrarının birçok nedeni bulunmaktaydı. İki yıl boyunca çok zorlu savaşlar yaşayan ve büyük zararlara uğrayan Sovyetler Birliği, türlü bahanelerle sürekli üzerindeki yükümlülüklerini yerine getirmeyen Türkiye'nin de bu sıkıntılara ortak olmasını istemiş olabilirdi. Ya da daha öncede belirttiğimiz gibi Türkiye'nin savaşa girmesi ve savaştan büyük zararlar görmesi, Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerinde nüfuz sahibi olmasını kolaylaştıracaktı.

Rusların, Türklerin savaşa girmesine yönelik ısrarının altında yatan ikinci ve en önemli sebep ise, Rusların artık savaşı kazanmak için değil, savaş sonrasını düşünerek hareket ettikleriydi. Türkiye bu gerçeği gördü ve Sovyetlere karşı izlediği politikasında gerilimi azaltma yoluna gitti. Moskova Konferansı sonrasında çeşitli değerlendirmeler yapan Türk basını, genel olarak Sovyetlerle olan dostluk üzerinde yoğunlaştı.²⁵⁶ Bulgar nazırının Rusların Türkiye'ye karşı mütecaviz hisler beslediği iddiaları karşısında İzvestiya gazetesinin cevabı şöyle oldu:“Sovyet Rusya'nın Türkiye topraklarında gözü yoktur. Türkiye, Sovyetlere karşı 23 seneden beri değişmez bir dostluk siyaseti takip etmiştir. Sovyet Rusya bunu asla unutmayacaktır.”²⁵⁷

Falih Rıfki Atay yazısında Sovyet muharriri Milonov'un makalesinden bahsetti. Milonov yazısında, bizim vefalı ve hatırasına bağlı olduğumuz Lenin'in memleketimiz ve halkımız hakkında düşüncelerinden bahsetti. Türk-Rus ilişkileri şu satırlarda özetlenebilir:“Rusya'da yeni rejimin lideri olduğu vakit(Lenin),bizim milli savaşımızı, sevmek ve övmekten başka bir şey yapmıştır: Atatürk'le birlikte yeni Rusya, yeni Türkiye münasebetleri geleneğini kurmuştur. Bu geleneğin ruhu, iki devlet münasebetlerini bir daha tezatlandırmamak, iki devleti birbirinden daha emin kılmak, devamlı ve bozulmaz bir dostluk ahengini, geçici her türlü menfaat ve his dalgaları üstünde tutmaktır. Lenin ve Atatürk ölmüşlerse, onların eserlerini ancak yürüten,

²⁵⁶ ORAN, *Türk Dış Politikası*, s. 459–460.

²⁵⁷ VATAN, 15.04.1943, No: 849.

ilerleten ve yükselten iki şef, İnönü ve Stalin başımızdadırlar.”Yazının devamında bu dostluğun özetle tarihinden bahsedildi.²⁵⁸

Ahmet Emin Yalman, “*Komşumuz Rusya*” başlıklı yazısında Cumhuriyet’in ilk günlerinden 1939’lara kadar Rusya ile olan dostane ve samimi ilişkilerimizden bahsederken yalnız 1939’da görüşlerimizin ayrıldığını bunun da dünya buhranında maruz bulunduğumuz birtakım şartların arizi bir neticesi olduğunu söyledi. Fakat bu halin bile dostluğumuz esasını değiştirmediyini belirtti.²⁵⁹ Beyoğlu’ndaki Rus Sovyet binasındaki Leningrad, Stalingrad adlı sergiyi gezen Ahmet Emin Yalman yazısında Sovyet Rusya’nın büyük zorlukları aşarak mevcut imkanlarına göre en iyi ve en bol malzeme yapan, çok kabiliyetli adamlar yetiştiren ve bunları yerinde kullanan memleket sıfatıyla bu harpte Rusya’nın en iyi puanı aldığından ve bizim de bunlardan çıkarılması gereken derslerimiz olduğundan bahsetti.²⁶⁰

Moskova Konferansı’nda Türkiye’nin kademeli olarak savaşa girmesine karar verildi. İngiltere askeri yardım sevkıyatına devam ederken, aynı zamanda Türk hava üslerini kullanma izni isteyecek, daha sonra 1943 yılı sonuna kadar Sovyetler Birliği’nin isteği doğrultusunda Türkiye’nin savaşa girmesi sağlanacaktı.

Fakat Sovyetlerin, Türkiye’nin savaşa katılmasıyla ilgili tezat düşüncelerinin olduğunu aktaran haberler de yayımlandı. Örneğin Die-Tad (İsviçre) gazetesinin malumatına göre:“*Sovyetler, İngiliz ve Amerikalıların Balkanlara en küçük bir müdahalesini dahi istememekteler. Yine bu malumata atfen Sovyetler Türkiye’nin harbe girmesine aşağıdaki sebepler dolayısıyla aleyhtardır. Türkiye’nin müttefikler lehinde harbe girmesi fülüyatta yalnız Balkanlarda tesirini gösterebilir. Türkiye herhalde yalnız başına Almanya’ya karşı harp edemeyeceği için Balkanlara otomatik surette İngiliz ve Amerikan ordularının da girmesini intaç edecektir. Lakin Sovyet Rusya bu akıbeti bertaraf etmek arzusundadır, Çünkü öteden beri Balkanları kendi nüfus sahası addetmektedir.*”²⁶¹

Ayrıca Moskova Konferansı’nda, 1944 yılı baharında Fransa’ya çıkartma yapılması kararlaştırıldı. İngiltere’nin üzerinde ısrarla durduğu Balkan Cephesi fikri önemini kaybetti. Moskova Konferansı bitince İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile görüşmek üzere Kahire’ye gitti.

²⁵⁸ ULUS, 16.01.1944, No: 8087.

²⁵⁹ VATAN, 13.03.1944, No: 1177.

²⁶⁰ VATAN, 27.04.1944, No: 1222.

²⁶¹ VATAN, 05.06.1944, No: 1261.

Kahire’de Eden Türk Dışişleri Bakanı Menemencioğlu’na, İngiltere adına hava üslerini kullanma izni, üç müttefik hükümet adına ise yılsonuna kadar savaşa katılma sözü istedi. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu kendisine iletilen bu talebe karşılık, Türkiye’nin savaşa girmesi halinde İstanbul, İzmir hatta Ankara’ya, Alman hava kuvvetlerinin hücumunu önlemenin imkansız olacağını anlatarak üs verme teklifini reddetti ve savaşa girip girmeme konusunda ise karar verme yetkisinin hükümetinde olduğunu belirtti.²⁶²

Times gazetesinin 26 Şubat yazısında son zamanlarda Türkiye’de bulunmuş bir muhabirin görüşlerine yer verildi. Haberinde Türkiye’nin sonuna kadar tarafsızlık siyasetine devam edecek gibi görüldüğünü, bununla beraber bir değişiklik ihtimalinin de tamamıyla ihtimal dışında olmadığını ilave eden muhabir şunları demekteydi: “*Fakat halen Balkanlarda ve Ege denizi adalarında bulunan Alman kuvvetlerinin havadan ve karadan hücumlarına uğramak tehlikesine maruz kalmayacağına emin olmadıkça Türkiye’nin harbe girmeyeceği bedihidir. Diğer taraftan Müttefiklerin noktai nazarına göre, Almanya’nın Cenup-doğu Avrupa’da kudretsiz bir hale konulmasından sonra Türkiye’nin harbe girmesinin kendisine pek az faydası olacağı da bedihidir.*” Türkiye tarafından müttefiklere üs verilmesinin harbi kısaltmak bakımından faydalı olacağını söyleyen muhabir; Alman kara kuvvetlerinin Türkiye’ye karşı bir taarruzda bulunacak vaziyette olduklarını zannetmemekte ve üsleri Bulgaristan’da bulunan Alman uçaklarının İstanbul üzerine bir iki akın yapmaları mümkün ise de Alman hava kuvvetlerinin devamlı taarruzlarda bulunabilecek uçağa malik olmasının şüpheli olduğunu ileri sürmekteydi.²⁶³

Eden’in baskıları sonuç vermedi ve Türkiye’nin savaşa sokulması konusunda bir ilerleme kaydedilemedi. Adana’da, Churchill’in Türkiye’yi savaşa hiçbir zaman zorlamayacağına dair verdiği sözü hatırlatarak üzerindeki baskıyı azaltmaya çalışan Menemencioğlu, 17 Kasım 1943’te, ilke olarak savaşa girmeyi kabul etti. Türkiye, hava üssü vermektense direkt olarak tüm hazırlıklar tamamlandığında savaşa girmek istedi.

Almanya sürekli olarak Türk hava üslerinin kullanılması halinde bunun savaş sebebi olarak kabul edileceğini belirtirken, hava üslerinin kullanılması ile savaşa girilmesi arasında bir fark görmeyen Türk diplomatlar, hazırlık bahanesi ile zaman

²⁶² OTMANBÖLÜK, “İkinci Dünya Savaşında Boğazlar Üzerindeki Kâbus”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı 2, Şubat 1978, s. 159–161.

²⁶³ ULUS, 27.02.1944, No: 8129.

kazandılar. Kahire’de Türkiye’nin İngiltere’ye de tam olarak güvenmediğini gösteren Eden ve Menemencioğlu arasında ilginç bir görüşme oldu. Menemencioğlu Ankara’ya döndükten üç gün sonra 13 Kasım akşamında, Büyükelçi Steinhard ile görüşerek askeri eksikliklerin giderilmesi halinde ABD ve İngiltere Balkanlarda yeni bir cephe açarsa, Türkiye’nin de derhal savaşa gireceğini belirtti.²⁶⁴

Kahire Konferansı sırasında Türkiye de artık savaşın sonunu gördü ve ona göre bir politika izlemeye başladı. Savaş sonrasında Rus tehlikesini önlemek için ABD ve İngiltere ile yakınlaşmak, Türkiye için kaçınılmaz oldu. Türkiye’nin, ABD ve İngiltere’ye yakınlaşması için savaşa biran önce girmesi gerekmektedir.

Ancak Türkiye’nin savaşa girmesi ile ilgili olarak, Müttefiklerin beklentileri ile Türk Ordusu’nun durumu arasında büyük farklar bulunmaktaydı. Tan Gazetesinde, Rueter Muhabiri’nin Türkiye’nin savaşa girmesi ile ilgili yazısında, iki milyonluk bir Türk Ordusu’ndan ve birçok hava üssünden faydalanılacağı belirtilirken, İstanbul’un Almanlar tarafından bombalanmasının da muhtemel olduğu belirtildi.²⁶⁵

Taarruz gücünden yoksun ve demode silahlarla donanmış Türk Ordusu’nun savaşa girmemesi için büyük çaba sarf edildi. İngiltere her ne kadar yardımların ulaştırılacağı konusunda teminat vermişse de, gelen yardımın miktarı çok azdı.

Emekli General Salih Polatkan, Türkiye’ye gönderilen askeri teçhizatla ilgili olarak: “Gelecek olan yardımların çoğu ya Almanlar tarafından daha gemilerde iken batırılıyordu, ya da Kuzey Afrika’daki birliklere veriliyordu. Türkiye’ye ise kaliteli olmayan silahlar gönderiliyordu. Eldeki küçük tanklar ve az sayıdaki uçaklarla Almanya’nın karsısına çıkmak ordunun feda edilmesi demektir. Buna rağmen İngilizlerin, Türklerin elinde acaba hiç mi silah yok? Sorusuna Mareşal Fevzi Çakmak; silâh altında bulunan tek mil ordumuz hazırdir ama İkinci Dünya Savaşı’nda kullanılan modern silahlara karşı mücadele edecek vasıfta değildir.”²⁶⁶ dedi.

Askeri açıdan yetersiz olan Türk Ordusu’nun durumu göz önüne alındığında, savaş dışı kalma politikası ile Türkiye II. Dünya Savaşı’nda birçok devletin yaşadığı felaketleri yaşamaktan kurtuldu. Bununla beraber Türkiye, tüm eksikliklerine rağmen

²⁶⁴ OTMANBÖLÜK, “İkinci Dünya Savaşında Boğazlar Üzerindeki Kâbus”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı 2, Şubat 1978, s. 159–161.

²⁶⁵ DERİNGİL, **Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye’nin Dış Politikası**, s.30–37.

²⁶⁶ DERİNGİL, **Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye’nin Dış Politikası**, s.30–37.

saldırıya uğradığı takdirde savaşa girme konusunda tereddüt etmeyeceğini açıklamaktan da çekinmedi.

3.4. Molotov-Sarper Görüşmesi ve Türk-Sovyet Saldırmazlık Anlaşması'nın Uzatılmayacağına Dair Sovyet Notası (7 Haziran 1945)

Türkiye Yatla Konferansı'ndaki gelişmeler neticesinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Bu hareket, Türkiye'nin BM konferansına kurucu üye olarak katılabilmesi için gerekli olan hukuki bir şartın yerine getirilmesinden başka bir anlam ifade etmiyordu. Fakat bu hareket SSCB için tatmin edici olmadı.

Dışişleri Bakanı Molotov 19 Mart 1945'de Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'i makamına davet ederek, SSCB'nin 20 yıldır Türk-Sovyet ilişkilerine temel olan 17 Aralık 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nın süresinin uzatılmayacağını ve özellikle “*II. Dünya Savaşı Sırasında Meydana Gelen Köklü Değişiklikler*” nedeniyle, 7 Kasım 1935 tarihli protokole uygun olarak anlaşmanın feshini bildiren bir nota verdi. Böylelikle Türkiye'nin savaş boyunca çekindiği başına gelmişti.²⁶⁷ Meseleyi tektik eden Cumhuriyet hükümeti 1925 muahedesinin kıymetini tebarüz ettirdi, Sovyetlerin fesih isteğini kaydeylediklerini bildirdi. Ayrıca o anki mevcut duruma göre ve her iki tarafın menfaatlerine uygun bir antlaşma için her zaman hazır olduklarını ekledi.²⁶⁸

1923 senesinde imza edilen ve 1945 senesi kasım ayının 7sinde bitecek olan Türk-Sovyet antlaşmasının her ne kadar devam ettirilmesi kıymetli olsa da 2nci Dünya Savaşı esnasında değişen mevcut durum sebebiyle akit daha fazla devam ettirilmeyip fesholundu. Bu konu hakkında Rus İzvestia gazetesi şunları söyledi:

“Tamamıyla farklı bir vaziyet içinde akdedilmiş olan bir muahedenin meriyette bırakılması, mütecevizi ezmeğe uğraşan demokrat memleketlerin, barışsever bütün milletler arasında sağlam bir barış temellerinin daha şimdiden atılması işiyle meşgul buldukları bir sırada ne akit taraflarının ne de genel olarak milletlerarası münasebetlerin ilerideki gelişmeleri bakımından faydalı olacaktır.”

Her seferinde değişikliklerle ikişer sene uzatılan ve 20 senedir süren akit artık mevcut durumda ihtiyacı karşılamadığı İzvestia gazetesinde geçmekteydi. Ayrıca Sovyetlerin İngiltere ile 20 yıl öncesine göre büsbütün farklı ilişkileri olduğunu ve

²⁶⁷ ORAN, *Türk Dış Politikası*, s.499–502.

²⁶⁸ ULUS, 07.04.1945, No: 8532.

Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkisi olmadığı halde şu an ittifak içinde olduklarını yazmaktaydı.²⁶⁹

Daily Mail gazetesinin siyasi muhabiri Türk-Sovyet paktının Sovyetler tarafından feshi münasebeti ile yazdığı makalede şöyle demektedir:“*Bu hareket Karadeniz bölgesi meselelerini aydınlatmak bakımından ilk harekettir. Bu meseleler uzun zamandan beri memnuniyet verici mahiyette değildi. Başlıca mesele boğazlardan geçecek gemilerin kontrolüdür. Bu kontrol şimdi 1936 Montreux sözleşmesi gereğince Türklerin elindedir. Rusya'nın da iştirak edeceği milletler arası bir kontrol ara sıra bahis mevzuu olmuştur. Yeni bir anlaşma için Ruslar tarafından ileri sürülecek bütün tekliflerde bu noktanın belirtilmesine intizar edilmelidir.*”²⁷⁰

Ulus gazetesinde, Sovyet tarafının antlaşmayı feshi sonrasında basına yansıyan akisler üzerinde duruldu. Yapılan yorumlardan en önemlileri şöyleydi:“*Taymis'in Moskova muhabirine göre, Türk Sovyet anlaşmasının feshini, geçmiş bir devrenin sonu olmaktan ziyade, Sovyet-Türk münasebetlerinin yeni ve realist bir durum üzerine kurulmasına doğru ilk atılacak ilk adım olarak telakki etmektedir.*” Buna ek olarak hali hazır durum hakkında şu cümleler geçmektedir:“*Son zamanlarda Sovyet basını, Türk siyasetine karşı açıkça tenkitçi bir tavır takınmış ve Türkiye'nin geç olarak Müttefikler safında harp ilan edişini bariz bir istihza ile karşılamıştır. Diğer taraftan Türk basını da kendi hükümetinin siyasetini şiddetle müdafaa etmiştir.*”²⁷¹

Yarı resmi Monde gazetesi yazdığı bir baş makalede Türk-Rus dostluk anlaşmasının feshi sebeplerini incelemekteydi. Bu gazete evvela Türkiye'nin harp sırasındaki hattı hareketi hakkında Rus basınının tenkitlerini hatırlattı: “*Moskova'ya göre Türkiye'nin bu hareketi hiç değilse Alman nüfuz ve itibarının devam ettiği müddetçe müttefiklere az müsait olmuştur. Türkiye mihverin himayeli ve silahlı gemi kafilelerinin boğazlardan geçmesine mani olmamıştır. Türkiye'nin şimdi muharip olduğunu ve harp gemilerinin boğazlardan geçişinin Montreux sözleşmesi gereğince artık tamamıyla Türkiye'nin keyfine tabii bulunduğunu önemle belirtmiştir. Rusya'nın böyle bir rejime razı olmayacağı bu yüzden de rejimin tadilini arzu etmesi kolayca anlaşılır.*”²⁷²

²⁶⁹ ULUS, 22.03.1945, No: 8516.

²⁷⁰ VATAN, 23.03.1945, No: 1370.

²⁷¹ ULUS, 23.03.1945, No: 8517.

²⁷² VATAN, 25.03.1945, No: 1372.

Çeşitli Yunan gazetelerinde Türk-Rus münasebetlerinin uzun bir tarihçesi verildi. Ve anlaşmanın feshi ilgili şu satırlar eklendi: “*Sulh konferansını gündeminde bulunan birçok fasıllara ilaveten yeni bir siyasi fasıl daha açılıyor. Çünkü Avrupa harp meydanlarında bunca kan döküldüğü bir sırada Türk-Rus münasebetlerinde bir soğukluğun yeni ihtilatlara yol açacağını farz etmek fazla karamsarlık olur.*”²⁷³

7 Mayıs'ta Almanya, 14 Ağustos'ta Japonya'nın teslim olmasıyla II. Dünya Savaşı fiilen sona erdiğinde Türkiye, büyük bir yıkımdan savaş dışı kalarak tek kurşun atmadan kurtulmuş oluyordu. Fakat Almanya'nın yenilmesiyle Doğu Avrupa'daki dengenin SSCB lehine bozulması sonucu ortaya çıkan tehlikeli ortamda var olma mücadelesi verme durumunda kalacaktı. SSCB'nin “*işgalci*” ya da “*kurtarıcı*” olarak Türkiye topraklarına adım atmaları önlendi ama SSCB tehlikesi şimdi başka bir biçimde Türkiye'nin karşısındaydı.²⁷⁴

Türkiye, SSCB'nin 19 Mart notasına karşı 4 Nisan'da cevap vererek ne gibi önerileri olduğunu sordu ve yeni bir pakt önerdi. Buna Haziran'a kadar bir yanıt gelmedi. Molotov Sarper'i 7 Haziran'da davet ederek iki ülke arasındaki anlaşmanın yenilenebilmesi için iki ülke arasındaki bazı sorunların halledilmesi gerektiğini söyledi. Bu sorunlar:

1- Türkiye'nin doğu sınırında değişiklik yapılması (kısaca Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye terki),

2- Boğazlarda ortak savunmayı sağlamak için SSCB'ye üs verilmesi,

3- Montrö'nün yeniden gözden geçirilmesiydi. Ulus gazetesinde: “*Eğer dava nüfuz sahalarına dayanılarak halledilmek isteniyorsa eski şark meselesinin tekrar meydana çıkması asla önlenemez.*” denilmektedir. Yazı da özellikle şu husus dikkati çekmektedir: “*Montreux antlaşmasının Rusya'ya çok faydalı olduğunu kayıtlı, antlaşmanın Türkiye tarafsız kaldığı takdirde, harp esnasında Boğazları yabancı harp gemilerinin hepsine kapalı tutulması itibarıyla Rusya'nın müdafaa ihtiyaçlarını karşıladığını söylemektedir.*”²⁷⁵

Ayrıca Ulus gazetesi bir Rus projesiyle ilgili yazı yayımladı. Bu yazıda Trakya'nın bir kısmının Bulgaristan'a verileceği ve Bulgaristan'ın Ege denizine çıkmasının sağlanacağı ve yine Trakya'nın Batı kısmının da Yunanistan'a verileceği

²⁷³ VATAN, 26.03.1945, No: 1373.

²⁷⁴ ORAN, **Türk Dış Politikası**, s.499–502.

²⁷⁵ ULUS, 22.07.1945, No: 8638.

söylendi. Ayrıca şunlar eklendi: “İngiltere bu hal suretine taraftar gözükmemektedir. Bu hal sureti Yunan-Türk münasebetlerini haleldar edebilecektir.”²⁷⁶

Aslında bunların tümü 1940’da SSCB’nin Mihver’e katılma karşılığında Almanya’dan talep ettiklerinin aynısıydı. Görüldüğü üzere SSCB’nin Türkiye ile ilgili arzuları savaş boyunca sürdü.²⁷⁷

Ulus gazetesinde Trabzon ve tüm Türk halkının şu mesajı iletilmekteydi: “Türkiye’nin tek kararı vardır, ne pahasına olursa olsun ve nereden gelirse gelsin, Türk haklarından ve topraklarından hiç kimseye, hiç bir şey vermemek.” Haberde savaş sonundaki tutumuzla alakalı şu satırlar dikkat çekmekteydi:

“Sovyet Rusya Alman taarruzuna maruz kaldığı zaman Kafkas hudutlarını garanti etmek için Rusya’nın Türkiye’ye verdiği sözler bugünü hazırlamak için miydi? Boğazlardan Alman harp gemilerini bunun için mi geçirmedik ve bunun için mi milyonluk ordumuzu Alman devletinin karşısında diktik? Türkiye ikinci cihan harbinin ilk gününden itibaren Anglo-Amerikan davasına sadakat göstermiş ve müttefikler zaferine yardım etmiştir.”²⁷⁸

Daily Express, Manchester Guardian, Reuters, Economist gibi yayın organlarında antlaşmanın feshiyle alakalı olaylar anlatıldı. Bu yazılardan özellikle şu satırlar öneme sahipti: “Türkiye’nin dileği siyaset itibariyle Moskova’dan ve Londra’dan aynı mesafede bulunmaktadır. Türkiye için ne yazık ki, Sovyetler Birliği, Rusya’nın bütün tarihi boyunca asla göremediği bir durumdan azami derecede faydalanmak hususunda acele edere benziyor. Almanya’ya karşı zafer kazanmadıkça Türkiye, Londra’dan bekleyebileceği muzaheretten mahrum kalabilir.”²⁷⁹

Savaş boyunca SSCB’nin Türkiye ile ilgili talepleri konusunda sıkıntı yaşayan ve 1925 anlaşmasının uzatılmamasıyla endişeye kapılan Türk Hükümeti, Sovyet talebi karşısında iyice zor durumda kaldı. Türkiye’nin İngiltere ve ABD ile ilişkileri tam rayına oturmadığı ve savaş sonu düzenlemeleri konusunda müttefikler arasında tam bir uyumun olmadığı gözlemlendiği bu dönemde Türk Hükümeti SSCB’ye karşı yalnız kaldığı endişesine kapıldı.

²⁷⁶ ULUS, 13.07.1945, No: 8629.

²⁷⁷ ORAN, **Türk Dış Politikası**, s.499–502.

²⁷⁸ ULUS, 29.03.1945, No: 8523.

²⁷⁹ ULUS, 24.04.1945, No: 8549.

Türkiye SSCB'nin taleplerini İnönü'nün "*Türk topraklarını ya da Türkiye'nin haklarını hiç kimseye devretme yükümlülüğümüz yoktur. Onurumuzla yaşar, onurumuzla ölürüz.*" ifadesiyle sertçe reddedince, 1945 ortalarından itibaren kendisini Sovyet baskısı altında buldu. Molotov'un Sovyet isteklerini 18 Haziran'da Sarper'e bir kez daha iletmesiyle Türkiye ile SSCB arasında 1925 anlaşmasının yerini alacak bir anlaşma imzalanma olasılığı ortadan kalktı.

3.5. Türk-Sovyet Dostluğunun Sona Ermesi

25 Nisan 1945 tarihinde başlayan San Francisco Konferansı'na, Türkiye tedirgin bir şekilde gitti. Konferanstan önce Mümtaz Faik Fenik, "*Türkiye ve Sovyetler*" başlıklı yazısında gelişmeler ışığında durum değerlendirmeleri yaptı ve Türkiye'nin Sovyetlere karşı olan tutumu hakkında bilgilendirmelerde bulundu. Türk siyasetinin o anki niyetini de şu şekilde açıkladı: "*Sovyetler Birliğinin hür ve müstakil milletlerin hayat haklarını temin eylemek gibi insanca bir emelle savaştan Sovyetler birliğinin hür ve müstakil Türkiye ile dostluğunu yeni şartlara göre bir antlaşmaya bağlamak istemesi kadar tabii bir şey olabilir mi?*"²⁸⁰ En son yazısını şu satırlarla bitirmektedir: "*Yeni yapılacak konuşmalarda iyi niyet hakim oldukça, neticenin kolaylıkla elde edileceğine muhakkak olarak bakmak kabildir.*"²⁸⁰ Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'den gelecek olan teklifini beklemekteydi ve Sovyet dostluğunu kazanmak için Türkiye'nin gereken fiyatı ödemesi gerektiği düşüncesindeydi. Molotov daha sonra Sovyet dostluğu için gerekli olan bedeli şu şekilde belirtti, Türkiye ilk olarak Sovyetler Birliği lehine sınır düzenlemesine gitmeliydi.

1918 yılında güçsüz konumda bulunan Bolşevik Hükümeti'nin terk etmek zorunda kaldığı Kars ve Ardahan, Sovyetler Birliği'ne geri verilmeliydi. Ulus gazetesinde "*Kars Yaylasına Hakim Olmak Anadolu'yu İstila Etmek İçin Pusuya Yatmak Demektir*" manşetli haberde tüm olaylar etrafında hali hazır durumda Kazım Karabekir'in Sovyet ilişkilerimiz ve tarihimiz hakkındaki Mecliste yaptığı konuşmadan bahsedildi. Bu yazının en ilgi çekici kısmı, madde madde Türk-Sovyet ilişkilerini açıklaması, alınan Türk topraklarının aslında Ermenilerden alındığı ve Ermeni zulmünden bahsetmesi ve tarihimize ilişkin doyurucu bilgiler vermesiydi.²⁸¹ Lausanne gazetesinin Rusların Türkiye'ye karşı toprak isteklerinden bahseden yazısında, Türkiye'nin harpteki vazifesinin kolay olmadığını belirtti ve 6 sene boyunca nasıl

²⁸⁰ ULUS, 08.04.1945, No: 8533.

²⁸¹ ULUS, 22.12.1945, No: 8791.

İsviçre Alp bekçiliğini yaptıysa Türkiye'nin de boğazların bekçiliğini yaparak Ruslara yardım ettiğini ekledi. Buna rağmen Stalin'in Türklere 9 vilayet istemesi ve Boğazlar üzerinde emellerinin olmasının kabul edilemez olduğu söylendi.²⁸²

İkinci olarak ise Molotov, Akdeniz'den Sovyetler Birliği'ne gelebilecek herhangi bir saldırı sebebi ile Boğazlarda Sovyetler Birliği'ne üs verilmesini ve Montrö Antlaşması'nın tekrar düzenlenmesini istedi. Kazım Karabekir, Rusların bizlerden isteği olduğunu ancak Boğazların Türk milletinin boğazı ve Kars yaylasının da belkemiğimiz olduğunu söyledi. Türkiye ve Rusya dost kalırlarsa menfaatine, şayet hasımhane tavır sergilerlerse de her ikisinin büyük zararına olacağını belirtti.²⁸³ Türkiye'nin kabul etmediği bu istekleri uluslararası camia, savaşın kahramanı Ruslar, Türkiye ile karşılıklı dostluk bağlarını kurmak için ufak isteklerde bulunmuştur şeklinde yorumlandı.²⁸⁴ Times gazetesinde, boğazlar meselesinin halli için en makul yol, antlaşmanın iki taraflı değil fakat birçok taraflı olması gerektiği üzerinde duruldu. Boğazların muhafazasını ve müdafaasını Türklere bırakan Montreux antlaşması yapıldığı sırada Rusya'nın tam onayından geçmişti; şimdi de tekrar gözden geçirilmesi talebinin haklı görülmesi ihtimali olduğu anlatıldı. Boğazlar meselesinin çözümüne öneri olarak da konunun genel güvenlik meselesi olması bakımından, müştereken tutulacak üstler için, Birleşmiş Milletler veya Dünya Güvenlik Teşkilatı adına antlaşmaya varılması öne sürüldü.²⁸⁵

Bir İngiliz dergisinde:“Boğazlar üzerinde müşterek bir Türk-Rus idaresi kurulması için Moskova'nın, Ankara ile iki taraflı bir hal tarzı aradığı haberi doğruysa Sovyet diplomasisinin hatalı çalıştığını söylememiz gerekir.” denildi.²⁸⁶ Solcu müstakil New Statesman gazetesinin o günkü sayısında ifade edildiği haberde; özetle Rusya'nın boğazlar üzerinde müşterek bir Türk-Rus idaresi kurulması için Moskova'nın Ankara ile iki taraflı bir hal tarzı aradığı haberi doğru ise, Rus diplomasisinin hatalı çalıştığı söylendi.²⁸⁷

Son Sovyet teklifleri etrafında İngiliz basınında geniş yorumlar göze çarpıyor. Bahsi geçen yazılarda boğazlar kontrolünün istikbali ile Türkiye'yi ilgilendiren diğer meselelerin Berlin konferansında incelenmesi muhtemeldir denilmekteydi. Türk-Sovyet ilişkileri hakkında makalenin devamında şu satırlar dikkate değerdir:“Rusya'nın

²⁸² ULUS, 26.12.1945, No: 8795.

²⁸³ ULUS, 21.12.1945, No: 8790.

²⁸⁴ <http://sourtimes.org/show.asp?t=von+papen+e+suikast+girisimi>

²⁸⁵ ULUS, 25.07.1945, No: 8641.

²⁸⁶ VATAN, 07.07.1945, No: 1476.

²⁸⁷ ULUS, 07.07.1945, No: 8623.

Türkiye'ye boğazlar üzerinde bazı kontrol haklarını ihtiva eden yeni antlaşma teklifinde bulunduğunu yazmakta ve Almanya'nın ve peyk memleketlerin işgali planı mucibince Sovyet hükümetinin bütün Doğu Avrupa'yı kontrol etmekte olduğunu ilave etmektedir."²⁸⁸

Gazetelerin sorduğu sorulara cevap veren Dışişleri Bakanı Hasan Saka Boğazlar meselesi ile Türk-Sovyet meselesinin tamimiyle ayrı olduğunu vurguladı ve Türk-Sovyet paktının yapılacağı esasları şu şekilde özetledi: "*Türk-Sovyet paktını bugünkü ihtiyaçlara intibak ettirmek için Türk Hükümetine tevdi edilmiş olduğu söylenen teklifler üzerinde münakaşadan imtina etmiş, fakat Türkiye için, bir hudut tadili ve yahut arazi tavizleri meselesinin bahis mevzuu olmadığını beyan eylemiştir.*" Boğazlar konusunda ise "...Boğazların rejimi Montreux mukavelesini ile tayin edilmiş olduğundan, bu rejimde herhangi bir değişikliğin milletlerarası bir hal suretine iktiram gereken bir mesele olması icap ettiğini bildirmiştir." sözleri geçti.²⁸⁹

26 Haziran 1945'te San Francisco'da, Birleşmiş Milletlere Antlaşması imzalandı ve aynı gün Birleşmiş Milletler Anayasası onaylandı. San Francisco Konferansı görüşmeleri sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği ile olan gerilimi azaltmak düşüncesi ile 1942 Şubatı'nda, Von Papen'e düzenlenen suikasttan sorumlu iki Rus serbest bırakıldı; ayrıca Türkiye sınırında Türk kökenli birkaç Rus da Sovyet makamlarına teslim edildi.²⁹⁰

Ancak Türkiye'nin bu iyi niyeti Sovyetler Birliği tarafından zayıflık olarak algılandı ve Türkiye'ye yapılan baskılar daha da arttırıldı. Bu konuda Erkin, Sovyetler Birliği'nin 1925 Paris Antlaşmasını feshederek, Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere üye olmakla kazanacağı avantajları San Francisco Konferansı'ndan önce yok etmek istediğini belirtti.

Sovyetler Birliği'nin 20 yıldır geçerli olan Türk-Sovyet Antlaşmasını feshetmesi üzerine, 4 Nisan 1945 günü Dışişleri Bakanı Hasan Saka Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov'e, Türk Hükümeti'nin Sovyet Hükümeti'nin sona erdirdiği 1925 Antlaşması'nı iki tarafın menfaatlerine uygun şekilde değiştirmeyi kabul ettiğini ve yapılacak olan teklifleri dikkatle ve iyimserlikle inceleyeceklerini bildirdi.

²⁸⁸ ULUS, 20.06.1945, No: 8606.

²⁸⁹ ULUS, 12.07.1945, No: 8628.

²⁹⁰ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s. 415-417.

Türkiye bir anlamda, Sovyetlerin klasikleşmiş politikasını Sovyetlere karşı kullanarak, ilk hareketi Ruslardan bekledi ve ona göre bir politika geliştirmek istedi. 1945 yılının Temmuz ayında ABD, İngiltere ve SSCB savaş sonrası dünya düzeninde yapacakları değişikliklerle ilgili ayrıntıları görüşmek üzere Berlin’de toplandılar. Potsdam Konferansı ile ABD-İngiltere ittifakı, Yalta Konferansı sırasında izlemiş oldukları Sovyetler Birliği’ni destekleme politikasında değişiklikler yaptı.²⁹¹ Vatan gazetesinde “*Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Anlaşma Olmaması*” başlıklı habere göre Türkiye’nin harp sonrası statüsü Üç Büyükler konferansında görüşülecek birinci derecede siyasi bir meseleydi. Ayrıca şunlar da anlatıldı:“*Şu cihet oldukça açıktır ki Moskova bazı tavizler hususunda Türkiye üzerinde siyasi kuvvetli bir baskı yapmaktadır. Ve bu tavizler eğer kabul edilecek olursa Türkiye’yi Sovyetlerin sahasına götürecektir. Bu hadise Balkanlarda ve Ortadoğu’da siyasi muvazeneyi bozacak ve bunu kurucu olmaktan ziyade yıkıcı bir istikamette yapacaktır.*”²⁹²

Ulus gazetesinde yayımlanan bir habere göre Türkiye-Rusya gibi ciddi ve Yunan-Yugoslav gibi suni mahiyette daha mühim başka meseleler, Potsdam konferansında görüşülmedi. Yapılacak Türk-Rus anlaşması için verilen bilgi şu satırlardadır:“*Amerika’dan gelen habere göre, Türkiye ile Rusya arasında yeni bir anlaşma yapılması maksadıyla başlayan görüşmeler, Türkiye’nin toprak tavizleri hakkındaki herhangi bir telkini ve Boğazlarda Rusya’ya bazı imtiyazlar verilmesini kesin olarak reddedişinden sonra birdenbire durmuştur. Bununla beraber bu haber Londra’da ret ve teyid edilmemiştir.*” Ancak yine başlıkta söylendiği üzere Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetler Avrupa harbi ile doğrudan ilgili değildi ve görüşmelerde hiçbir ilerleme sağlanmadı.²⁹³

Vatan gazetesi Türk-Sovyet görüşmelerinin iki defa kesildiğini ileri sürerek ayrıntılar için şu satırlara yer verdi:

“*Bu yaz başlangıcında yeni bir dostluk antlaşması imzalanması için yapılan konuşmaların bidayetinden beri resmi hiç teklif ve mukabil teklif yapılmamıştır. Umumiyetle iyi haber alan mafillerde beyan edildiğine göre iki sebep yüzünden müzakereler iki defa kesilmiştir:1-Türkiye Sovyetler birliği’ne toprak bırakılması hakkındaki her türlü teklifi ret etmiştir.2-Diğer alakalılar tarafından da desteklenen*

²⁹¹ ARMAOĞLU, XX. yy Siyasî Tarihi, s. 415–417.

²⁹² VATAN, 14.07.1945, No: 1483.

²⁹³ ULUS, 06.09.1945, No: 8683.

Türkiye, Montreux mukavelenamesini tekrar gözden geçirilmesi hakkındaki, Sovyet isteklerinin sadece Türkiye-Rusya arasında incelenemeyeceğini beyan etmiştir. Londra'daki siyasi mahfillerin mütalaasına göre Türk-Sovyet münasebetlerinin ıslahı aynı zamanda bir dereceye kadar büyük devletlerin boğazlar meselesi hakkında anlaşmaya varmalarına bağlıdır. Bu meselenin Potsdam'da gözden geçirilmiş olup olmadığı malum değildir. Fakat şurası bilinmelidir ki bu hususta hiçbir karar verilmemiştir."²⁹⁴

SSCB'nin Boğazlar Rejimindeki Değişiklik İsteği:

SSCB'nin, Boğazlarla ilgili istekleri şu noktalarda toplanıyordu:

"1- Boğazlar, bütün devletlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

2- Boğazlar, Karadeniz devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

3- Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlere ait harp gemilerinin boğazlardan geçmesi, özel surette öngörülecek durumlar müstesna, yasaklanmalıdır. Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için doğal su yolu olan boğazlarla ilgili rejimin kurulması, Türkiye'nin ve Karadeniz'de sahili bulunan diğer devletlerin yetkisi dâhilinde olmalıdır.

4- Boğazlarda ticari trafiğin serbestliğini ve Boğazların güvenliğini sağlamak, en fazla alâkadar ve bunu icraya en fazla kadir olmaları sıfatıyla Türkiye ve SSCB, boğazların Karadeniz'de sahili bulunan devletler aleyhine diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların savunmasını müşterek vasıtalarıyla sağlamalıdır."

²⁹⁵

Dördüncü madde de görüldüğü üzere SSCB, boğazlarda kuvvet bulundurmamak ve yerleşmek istiyordu. Bu, Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenlik haklarına karşı açık bir tehditti.²⁹⁶

Türkiye, 22 Ağustos 1946'da verdiği cevapta SSCB'nin isteklerini çürütmeye çalıştı. Bu nota sonuçta şöyle bağlandı: "*Türk Hükümeti, Montrö rejiminin tatbikinde, iyi*

²⁹⁴ VATAN, 05.08.1945, No: 1505.

²⁹⁵ Günvar Otmanbölük, "İkinci Dünya Savaşında Boğazlar Üzerindeki Kâbus", **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı 2, Şubat 1978, s.60-62.

²⁹⁶ ERKİN, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 134.

niyetle ve milletlerarası sorumlulukları üstün biçimde müdrük olarak, Boğazların muhafızlığını yapmakta asla vazgeçmediğini dünya kamuoyunda teyit ve icabında bir tahkik merci huzurunda ispat edebilecek durumda bulunduğu emindir.”²⁹⁷

SSCB bu konudaki sinir harbini sürdürdü. 24 Eylül 1946’da yeni bir nota verdi ki boğazlarda ortak savunma gibi kabul edilemez eski iddiaları tekrarladı. Bu notada, 18 Ekim 1946’da gereği gibi cevaplandırıldı. SSCB’nin emperyalist girişimleri, dikkatleri Türkiye ve boğazlar üzerine çekti. SSCB’nin, boğazları konu olarak tahriklerde bulunmasının yansırı, Avrupa’daki komünist partiler vasıtasıyla çıkardığı karışıklıklar ve sorunlar karşısında Batı demokrasi cephesi de tedbirler almak gereğini duymaya başladı.

²⁹⁷ OTMANBÖLÜK, “İkinci Dünya Savaşında Boğazlar Üzerindeki Kâbus”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı 2, Şubat 1978, s.60–62.

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı izlemiş olduğu politikalar, menfaatlerin zamanlamayı iyi yaparak dayatılması şeklinde gelişmektedir. Bu dayatma ile baskı altında kalan ÷lke, ya uzlaşmak ya da gerilimi tırmandırmak zorundadır. Türkiye'nin sıklıkla maruz kaldığı bu Sovyet politikasının en belirgin özelliklerinden birisi de, ilk hareketin her zaman karşıdan gelmesini beklemektir.

Sovyetler Birliği zor durumda olduğu dönemlerde, Türkiye ile olan ilişkileri dostluk havası içerisinde iken, klasikleşmiş politikalarından da ödünler verdi. Sovyetler Birliği'nin güçlü olduğu dönemlerde ise Türkiye'ye karşı tavrı, taviz vermeyen sert ve uzlaşmaz bir üslup içerisindeydi. Rusların, Türkiye ile ilgili vazgeçemediği ama uygun fırsat gelinceye kadar da sabırla ulaşmak için beklediği hedefleri bulunmaktaydı. Bu hedefler içerisinde Boğazlar ilk sırada yer almaktaydı. II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Almanya, sonraki döneminde ise İngiltere, Rusların bu zaafını pazarlık konusu yapmaktan çekinmedi.

Çarlık döneminden itibaren Rusya Doğu Anadolu, Boğazlar ve Balkanlar üzerinde yayılcılık emeli besledi. I. Dünya Savaşı sırasında da Rusya'nın bu emeli devam etti. Rusya Boğazları ele geçirerek, sıcak denizlere inme politikasını bu savaş sırasında da sağlamaya çalıştı. Ancak Çanakkale Cephesi'nde Mustafa Kemal Paşanın üstün komuta gücü ve Türk askerinin direnişi Rusya'nın bu politikasını başarısız kıldı.

Milli Mücadele döneminde ise Türk-Sovyet ilişkileri Moskova Antlaşması ile birlikte düzeldi. Ancak Sovyet Rusya hiçbir zaman Türkiye üzerindeki tarihi emellerinden vazgeçmedi. Lozan ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi sırasında hep Boğazlarla ilgili olarak kendi lehine kararlar alınmasını sağlamaya çalıştı.

İtalya ve Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı başında yayılcılık politikası takip etmeleri üzerine Türkiye ilk önce İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne dayanmak istedi. Türkiye, İngiltere'ye yaklaşınca Sovyetler Birliği bunu iyi karşılamadı. Sovyetler Birliği savaşa girince Türkiye'yi de kendi yanında savaşa sürükleyerek, batılıların Boğazları kullanmalarını önlemeye çalıştı. Bu dönemde Türkiye Sovyetler Birliği arasında yapılan ikili görüşmelerde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin hakimiyet ve bağımsızlığına aykırı şartlar ileri sürmesi nedeniyle herhangi bir uzlaşma olmadı.

Sovyetler Birliği zaman zaman Türkiye ile olan ilişkilerini iyileştirmek amacıyla İngiltere'nin yardımını da istedi. Türkiye ise savaş sırasında tarafsız kalma politikasını

sürdürmeye çalışarak, Sovyetler Birliği tarafından yapılan toprak önerilerini de nazikçe kabul etmedi. Sovyetler Birliği'nin kazanacağı bir zaferin Türkiye açısından doğuracağı kötü ihtimalleri göz önünde tutan Türkiye, savaş boyunca Sovyetler Birliği'nden endişe duydu. Buna rağmen tarafsızlık politikasını devam ettirdi. 1943 Yılı Kasım ayında yapılan Tahran Konferansı'nda Sovyetler Birliği, Türkiye'nin savaşa girmesi konusundaki tutumunu iyice sertleştirdi. Türkiye ise Almanya'nın yenilmesi ve savaşın sonucunun ortaya çıkmaya başlamasına kadar tarafsızlık politikasını sürdürdü.

Türkiye savaş dışı politikasını uygulamak için çaba sarf ederken, Sovyetler Birliği 1944 yılında, Batıya doğru hızla ilerlemeye başladı, Ağustos 1944'te Varşova'ya ulaştı, oradan Romanya'ya geçerek Romanya Hükümeti'ni antlaşma imzalamaya zorladı ve son olarak da Eylül 1944'te Bulgaristan'ı işgal etti. Sovyetler Birliği'nin kazandığı askeri başarılar, Sovyet diplomatların Türkiye'ye karşı tavrını tamamen değiştirmesine neden oldu. Ulus gazetesinde şu haber dikkat çekmektedir: "*Time and Tide geçen seneler zarfındaki Türk durumunun, Ruslara bugünkü Türk hükümetiyle hesaplaşması için bir mazeret vesilesi teşkil eylediğini söylemekte; fakat Rusya'nın Türkiye üzerinde yaptığı taziyki tamamıyla buna atfetmenin safdillik olacağını ilave ederek yazısına son vermektedir.*"²⁹⁸

4-11 Şubat 1945 tarihinde, Kırım'da gerçekleşen konferansta, Türkiye, Sovyetlerle ilgili endişelerinde ne kadar haklı olduğunu gördü. Konferansın bitiminden bir gün önce gerçekleşen yedinci oturum sırasında Türkiye, BM ve Boğazlar konusu ile gündeme geldi. Stalin: "... Türkiye'nin bir elini Rusya'nın gırtlığına dayamış duran durumunu kabul etmenin mümkün olmayacağını..." belirterek, Rusların düşüncesine göre modası geçmiş olan ve Japonya'nın dahi Sovyetlerden fazla söz sahibi olduğu Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin, Londra'da yapılacak olan Dışişleri Bakanlar toplantısında Türkiye'nin de katılımıyla tekrar görüşülmesini istedi.

Boğazlarda değişiklik talebinden önce 8 Şubat günü, 25 Nisan 1945 tarihinde BM teşkilatının kurulması amacı ile San Francisco'da yapılacak olan konferansa katılacak ülkelerle ilgili görüşmeler yapıldı. Görüşmeler sırasında Stalin ve Roosevelt arasında Türkiye'nin çağrılması ile ilgili bir konuşma geçti ve Türkiye'nin, San Francisco'ya davet edilmesi 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya'ya savaş ilan etmesi şartına bağlandı. Molotov, Türk Büyükelçisi Sarper'i makamına çağırarak, 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın süresinin uzatılmayacağına ve

²⁹⁸ ULUS, 31.03.1945, No: 8525.

savaş sonrasında oluşan yeni durum göz önünde bulundurularak, yeni bir antlaşma yapılması gerektiğine dair bir nota verdi.

25 Nisan 1945 tarihinde başlayan San Francisco Konferansı'na, Türkiye tedirgin bir şekilde gitti. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'den gelecek olan teklifini beklemektedir ve Sovyet dostluğunu kazanmak için Türkiye'nin gereken fiyatı ödemesi gerektiği düşüncesindeydi.

1925 Paris Antlaşması, 1945 yılı Mart ayında Sovyetler Birliği tarafından fesih edilinceye kadar yürürlükte kaldı. 1945 yılında, 20 yıllık Türk-Sovyet ilişkilerinin temel dayanağı olan Paris Antlaşması'nın Sovyetler tarafından feshedilmesi, Türkiye açısından yaklaşan fırtınanın habercisi oldu. Ulus gazetesi, Rusya'nın Türk-Sovyet Rusya antlaşmasını feshi konusunda özetle şunları yazdı: "*Türk-İngiliz antlaşmasının, bu antlaşma ile ilgili olarak girişilecek her işin Rusya ile Türkiye arasındaki iyi münasebetleri müteessir etmeyeceği hususunda bir hükmü ihtiva ettiği hatırlardadır. Bu itibarla, Rusya ile yeni antlaşmanın Türk-İngiliz dostluğunu tehditte koruyan bir hükmü ihtiva edeceği tahmin ediliyor.*"²⁹⁹

Dziennik Polski gazetesinin "Boğazlar" başlıklı haberinde şöyle denildi: "*Türkiye-Sovyet antlaşması bundan 20 sene önce imzalandı. Bu antlaşma Moskova tarafından fesih edilmiştir. Aslında bunda bir sorun yoktur. Çünkü anlaşmalar ya uzatılırlar ya da fesih edilirler. Fakat bugünkü şartlar altında iki vaka endişe vericidir. 1-Sovyet hükümeti tarafından bu anın seçilmiş olması 2-Sovyet basını ve radyosu tarafından girişilmiş olan Türk aleyhtarı mücadele. Tabidir ki Rusya'nın şimdi artmış bulunan kudretinin yarattığı şartlara ve Avrupa'daki yeni durumuna tamamiyle uygun başka bir antlaşma için müzakerelere girilmesi mümkündür. Fakat bunun için Türkiye'yi tehdit etmeye ya da yıldırıcı siyaset metotları izlemeye hacet yoktur.*"³⁰⁰

Stalin'in ölümüne kadar Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Kuzeydoğu Anadolu'daki bazı topraklar ve Boğazlar ile ilgili nota savaşı yaşandı. Ulus gazetesinde verilen habere göre toprak talepleri Trabzon bölgesinde büyük bir asabiyetle karşılandı. Haberin başlığı şöyleydi: "*Biz Sevr'i bu zilletlere katlanmak için yırtmadık.*" Ayrıca İnönü'nün son tarihi nutkundan "*Türk topraklarından ve haklarından hiç kimseye verilecek borcumuz yoktur, şerefli insanlar olarak yaşayacağız ve şerefli insanlar*

²⁹⁹ ULUS, 30.04.1945, No: 8555.

³⁰⁰ VATAN, 31.03.1945, No: 1378.

olarak öleceğiz.” vecizesi de büyük puntolu harflerle başlık olarak çekildi.³⁰¹ Lausanne gazetesinin “Boğazlarda Türkiye’nin Fedakarlık Yapması Beklenemez” başlıklı haberine göre Türk tarafı, üçler tarafından Montreux antlaşmasının tadili hakkında alınacak kararları tanımayacağını bildirdi. Rusların bu istekleri karşısında Türk ordusunun gevşemeyeceği gözler önündeydi.³⁰²

Times gazetesinde yayınlanan “Rus İstekleri Karşısında Türkiye’nin Sağlam ve Haklı Durumu” başlıklı haberde özellikle Boğazlar meselesi hakkında bahsedildi ve Türk tarihinin vahim bir devresine geniş yer tahsis edildi. Makalede:“Başka bir tabirle Sovyet hükümeti, Rusya ile harp halinde bir devlete mensup bir filonun Boğazlardan geçmesine mukavemet edemeyecek kadar zayıf bir Türkiye olabilmesi ihtimalini veya şimdiki İngiliz-Türk ittifakı ile olabileceği gibi mütecavizle müttefik ve muhasım filonun Boğazlardan geçmesine müsaade edecek bir Türkiye görmek imkanını daima göz önünde bulundurmaktadır.” Rusların istekleri ve Balkanlardaki halihazır durumdan bahsedilen makalede şunlarla devam edildi:“Rus istekleri, Türk hükümranlığına zarar vermektedir. Bu tehdit karşısında Türk umumi efkârı azimli bir tepki göstermektedir. Türk durumu, vatanseverliği ve muharip ananeleriyle tanınmış olan Türk milleti içinde hiç kimseyi hayrette bırakmayacaktır.” Ve bir Amerikan ayan üyesinin şu sözleriyle yazısına söz verdi:“Eğer strateji sebepleriyle küçüklerin mallarına el uzatacak olurlarsa kanun ve nizam bunu kabul edemez.”³⁰³

Sovyet Rusya hesabına yapılacak isteklere karşı tepki gösteren Trabzon halkının gazete idarehaneleri önünde biriktiği ve gazetelerin ikinci baskılar yapmak zorunda kaldıkları anlatıldı. Yeni yıl gazetesi “Bu Vatan Bizimdir” başlığıyla şu satırları yazdı:

“Korlu imzasıyla yayınladığı başyazıda isteklerin mahiyeti bir daha açıklanmakta ve bu çılgın isteklerin Türk umumi efkârındaki Bakanlarının Moskova konferansında aldıkları kararlar karşısında Fransa’nın takınacağı durum meselesinde General De Gaulle ile M. Bidault arasında ihtilaf çıkmıştır”.³⁰⁴

Sovyetler Birliği’nin 20 yıldır geçerli olan Türk-Sovyet Antlaşmasını feshetmesi üzerine, 4 Nisan 1945 günü Dışişleri Bakanı Hasan Saka Sovyetler Birliği’nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov’e, Türk Hükümeti’nin Sovyet Hükümeti’nin sona erdirdiği

³⁰¹ ULUS, 27.12.1945, No: 8796.

³⁰² ULUS, 17.12.1945, No: 8786.

³⁰³ ULUS, 28.12.1945, No: 8797.

³⁰⁴ ULUS, 29.12.1945, No: 8798.

1925 Antlaşması'nı iki tarafın menfaatlerine uygun şekilde değiştirmeyi kabul ettiğini ve yapılacak olan teklifleri dikkatle ve iyimserlikle inceleyeceklerini bildirdi.

Batılı Devletlerin Türkiye'nin endişelerini anlamaya başladığı bu dönemde, Molotov ile Sarper arasında geçen ve Sovyetlerin niyetlerinin açığa çıktığı 7 Haziran 1945 tarihli görüşmelerin ardından, Türkiye Berlin'e bir heyet göndererek Potsdam Konferansı'na katıldı. Fakat bir sonuç elde edilemedi.

Sovyetler Birliği'nin, Asya ve Doğu Avrupa'da hızla genişlemesi, Türkiye'nin Batı bloğuna yakınlaşmasına, aynı zamanda da Batı bloğunun Sovyetler Birliğini durdurmak için harekete geçmesine neden oldu.

Moskova Radyosunun 24 Aralık 1945 günü birkaç defa yayınlanan haberinde ülkemiz kastedilerek kalkınma ve emniyet yolunu tuttuğumuz ancak ölüm kalım savaşı yürütmeden başarıya ulaşamayacağımız öne sürüldü. Bundan sonra da Hikmet Bayur'un Büyük Millet Meclisindeki demecine ve Yeni Sabah gazetesinin haberlerine dayanarak ekonominin kötülüğünden ve ülkemizde kopabilecek fırtına üzerine konuşuldu. Ulus gazetesinde tüm bunlara cevaben şu satırlar geçti:

*“Moskova Radyosunun kopmasını beklediği fırtına eğer kurtarılan Balkan memleketlerinde ne türlü estiğini bizim yakından bildiğimiz fırtına ise; Türkiye havasının bu türlü esintilere en az müsait bir alan olduğunu kendisi de gayet iyi bilir. Ve Türkiye, Moskova Radyosunun pek övdüğü kalkınma ve emniyet yolundan bambaşka bir yoldadır. Başarısını ve dönümünü kendi fırtınasız yolundan ilerleyerek elde edecektir.”*³⁰⁵

Görüldüğü gibi Sovyetler Birliği 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması süresinin dolması üzerine Türkiye'nin bu antlaşmayı uzatma talebini kabul etmeyip, feshetti. Daha sonra Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerindeki istekleri ve Kars ile Ardahan illeri üzerindeki hak iddiaları ilişkilerin daha çok gerginleşmesine neden oldu. Bu durum karşısında İngiltere ve ABD de Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki isteklerine karşı cephe aldılar. Ayrıca ABD, Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidine karşı donanmasını Akdeniz'e gönderdi. Böylece savaş sonrası da İngiltere ve ABD, Sovyetler Birliği'nin istek ve emellerine karşı Türkiye'yi desteklediler.

³⁰⁵ ULUS, 27.12.1945, No: 8796.

Savaş boyunca tarafsız kalmayı başaran Türkiye savaş sonrası oluşan yeni durum karşısında tarafsız kalmayı sürdüremedi. Çünkü Sovyetler Birliği tehdidi karşısında ona karşı kendi askeri ve teknik gücüyle direnemeyeceğini anladı. Bu sebeple de Amerika Birleşik Devletleri ile ortak hareket etmeye başladı. Türkiye, Sovyet tehdidini en yakından hissettiği bu dönemde dahi Atatürk'ün bıraktığı Sovyet dostluğuna dayanan dış politika anlayışına sahip çıktı, anlaşma olasılıkları üzerinde durarak Sovyetler Birliği'ni tahrik etmedi.

BİBLİYOGRAFYA

1.Sürelî Yayınlar:

- Cumhuriyet, 20.03.1929, “*Troçki Memleketimiz Hakkında Ne Düşünüyor*”, No:1744.
- Cumhuriyet, 31.03.1929, “*Türkiye Rusya Dostluğu*”, No:1755.
- Hakimiyeti Milliye, 23.05.1929, “*Sovyetler Kongresinde M.Rikof’un Raporu*”, No:2520.
- Hakimiyeti Milliye, 18.06.1929, “*Rusya İle Ticaret*”, No:2546.
- Cumhuriyet, 20.06.1929, “*Rusya İle Ticaretimiz Hemen Hemen Tamamen Durdu*”, No:1836.
- Cumhuriyet, 10.07.1929, “*Rusya İle Münesabatımız*”, No:1856.
- Cumhuriyet, 16.09.1929, “*Tacirlerimiz Gene Haklı Şikayetlerde Bulunuyorlar*”, No:1924.
- Cumhuriyet, 13.11.1929, “*Türk-Rus Dostluğu*”, No:1981.
- Cumhuriyet, 27.11.1929, “*Rusya İle Muvakkat İtilaf İmzalandı*”, No:1995.
- Cumhuriyet, 18.12.1929, “*Türk-Rus Misakı Dün Tecdiden İmzalandı*”, No:2016.
- Cumhuriyet, 24.04.1932, “*Türk Milletinden Dost Rus Milletine Selam*”, No:2859.
- Cumhuriyet, 30.04.1932, “*Moskova’da Mühim Temaslar Ve Mülakatlar*”, No:2865.
- Cumhuriyet, 04.05.1932, “*İsmet Paşa Bir Resmi Kabul Sırasında Dedi ki:Türk-Rus Dostluğunu Zeval Bulacağını Zannedenler İnkisal Bulacaklardır*”, No:2869.
- Cumhuriyet, 08.05.1932, “*Rusya Bize 16 Milyon Liralık Kredi Açıyor*”, No:2873.
- Cumhuriyet, 11.05.1932, “*İsmet Paşa Dün Rusya’dan Avdet Ett’i*”, No:2876.
- Cumhuriyet, 07.07.1932, “*Cemiyet-İ Akvam’a Davetimiz Kat’iyetle Takarrür Etti*”, No:2903.
- Cumhuriyet, 23.07.1932, “*Sovyet Büyükelçisi Dün Başvekilimiz Ziyaret Etti*”, No:2918.
- Ulus, 12.03.1933, “*Jurnal Dö Mosku’nun Türkiye İçin Güzel Bir Makalesi*”, No:3934.
- Ulus, 10.04.1933, “*Tarım Alanında Sovyet Türk İşbirliği*”, No:3963.
- Ulus, 08.11.1933, “*Türk-Rus Dostluğu Moskova’da Yeni Bir Tezahürle Bir Daha Belirmiş Oldu*”, No:4176.
- Cumhuriyet, 10.02.1934, “*Balkan İtilafı Misakı Dün Atina’da İmzalandı*”, No:3491.
- Ulus, 29.01.1935, “*Sovyetlerin Dış Siyaseti*”, No: 4852.

- Ulus, 31.01.1935, “Ankara Moskova (Gündelik)”, No:4854.
- Ulus, 27.02.1935, “Sovyetler Birliği İle Türkiye Arasındaki İlmî Münasebetler”, No:4872.
- Ulus, 12.11.1935, “Türk Sovyet Dostluğu (Paktın On Sene Daha Uzaması Dolayısıyla İzvestiya Gazetesinin Bir Yazısı)”, No:5142.
- Ulus, 16.03.1936, “Türk Sovyet Dostluğu 15.Yaşında”, No:5254.
- Ulus, 17.03.1936, “Türk-Sovyet Dostluğu’nun On Beşinci Yılı”, No:5255.
- Ulus, 17.03.1936, “Sovyet Gazeteleri Dostça Yazılar Yazıyorlar”, No:5255.
- Cumhuriyet, 17.03.1936, “Büyük Türk-Rus Dostluğu”, No:4251.
- Cumhuriyet, 19.03.1936, “Sovyet Rusyadan Röportajlar”, No:4253.
- Cumhuriyet, 18.04.1936, “Notamıza İlk Müsbet Cevaplar Geldi”, No:4283.
- Cumhuriyet, 20.04.1936, “Boğazlar Hakkındaki Notamıza Sovyetlerin Verdiği Cevap”, No:4285.
- Cumhuriyet, 15.08.1936, “Bütün Sovyet İstekleri Türk Teklifinde Vardır”, No:4403.
- Ulus, 26.04.1937, “Türkiye Ve Sovyetler Birliği”, No:5649.
- Cumhuriyet, 26.04.1937, “Sovyet Büyükelçisi Ankara’dan Dostça Uğurlandı”, No:4651.
- Cumhuriyet, 04.06.1937, “Yeni Sovyet Büyükelçisinin Beyanatı”, No:4689.
- Cumhuriyet, 05.06.1937, “Sovyetler Ve Türkiye”, No:4690.
- Cumhuriyet, 13.07.1937, “Rüştü Aras Moskovada Hararetle Karşılandı”, No:4729.
- Cumhuriyet, 18.07.1937, “Vekillerimiz Moskovadan Ayrıldılar”, No:4734.
- Ulus, 05.10.1937, “Sovyet Rusya İle Ticaretimiz (Yeni Anlaşmalar Dün İmzalandı)”, No:4813.
- Ulus, 23.04.1938, “Sovyet Büyükelçisi Dün Başvekilimiz Ziyaret Etti”, 6016.
- Cumhuriyet, 24.04.1938, “Son Siyaseti Hareketler Ve Sovyetler Birliği”, No:5013.
- Ulus, 29.04.1938, “Hariciye Vekilimizin Tas Muhabirine Beyanatı”, No:6022.
- Ulus, 16.07.1938, “Hatay Anlaşması Münasebetiyle Sovyet Büyük Elçisi Hükümetinin Memnuniyetini Bildirdi”, No:6100.
- Ulus, 17.05.1939, “Sovyetler Ve Anlaşmamız”, No:6396.
- Cumhuriyet, 12.08.1939, “Sovyet Rusya’nın Yardımı”, No:5478.
- Cumhuriyet, 15.09.1939, “Türk-Sovyet Dostluğu”, No:5512.
- Cumhuriyet, 23.09.1939, “Moskova Ziyareti”, No:5520.

- Cumhuriyet, 25.09.1939, “*Ş.Saracoğlu Odesa’da Merasimle Karşılandı*”, No:5522.
- Cumhuriyet, 26.09.1939, “*Hariciye Vekilimiz Moskova’da Büyük Merasimle Karşılandı*”, No:5523.
- Cumhuriyet, 28.09.1939, “*Moskova’da Mühim Temaslar*”, No:5525,
- Ulus, 29.09.1939, “*Moskova Müzakereleri Dün Başladı*”, No:6528.
- Ulus, 17.10.1939, “*Türk-Sovyet Görüşmeleri Neticeye Yaklaşmaktadır*”, No:6547.
- Cumhuriyet, 18.10.1939, “*Türk-Sovyet Müzakereleri*”, No:5545.
- Ulus, 18.10.1939, “*B.Saraçoğlu Ankara’ya Dönüyor*”, 6548.
- Ulus, 18.10.1939, “*Moskova Müzakereleri Hakkında*”, No:6548.
- Cumhuriyet, 19.10.1939, “*Türk-Rus Münasebetleri*”, No:5546.
- Cumhuriyet, 21.10.1939, “*Hariciye Vekilimiz Dün Sabah Memleketimize Döndü*”, No:5548.
- Vatan, 05.01.1940, “*Molotof Mülakatına Dair İfşaat*”, No:27.
- Cumhuriyet, 01.03.1940, “*Propagandalara Aldanmayın!*”, No:5675.
- Vatan, 01.10.1940, “*Üçüzlü Mihver Ve Sovyetler*”, No:44.
- Cumhuriyet, 21.02.1941, “*Daha Geniş Bir Pakt*”, No:5939.
- Cumhuriyet, 25.03.1941, “*Türk-Rus Münasebatı*”, No:5971.
- Vatan, 25.03.1941, “*Sovyetler Birliğinin Tam Bitaraflığına Güvenebiliriz*”, No:211.
- Ulus, 25.03.1941, “*Türkiye Sovyetler Birliğinin Tam “Comprehension” Ve Bitaraflığına Güvenebilir*”, No:7046.
- Ulus, 27.03.1941, “*Türk-Sovyet Deklarasyonu*”, No:7048.
- Vatan, 08.02.1943, “*Türkiye Ve Rusya*”, No:783.
- Vatan, 15.04.1943, “*Rusların Türk Topraklarında Gözü Yok*”, No:849.
- Ulus, 12.10.1943, “*Uyanık Türkiye (Yarı Resmi Pester Lloyd Gazetesi Tarafsızlık Siyasetimizi Övüyor)*”, No:8022.
- Ulus, 16.01.1944, “*Bir Dostluğun Sağlam Temelleri*”, No:8087.
- Ulus, 27.02.1944, “*Türkiye’nin Güttüğü Tarafsızlık Siyaseti*”, No:8129.
- Vatan, 13.03.1944, “*Komşumuz Rusya*”, No:1177.
- Vatan, 27.04.1944, “*Sovyet Rusya’yı Tanımak İhtiyacı*”, No:1222.
- Vatan, 05.06.1944, “*Balkanlar Ve Sovyet Rusya*”, No:1261.

- Ulus, 22.03.1945, “*Türkiye-Sovyet Rusya Arasındaki Dostluk Ve Tarafsızlık Antlaşmasının Feshi*”, No:8516.
- Vatan, 23.03.1945, “*Sovyetler Ve Boğazların Kontrolü*”, No:1370.
- Ulus, 23.03.1945, “*Türk-Sovyet Paktının Moskova Tarafından Feshine Dair Yankılar*”, No:8517.
- Ulus, 24.04.1945, “*Son Rus Kararını Yeni Yankıları*”, No:8549.
- Vatan, 25.03.1945, “*Boğazlar Meselesi*”, No:1372.
- Vatan, 26.03.1945, “*Türk-Rus Antlaşmasının Feshi Haberi Etrafında*”, No:1373.
- Ulus, 29.03.1945, “*Rus İstekleri Karşısında Trabzon ’daki Çok Şiddetli Tepki*”, No:8523.
- VATAN, 31.03.1945, “*Türk-Sovyet Andlaşması*”, 1378.
- Ulus, 31.03.1945, “*Sovyetlerin Fesih Kararı Hakkında Yeni Yorumlar*”, No:8525.
- Ulus, 07.04.1945, “*1925 Tarihli Türk-Sovyet Muahedesi Hakkında Sovyetlere Cevabımız*”, No:8532.
- Ulus, 08.04.1945, “*Türkiye Ve Sovyetler*”, No:8533.
- Ulus, 30.04.1945, “*Türkiye Ve Sovyetler(Bir İngiliz Dergisi Bildiriyor)*”, No:8555.
- Ulus, 20.06.1945, “*Son Sovyet Teklifleri Etrafında İngiliz Basınında Geniş Yorumlar Göze Çarpıyor*”, No:8606.
- Ulus, 07.07.1945, “*New Statesman Dergisi Rus Diplomasisinin Hatalı Şekilde Çalıştığını Söylüyor*”, No:8623.
- Vatan, 07.07.1945, “*Rusların Bir Akdeniz Devleti Olmak Emeli*”, No:1476.
- Ulus, 12.07.1945, “*Boğazlar Rejimi Montreux İle Tayin Edilmiştir*”, No:8628.
- Vatan, 14.07.1945, “*Türkiye İle Sovyetler Birliği Arasında Anlaşma Olmaması*”, No:1483.
- Ulus, 22.07.1945, “*Boğazlara Dair Economist’in Bir Makalesi*”, No:8638.
- Ulus, 25.07.1945, “*Times’e Göre Sovyet Teklifi Ve Boğazlar*”, No:8641.
- Vatan, 05.08.1945, “*Boğazlar Meselesi Ve Türk-Rus Müzakereleri*”, No:1505.
- Ulus, 06.09.1945, “*Gene Observer’e Göre Türkiye-Rusya Meselesi Harpten Doğmuş Değildir*”, No:8683.
- Ulus, 17.12.1945, “*Boğazlarda Türkiye’nin Fedakarlık Yapması Beklenemez*”, No:8786.
- Ulus, 21.12.1945, “*Karabekir’in Boğazlar Ve Kars Yaylasına Dair Sözleri Mecliste Sürekli Alkışlarla Karşılandı*”, No:8790.

Ulus, 22.12.1945, “*Gn. Kazım Karabekir Diyor ki: Kars Yaylasına Hakim Olmak Anadolu’yu İstila Etmek İçin Pusuya Yatmak Demektir*”, No:8791.

Ulus, 26.12.1945, “*Rus İsteklerine Dünya Efkarı Ne Diyor? Rusya Türkiye’ye Teşekkür Etmeli*”, No:8795.

Ulus, 27.12.1945, “*Rus İstekleri Trabzon’da Büyük Bir Asabiyetle Karşılandı*”, No:8796.

Ulus, 27.12.1945, “*Moskova Radyosuna Cevabımız*”, No:8796.

Ulus, 28.12.1945, “*Rus İstekleri Karşısında Türkiye’nin Sağlam Ve Haklı Durumu*”, No: 8797.

Ulus, 29.12.1945, “*Rus İstekleri Karşısında Trabzon’da Tepki Çok Şiddetlidir*”, No:8798.

2.Telif Eserler:

Kitap:

- Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi (Başlangıçtan 1917’e kadar)**, Ankara, 1993.
- Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1995.
- Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım I. Dünya Harbi**, İstanbul, 1990.
- **Atatürk’ün Milli Dış Politikası: (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge)**, Ankara, 1992.
- A. Suat Bilge, **Türkiye–SSCB İlişkileri (1920–1964)**, Ankara, 1992.
- Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, C. I, İstanbul, 2002.
- Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, 2001.
- Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi VIII**, Ankara, 1988.
- Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir, 1984.
- Eric J. Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul, 1999.
- Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara, 1988.
- Faruk Sönmezoğlu, **Uluslar Arası Politika ve Dış Politika Analizi**, Ankara, 2001.
- Feridun Cemal Erkin, **Türk–Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968.
- İsmail Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları**, C. I, Ankara 1983.

- İsmet İnönü, **Hatıralar**, C. II, Ankara, 2006.
- Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920–1953)**, Ankara, 1991.
- Kamuran Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye**, Ankara, 1986.
- Mim Kemal Öke, **Ermeni sorunu 1914–1923**, Ankara, 1991.
- Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918–1994**, Ankara, 2003.
- Paul Muratoff, **1828–1921 Türk Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Ankara, 1996.
- Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789–1999)**, İstanbul, 2000.
- Raşid Tacibayev, **Siyasette Kültürde Sanatta Türk-Sovyet İlişkileri**, Ankara, 2004.
- Selami Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, İstanbul, 1998.
- Selim Deringil, **Denge Oyunu-II. Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası**, İstanbul, 1994.
- Sina Akşin, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İstanbul, 1997.
- Şevket Süreyya Aydemir, **Enver Paşa II (1908–1914)**, İstanbul, 1993.
- Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal 1922–38**, c. III, İstanbul 1999.
- Tefrik Rüştü Aras, **Atatürk'ün Dış Politikası**, İstanbul 2003.
- Yavuz Özgüldür, **Türk-Alman İlişkileri (1923–1945)**, Ankara, 1993.
- William Hale, **Türk Dış Politikası 1774–2000**, İstanbul, 2003.

Makale:

- Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1973)**, Ankara, 1982.
- Çağatay Benhur, “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 4, Ankara, 2007.

- Ergun Korbek, “İkinci Dünya Savaşı’nda İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Arasındaki Adana Görüşmesi (30–31 Ocak 1943)”, *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, Ankara, 1998.
- Fahir Armaoğlu ve İsmail Soysal, “Türkiye’nin Hitler Almanyası ile İlişkileri”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyumu*, Ankara, 2000.
- Gündüz Uluksar, “İkinci Dünya Savaşı Öncesi ve Savaşın Devamında Türk-Rus İlişkileri”, *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye*, Ankara, 1999.
- Günvar Otmanbölük, “İkinci Dünya Savaşında Boğazlar Üzerindeki Kâbus”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 2, Şubat 1978.
- Necdet Ekinci, “İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları”, *Türkler*, Ankara, 2002.
- Süleyman Kocabaş, “Türkiye’nin İkinci Dünya Harbi Politikası”, *Askeri Tarih Bülteni*, Ankara (Ağustos), 1998.
- Sabahattin Özel, “Balkan ve I. Dünya Savaşları Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti-Rusya İlişkileri”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 1998.
- Süleyman Seydi, “İngiltere’nin Türk-Sovyet İlişkilerini İyileştirme Çabaları 1939–1940”, *Arayışlar*, S. 13, Isparta 2005.
- Veli Yılmaz, “I. Dünya Harbi ve 2 Ağustos 1914 Tarihli Türk-Alman İttifakı Antlaşması”, *Atatürk Yolu*, Ankara, 1992.
- Yuluğ Tekin Kurat, “1878–1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, Ankara, 1999.

İnternet:

- Ali Güler, “20. Yüzyıl Tarihi, Çelik Pakt”, 04.03.2009,
<http://www.tarihsayfam.com/20-yuzyil-tarihi/celik-pakt.html>.
- Fulya Cansen, “Prag mi? Nie Wieder (Bir Daha Asla)”, 21.02.2009,
<http://ntvmsnbc.com/news/268882.asp>.

- İsrail Kurtcephe, “*Amerikan Tarihinin Ana Hatları*”, 15.04.2009,
www.ankara.usembassy.gov
- Mustafa Hergüner, “*Dünya Siyasi Tarihi*”, 23.05.2009,
http://www.textara.com/siyasi_tarih_kongre_somurge_seferi_ulke?page=0%2C5
- Nuri Yavuz, “*İkinci Dünya Savaşı'nda Alman İlerleyişi*”, 17.01.2009,
<http://munazara.ege.edu.tr/kitap/turkiyeyazisma.pdf>.
- Süleyman Kocabaş, “*Alman Dışişleri Bakanı Von Papen'e suikast Girişimi*”,
12.03.2009, <http://sourtimes.org/show.asp?t=von+papen+e+suikast+girisimi>

EKLER

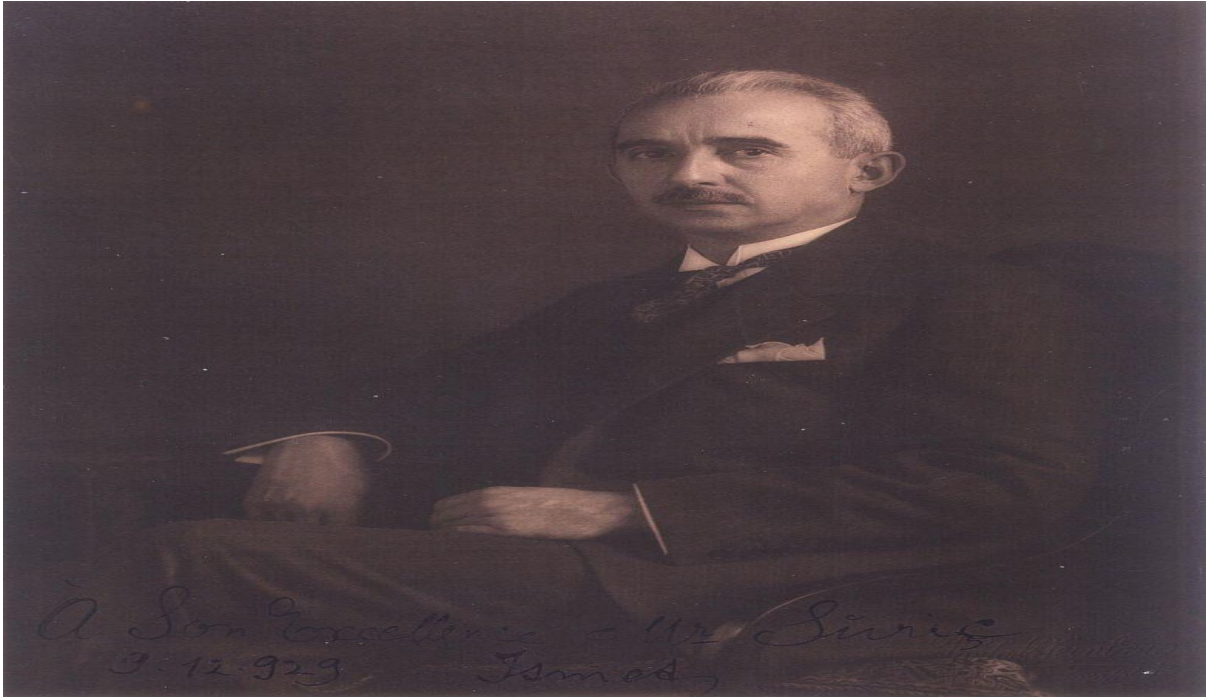
Türkiye Başbakanı İ. İnönü başkanlığındaki Türk hükümet heyetinin SSCB'yi ziyareti, 1932.

Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, "Ankara, 1929, Sovyetler İttihadi büyük elçisi Suriç Hazretlerine, Gazi M. Kemal" imzalı fotoğraf.

Rusya ve Türkiye arasında dostluk ve kardeşlik Antlaşması'nın imzalama töreninde, 16 Mart 1921, Moskova.

SSCB'nin Büyükelçisi Y. Z. Surits'e hediye edilen İsmet İnönü imzalı Türkiye Başbakanı'nın portresi "A Son Excellence Mr. Suriç, 9.12.1929, İsmet Paşa.

SSCB'nin Büyükelçisi Y. Z. Surits'e hediye edilen Mustafa Kemal Atatürk imzalı Türkiye Cumhurbaşkanı'nın portresi, 'Dostumuz Mösyo Suriç Hazretlerine, 21.06.1933, Gazi M. Kemal' .

SSCB Dışişleri Halk Komiseri M. M. Litvinov'un Türkiye'yi ziyareti. M. M. Litvinov, Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras ve SSCB'nin Türkiye'deki Büyükelçisi Y. Z. Surits onursal kıta önünden geçerken, Ekim 1931.

Başbakanı İ. İnönü Leningrad'ı ziyaret ederken, 1932, Solda Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve SSCB'nin Türkiye Büyükelçisi Y. Z. Surits.

SSCB Dışişleri Halk Komiseri M. M. Litvinov'un Türkiye'yi ziyareti. M. M. Litvinov'un elinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı M. Kemal Atatürk'ün portresi, Ekim 1931.

SSCB Askeri ve Deniz işleri Halk Komiseri K. E. Voroşilov başkanlığındaki Sovyet hükümet heyetinin Türkiye'yi ziyareti. M. Kemal Atatürk ve K. E. Voroşilov tribünde görüşürken, Ankara, 29 Ekim 1933.

Türkiye Tarafından Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye Başbakanı İsmet İnönü, SSCB Tarafından SSCB'nin Türkiye'deki Büyükelçisi Y. Z. Surits'in katıldığı diplomatik bir resepsiyon, Rusya Büyükelçiliği binası, 7.11.1927

ÖZGEÇMİŞ

- 1983 yılında Ankara’da doğdu.
- 1994 yılında İnönü İlköğretim Okulunu tamamladı.
- 1997 yılında TEK İlköğretim Okulunda Orta Öğretimini tamamladı.
- 2001 yılında Maltepe Askeri Lisesinde Lise Öğretimini tamamladı.
- 2002 yılında Kara Harp Okulu Endüstri Mühendisliği Bölümünde Lisans Öğretimine başladı.
- 2005 yılında Lisans Eğitimini tamamlayarak Tank Teğmen olarak mezun oldu.
- 2006 yılında Zırhlı Birlikler Sınıf Okulunu derece ile bitirdi.
- 2006 yılı Temmuz ayında 9ncu Motorlu Piyade Tugayı Tank Tabur Görev Kuvveti Komutanlığı’na (Sarıkamış/KARS) tayin oldu.
- 2007 yılında 7 ay süre ile Atlı Spor Eğitim Merkezi Komutanlığı’nda görev yaptı.
- 2008–2009 Eğitim-Öğretim döneminde Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı’nda (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı) Yüksek Lisans Eğitimine başladı.
- 2008 yılı Haziran ayından itibaren Kağızman (KARS) ilçesinde 1nci Motorlu Piyade Taburu Komutanlığı’nda iç güvenlik görevini sürdürmektedir.